

**Балқы Базар
Ондасұлы**

**Құланаян
Құлмамбет**

**Марабай
Құлжабайұлы**

ШЫҒАРМАЛАРЫ

«Нұрлы Press.kz»
Алматы
2014

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 қаз)-5
М 35

Қазақстан Республикасының Мәдениет министрлігі
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару»
бағдарламасы бойынша жарық көрді

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Жамбылтану және халық ақындары ғылыми-зерттеу институты

Редакция алқасы

С. Пірәлиев, С. Қирабаев, Т. Кәкішев,
У. Қалижанов, Б. Ыбырайым, Б. Сманов

**«Ақындар аманаты» атты қазақтың ауызша
әдебиеті жобасының авторы**
Бекен Ыбырайым

**М 35 Балқы Базар Оңдасұлы, Құланиян Құлмамбет, т.б. Шығар-
малары.** – Алматы «Нұрлы Press. kz», 2014 – 288 б. – (Ақындар аманаты).

ISBN 978-601-80483-3-3

Жыркұмар қауымға Құлмамбет пен Балқы Базар есімі жақсы таныс. Көлемді жыр-дастандарды айлап жырлайтын Құлмамбет Жетісудағы айтулы ақындардың бірі болса, Балқы Базар – Сыр өңіріндегі ақындық мектептің айрықша тұлғасы. Жинақта импровизаторлық өнердің ерекше тұлғалары санатындағы саңлақ ақындардың суырып алып айтқан туындылары топтастырылды.

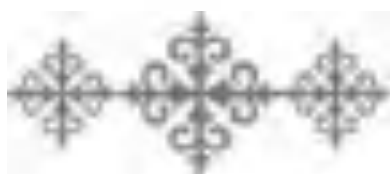
УДК 821.512.122
ББК 84 (5 қаз)-5

ISBN 978-601-80483-3-3

© **Ыбырайым Б., 2014**
©«Нұрлы Press.kz», 2014

Балқы Базар
Ондасұлы
(1839-1911)

ӨЛЕНДЕР

МӘЖІЛІСІН ҚЫЗДЫР АЛҚАНЫҢ

(Базардың сындарлы дауыс ашары)

Мәжілісін қыздыр алқаның,
ықыласын жұрттың қайтармай.
Кейінге қалсын кеңесің
үлгі қылып айтардай.
Жыраулық дәрпің жайылмас
үніңнен ырғақ төгілтіп,
тіліңнен тәтті бал тамбай.
Өлеңнің көркін келтірер
он екі перне, екі шек,
оралма жақ пен жез таңдай.
Есіткен жандар еміренсін,
ызғытып айда даусыңды
іңірде көшкен шайтандай.
Семізін сөйле сөзіңнің
мың жылқының ішінде
он жылғы қысыр байталдай.
Түйдектетіп төгілдір
бұрқасын қарша боратып,
ызғырған ақпан, қаңтардай.
Айтқыр деп сені кім айтар
көп алдында сөзіңді
күйтектеп жатсаң айта алмай.
Дәріпті ділуар дүрлермен
шаршыда талай шайқастың,
айылың жиып тайсалмай.
Құрметтеп халқың қосқанда
бәйгілі не бір думаннан
жаңғыз келдің жан салмай.
Тұлпардың толмас оясы
сулыққа сүйеп пардамен

тізгіннен орап қаңтармай.
Ойқастатып бөкенше
оқтын-оқтын жаздырып,
ойпаңдау жерден аңтармай.
Жарауын тапсаң жүйріктің,
тұрса да жолда тосқауыл,
туралап тартар жалтармай.
Екі талай жерлерде
етемін үміт ерлерден
қалмас деп шылбыр тарта алмай.
Көрісе алмай сіздермен,
көптен бері көбеңсіп,
қалыппын тоғым шайқалмай.
Кешірерсіздер кемісін,
алжасы болса сөзімнің
ағып та кеткен байқалмай.
Кәдірімді білсең, қай кезде
кәжетіңе мен дайын
көгендеулі марқаңдай.
Ойласаң, беклер, мысалы
опасы бар ма жалғанның
әуелі қызық, ақыры
ат шапқан жиын тарқардай.

СЫНАЛМАЙДЫ ЕР ЖІГІТ

Кемісін, беглер, көзіме айт,
кеңесім менің жақпаса.
Ықыласың қой да, тыңдай қал,
ұнатып құшың татпаса.
Ат мініп, шапан кигеннен
кем көрмеймін кеуліме,
«Пәли» деп жұртым мақтаса.
Разымын, тыңдаушым
көзіме мақтап, сыртымнан
ат қойып, айдар тақпаса.
Мейірі қанар халқымның
ашылып сөздің тоғаны
сарқырап селдей қаптаса.
Жеті сайын жан салмай
жол алған мен бір назбедеу
сейісін тауып баптаса.
Өрен жүйрік болғанмен,
оза алмай қалар жабыдан
жаратуын таппаса.
Көштің сәні кірмейді
қоршаулы түйе, көп дүние
қатарын түзеп артпаса.
Кермиық ару көш бастап,
қоңыраулы қара нар тіркеп,
кәлі кілем жаппаса.
Алмас қылыш сыналмайд,
айқасқан жерден аршындап
қиялай тартып шаппаса.
Ақберен мылтық сыналмайд,
сығалай көздеп сұрмерген,
асырымнан атпаса.

Сыналмайды ер жігіт
ерте тұрып, кеш жатып,
күн ара зорға бір татып,
қабағы әбден қатпаса.
Аңсыраған қыранға
аядай болар жер-дүние,
аспанда жүріп шарықтаса.
Еңбексіз тапқан дүниенің
кәдірі болмас жігітке
жоқтықтың зарын тартпаса.
Нелер келіп, не келмейд,
саулықта кісі не көрмейд,
сұрапыл соғып мезгілсіз,
өлшеулі өмірін сарықпаса.

ТАРҚАМАЙ ҚАЛМАС ҚҰМАРЫҢ

Халқым тыңдап, мен сөйлеп,
басылмаған кызығым.
Қызыл тілді сайратып,
халқым көрген кызығын.
Қарқыным қатты келгенде
аңламай қалады ақылым
қай сөзімнің түзігін.
Қарамай менің кеуліме,
кәте кеткен жер болса,
түзетіңдер бұзығын.
Тарқамай қалмас құмарың,
әр көтеріп салғанда сала құлаш
сазандай алдарына сүзімін.

АТАСЫ ТЕГІН ЖЕЛ СӨЗДЕН

Сөйле десең, сөйлейін,
сөзбенен кеулің делбейін.
Жез бұйдалы мен наршаң,
қосынды арт та, жетеле,
елпеңдеп неге ермейін.
Көптен бері сағынып,
бас қосқасын сіздермен,
барымды бүгін сермейін.
Ықыласыңмен тыңдасаң,
сөзімді бұлдап несіне,
бойымды балап кернейін.
Ардақты туған ерлерім,
атасы тегін жел сөзден
әр қайсысына жетерлік
еншіңді неге бермейін.

ХАЛҚЫМНЫҢ АУЗЫН ТҰШЫТТЫМ

Толқыным терең теңіздей,
қайратым қоңыр өгіздей.
Дұшпанды талай матадым,
тізесінен тебіздей.
Халқымның аузын тұшыйттым,
сере шыққан семіздей.
Жайылды дәрпim жан-жаққа
Жиреншенің өзіндей.
Өмірге өзim ырзамын
өткердім көбim шалқытып,
ешкім кесе тұрған жоқ
несібемді жегізбей.
Қаумалаған қарындас
көрмесем сырттан сендерді,
сағынамын көргенше
бірге туған егіздей.
Бір есіткен сөзімді
тарқамады құмары
ғашық боп Мақпал-Сегіздей.
Орындалмай кеуліде,
баратыр кетіп бір арман
көрсеткен қорлық кәпірге
бір кәлімә дегізбей!

ШАЛҚЫМА

Қайыспас қара дауылға
қайырға біткен шынармын.
Кезекті нәубет келген күн,
мерзімсіз мен де сынармын.
Сол жағдай жатқа түскенде,
көрмесем жақын жар-достар,
сағынбай нағып шыдармын?
Қайда жақсы бар десе,
хабарын сұрап сыртынан
қауышқанша құмармын.
Үлкенді сыйлап алқада,
аянбай қызмет айласам,
кеуліне көптің ұнармын.
Суырыла шапқан шаршыдан,
ойқастап озған жалпыдан,
жарауым түссе жүйріктей,
жан салмай жалғыз шығармын.

МЕН – ХАЛЫҚТЫҢ ШЫНАРЫ

(Екінші түрі)

Көптен бері көрмеген
мен – халықтың шынары.
Сөйлеші, жорғам, дегенде,
белгілі сөзден сына әрі.
Алқалап келген, ағайын,
біздің сөзден болар ма,
кеуліңе ұнары?
Ұнаса, тілім, жазылшы,
тарқасын көптің құмары!
Шамаң бар да шайқап қал,
бір күні бастан өтеді
жігіттіктің мұнары.

ӨЗІМДЕЙ-АҚ ҰЛ ТУАР

Дабылымды есітіп,
құмар дейді көрмекке
сонау жатқан төменгі
Қажытархан бойында
он екі ата Байұлы.
Әлім менен Шөменнің
мен едім даңлы шайыры.
Екі енені тел емген
мен – күпшек санды тел күрең
төсімнен тартса жетпейтін,
жуандықтан айылы.
Жырау боп атқа мінгелі
Әлім, Шөмен баласы
әңгімеге байыды.
Аузымнан шыққан сөзіме
дін мұсылман қайыды.
Өзімдей-ақ ұл туар
бір кісінің зайыбы.
Халқына басы кәдірлі
қай бір жерде жігіттің
көрінсе көзге зайыры.
Қолы сақи бендеге
өлгенде тиер қайыры.
Қайыл болмай алдымнан
ешкім, сірә, кеткен жоқ
сөзімнің келсе қайымы.
Осы отырған, әлеумет,
жел сөзбен кеуліңді ауласам,
болады қандай айыбы?!

ҚАЗАҚТЫ СҮТТЕЙ ҰЙЫТТЫ

Табаны жаудан таймаған
нағыз гөзел сендерсің,
асыл туған негізің.
Екіталай жерлерде
екі көздің біріндей
мен едім қимас егізің.
Қазақты сүттей ұйытты
аузымнан шыққан лебізім.
Кереге жалды сендірсің
сақтаулы жүрген семізім.
Найза салса жетпейтін,
ақылға терең теңізім.
Кәдірімді біліп сыйласаң,
арқа-басымды сипасаң,
қияға тартар арбанды
мен бір қайратты қара өгізің.

БҰ ДҮНИЕНІҢ ҚЫЗЫҒЫ

Арналар толып ақпайды
таспаса таудың кайнары.
Ажары кірмейд алқаптың
ақпаса жылға, сайлары.
Мал жинаған шаруаның
көлемі қораш көрінер
аз болса көшкенде айдары.
Көштің көркін кіргізер
қапатып өрген ізінен
қорасы толған қойлары.
Жылқының сәнін келтірер
шұрқырап ерген соңынан
шұбырған құлын-тайлары.
Келедегі түйені
көрсетер сұлу қос өркеш
қомы астаудай майлары.
Төрт түлік малда сиырдың
жегенге жеңсік майы мен
ішкенге қатық, айраны.
Шаруаларды састырар
көк шыққанша күн жылып,
көктемнің бір-екі айлары.
Бойдақтың таңы түскенше,
қозының алды піскенше,
қолайлы болмас қонаққа
көшпелі елдің жайлары.
Жолаушы келсе қондырмас,
қондырса да ондырмас,
қайырымсыз мал жиған
заманның сасық байлары.

Қонақ келсе, күйзелмес,
қабағын шытып сыр бермес,
жарлының байдан пейілі артық
жарқын мінез жайдары.
Мезгілің өтпей ескерсең,
шалқытып дәуірді өткерсең,
бұ дүниенің қызығы
тірліктің сауық-сайраны.

ЕКІ ТАЛАЙ ЖЕРЛЕРДЕ

Жоғарыдан төменге
жүйесін тауып су ағар.
Жазғытұры болғанда
жердің бетін бу алар.
Күн жадырап, көк шығып,
жан-жануар қуанар.
Жапырақтары жайқалып,
ырғалып, желмен шайқалып,
гүлденер түрлі миялар.
Бұлбұлдар сайрап бағында,
байғыздар тасқа ұялар.
Батырлар жауға шапқанда,
қолына жасыл ту алар.
Садағын сала байланып,
алмасын зәрге суарар.
Палуан топқа тұрғанда,
балтырын түріп белсеніп,
ақ білегін сыбанар.
Алысқан жерде аударып,
әлі келген жыға алар.
Қияға тартсаң қайыспас,
дулығалы құба нар.
Назбедеу аттың тұяғы
тасқа тисе, – тұралар.
Екі талай жерлерде
ердің басы сыналар.
Жесірдің қамын ойласаң,
жетімнің кеулі жұбанар.
Екі мұңлы бас қосса,
тарқатып шерін шығарар.
Жабырқап достың қайғына,

дұшпаның сырттан сығалар.
Айбаты кетсе ауылдың,
әдепсіз жыртаң әжуаның,
жиналып басы құралар.
Өнбейтін даудың ізінен
өспейтін жігіт қуалар.
Амалын жұрттан асырған,
ұрлығын еппен жасырған,
екі төстік бір қойдан
есебін тапқан сұм алар.
Жеке біткен бәйтерек
жапырағы ұшса, қуарар.
Жан кеудеден кеткесін,
жайнаған көзің жұмылып,
ақша бетің қуарар.
Қараңғы көрге кіргесін,
айтады, өткен тірлікте
ісіңнен сауал сұралар.
Заманақыр белгісі
шаң-топырақ суырып,
жердің жүзін құм алар.
Арнасы кеуіп айдынның,
көл тартылып суалар.
Исрафил соққанда
тау қаңбақтай домалап,
тас бұршақтай жұмалар.
Сол кездері кімге кім
қайырылып мойнын бұра алар?
Алладан аһуал келгенде,
алды-артына қаратпас,
не бір нәһан гөзелдер
аузынан демін бір алар.

МЕН ТАЙЫМДА ОЗДЫМ ҚҰНАННАН

Адам болса кеуліңде,
болмай қалмас бір арман.
Екі мұңлық бас қосса,
іштегі шерін шығарған.
Өздеріңдей құмар ем
мәжілісінде сөйлеуге
жақсының басы құралған.
Мал жұтамас қыс күні,
қаратүлей шұбардан.
Ердің жолын тәңрі ашса,
адаспас қара тұманнан.
Қалыңға салсаң қайырып,
аң кетпейді қыраннан.
Аш күзендей бүгілер
алтайы шалған сұм арлан.
Айт дегенде жел сөздің
тоқталайын несіне,
мен тайымда оздым құнаннан.
Құнанымда озғанмын
жеті жасар жуаннан.
Әттең, дүние, сұм жалған,
батырдан да өтіп барасың
ала байрақ ту алған.
Найзасын қарға асынып,
алмасын қанға суарған.
Палуаннан да өтіп барасың
алқалаған жер болса,
атандайын алшандап,
ақ білегін сыбанған.
Шешеннен де өтіп барасың
жүзден озған суырылып,

жүйрік аттай шұбалған.
Тәңірі қосқан қосағы
жаман болса, жігіттің
жатқа бойы сыналған.
Таланды ерге тап болар
ақылға дана ару жар
тал шыбықтай бұралған.
Алдарыңда барымды
аянбай бүгін сіздерден
мен бір шығарайыншы құмардан.

ХАС БАТЫРДЫҢ БЕЛГІСІ

Қосыңды артсаң талмайды,
дулығалы үлекке.
Балдағы алтын айболат
күш түсірмес білекке.
Борасында қар түспес
қалың қарау түбекке.
Тәуір көрген досыңнан
кұлаққа тисе суық сөз
мұз болып қатар жүрекке.
Адал жолдас әр уақта
бір қалыптан айнымас
тұра тұрар тілекте.
Егесті жерде ер жігіт
жолдасын жауда қалдырмас
жан келгенше иекке.
Хас батырдың белгісі
қайырылып қиын жерлерде
шаппай қалмас сүйекке.
Би асылдың белгісі
кәдірлеп қанша күтсе де,
тартпай қалмас сүрекке.
Кісімсіп кейбір жамандар
кеудесін көкке көтерер
ілінбей жүрген тиекке.
Асықпасаң ақырында
әркімге тәңірім беред дейд,
жақсылы-жаман ниетке.

АРМАНЫ БАР МА ЖІГІТТІҢ

Хас батырдың белгісі
қайтпайды салсаң араннан.
Назбедеу аттың белгісі
Қырымнан қара көрінсе,
құлағын тіктеп қаранған.
Жарауы түссе жануар,
алдына жалғыз жан салмай,
жұма сайын жол алған.
Ғалымдардың алдында
сай-сүйегің шымырлап,
тұла бойың түршігер
айтылса уағыз кәләмнан.
Бұ дүниенің жүзінде
біреулер артық, біреу кем,
біреулер тапшы, біреу кең,
не жандар жоқ жаралған.
Осыншама халық болып,
ұрпақтан өсіп-өніпті
атамыз жаңғыз Адамнан.
Арманы бар ма жігіттің
алдында аға, артында
інісі болса сүйенер,
әбжыландай жаланған.
Ердің кеуілін жар ашар,
әтірмен етін жуынып,
түрмемен белін буынып,
тотыдай бойын таранған.
Ойлағандарға, мысалы,
орыны толмас өзінше
артық болмайды бәрі де
әлдилеп сүйген балаңнан.

СЕНИМІ БАР МА ТІРЛІКТІҢ

Ер жігіт жауға шаппай ма
толғаулы найза, бір атпен?
Күдері баулы көк шыбық
сиырма қылыш қынаппен?
Халқы үшін туған қайратты ер
айырмас жақын-жуығын,
бірдей көріп жырақпен.
Аңласаң ақыл бір болмас
алысқан жерде жығатын
бәденге біткен қуатпен.
Жаратқан өзі жар болса,
тәңірісі берген жігіттің
өтеді күні мұратпен.
Ләззатын сөздің парық етіп,
түсініп тыңдар құлақпен.
Мен топтан озған тұлпардай
егесті жерде бойымды
емеспін, сірә, сынатқан.
Келіспесе қой деңдер,
келімін таппай сөз сөйлеп,
ретке келмес ылаққан.
Саулықта сайран етпесең,
сенімі бар ма тірліктің,
талайлардың жалғзын
жалынан тартып құлатқан.

ТҮЗЕЛЕР ЕДІ БҰ ЗАМАН

Қу қанжыға жүйріктен
қаба жалды берік артық.
Жылуы жоқ тымақтан
баса киген бөрік артық.
Жаман болса алғаның,
мақтасы қалың көрпе артық.
Ақылға шола, сөзге сау
бір көрер көзге көркі артық.
Қараға жауап бергеннен
аққа берген серт артық.
Жаманнан азар көргеннен
ұдайдың берген дерті артық.
Түзелер еді бұл заман
пейілі бұзық пендені
кетсе астына жер тартып.

ЖІГІТТІК

Жігіттіктің екпіні
қаптаған қара дауылдай.
Күркіреп жауған көктемде
қара нөсер жауындай.
Тұтынсаң берік тозбайтын
күдері қылыш бауындай.
Жігіттікте қайғы жоқ
кәдірін біліп үлгерсең,
он екі мүше сауында-ай!
Аңсары ауып сол кезде
әркімдер жеңсік болады
жаңа піскен қауындай.
Үнемді жүйрік ашылмас
Ұлы дуда шабылмай.
Безенген жігіт сыналар
қарындастың дауында-ай!
Басылады бір күні
бірте-бірте сол дәуір
мұнарланған сағымдай.
Желдей заулап басыңнан
өте шығар шұбалған
бәйгі атының шаңындай.
Кейбіреудің өмірі
кіжінуменен өтіп жүр
ашынған қарны тойынып,
ашылған етек жабылмай.
Рәтін көрмей тіріде
ақырында қор бопты
мал жинаған Қарынбай.
Арманда кеткен нешеулер
бойына сіңген айығып,

шеменді дерттен жазылмай.
Сыпаның сөзін тыңдасаң,
тарқатар татын кеуілдің
кетірген кірін сабындай.
Қынжылтып талай ерлерді,
кемтаршылық қинап жүр,
ерте шығып кеш келген
Сыр бойының жазындай.
Алладан ауқал келгенде
батырлар тұрмас бағында-ай!
Жәһанды жалғыз билеген
патшалар тұрмас тағында-ай!
Ажал-дұшпан, мысалы,
аңдысып тұрған көзіңнің
қарасы менен ағындай.
Мен сендерді көрмесем,
қалайынша сондықтан
шыдайын нағып сағынбай?
Алқалаған, аға-інім,
аман-сау жүрсем әрқашан,
қалағандарың сөз болса,
қалмайды ол бізден табылмай.

ӨТКЕСІН ДӘУРЕН БІР КЕЛМЕС

Жабы мінген жөнелмес,
тіріде бенде не көрмес.
Көтергенмен кеудесін
жақсыға жаман теңелмес.
Өлшеулі демі бітпесе,
қырық жыл қырғын болғанмен,
ажалы жетпей ер өлмес.
Тура құрық түскен күн
тырп етуге дәрмен жоқ,
ұсынып мойнын кім көнбес?
Өткізбей босқа мерзімді,
ойналық та күлелік,
сайран етіп жүрелік,
өткесін дәурен бір келмес.

АДЫР-АДЫР, АДЫР ТАУ

Адыр-адыр, адыр тау,
адыра қалар елден соң.
Елдің жайы болмайды
қолайлы қоныс, жерден соң.
Жердің көркі кірмейді
қара құрттай қаптаған,
иірсең, өріп жатпаған,
ызғып жатқан малдан соң.
Көкалалы көп жылқы
оның да сәні болмайды
шамырқанған талтүсте,
шалқып жатқан көлден соң.
Құмарың тарқар, қарындас,
керектерің сөз болса,
көптен бері сендерді
сағынысып көрген соң.

ЖІГІТТІҢ БӘСІН КЕМІТЕР

Аздыра ма халқыңды,
ішіңнен шыққан ер болса.
Намысыңды жібермес,
екі талай жер болса.
Жөнге басар жұмысы
талабы ердің оң болса.
Ердің атын шығарар
алған жарың ақылды
өзіңмен басы тең болса.
Жігіттің бәсін кемітер
жаман туса баласы,
әйелі шалпы, өр болса.
Жабырқап кеуіл ашылмас,
аблыққан жүрек басылмас,
бір шығасы босқа тер болса.
Жақсыменен бас қосып,
сұхбаттассаң тарқайды
көкіректе шер болса.
Мен ерінбеймін бас тартып,
қызметіңнен, ерлерім,
тек сөйлеген сөзім жөн болса.

ӨТЕ ШЫҒАР БҰЛ ДӘУРЕН

Қысқа аяқты қойға азар
толарсақтан қар болса.
Жылқы деген жануар
тоқтамайды сусылдап,
жайылған жері шар болса.
Жанастырмайды жанына,
жабы шіркін қорсылдап,
мойнында тұтам жал болса.
Жақсыға жаман теңелер,
айдарына мал болса.
Елдің көркі кіреді,
өрісі жайылым кең болса.
Айналасы көкорай,
екі жағы малға жай,
жайлауы шалқар көл болса.
Көтерілер кеуілің,
кешкітұрым болғанда,
төңірекке көз салар,
жеріңде биік бел болса.
Арқадан ауған ақ киік,
өте алмай қалар ағыстан
дария толқын, су тасу
ығысылған сең болса.
Құсты айырар шулатып,
көктемнің керім айында-ақ,
құбыладан қызыл жел болса.
Ақсұңқар құстан аң кетпес
он екі құйрық, қырық шалғы,
бәрі бірдей тең болса.
Қиған қамыс құлақты,
қашқан бөкен сияқты,

Талауратқыр жануар
егесін жауға берер ме,
күнінде ширек жем болса,
Желдей заулап басыңнан
байқаусызда бір күні
өте шығар бұл дәурен
көзіңді ашып жұмғанша.
Құба жонда қаңырап,
қалармыз бір күн құлазып,
өлшеулі біткен дем болса.

ЖІГІТТІҢ ҚОЛЫН ТҮР БАЙЛАП

Не қылса еркі бар дейді,
он сегіз мың ғаламның
жаратқан жаббар құдайы.
Біздер түгел әуелгі
атамыз Адам сәпидің
көп бопты жазық, күнәйы.
Заманаға зер салсақ,
заң мен закон өзгеріп,
айналған теріс сылайы.
Аңдысып, алдап, арбаумен
айтылып сөзі екі ұшты,
көбейген аяр, мүдәйы.
Жоқтықтан жолы күрмеліп,
кеңеске басы кірмей жүр
жігіттің не бір сығайы.
Тайса тек бақыт басынан,
жылыстар сырттап қасынан,
сыйласып жүрген сыбайы.
Қамқоршы көкжал қалған жоқ,
қайрылып қайғы жегендей,
қақпанға түссе жұбайы.
Ділуар боп жүр бұл кезде
сөйлеген сөздің бағдарын
сезбейтін пәмлеп анайы.
Тұлпармен басы тең болды,
дөрекі жалбыр жабайы.
Кәдірі бардай қардарға
алтын мен күміс, жез бен мыс,
қорғасын менен қалайы.
Жүн менен жібек тең болып,
мақтадан түбіт кем болып,

түрленді заттың талайы.
Басынан бағы тайған күн
көлбеңдеп жүрген гөзелдер
қоңсының болды малайы.
Кемтарлық ердің кеуілін
айналдырар қапасқа
жоқтықтың басса ылайы.
Ұсынған жерге жетпесе,
жар-досы жәрдем етпесе,
қайтады ердің ырайы.
Қыстаған куда не сын бар,
ішер ас, киер киімге
мұқтаж болған жігіттің
шықпайды ешбір шырайы.

ТҮСПЕСІН ІСІҢ АҚЫМАҚҚА

Саз керек атты шаппаққа,
ой керек қиял таппаққа.
Жолдас болсаң жақсымен,
жетеді қолың мақсатқа.
Жолдас болсаң нәмәртпен,
аунатар бір күн батпаққа.
Жаман болса алғаның,
жасумен өтер өмірің,
бір шығармас жақсы атқа.
Есің болса ертерек,
күн ілгері күтініп,
бәледен аулақ бас сақта.
Екі талай жерлерде
адамға қайыр қылмайтын
ақшаның татын жалаған,
түспесін ісің ақымаққа.

БІР МЫСАЛ

Атасы жақсы қандай-ды,
асқар зәулім таудай-ды.
Анасы жақсы қандай-ды,
арайлап атқан таңдай-ды.
Ағасы жақсы қандай-ды,
асылсаң биік жалдай-ды.
Інісі жақсы қандай-ды,
дұшпаның көзін салмайды.
Қатыны жақсы қандай-ды,
жарқырап жанған шамдай-ды.
Баласы жақсы қандай-ды,
кеуілінде арман қалмайды.
Келіні жақсы қандай-ды,
тындырып, жаның жайлайды.
Құдасы жақсы қандай-ды,
шекер мен шырын балдай-ды.
Тағасы жақсы қандай-ды,
арқаға сүйер тамдай-ды.
Жиені жақсы қандай-ды,
үзілгенінді жалғайды.
Жар-досты жақсы қандай-ды,
кемінді сырттан қамдайды.
Осылар түгел сай болса,
кеуілің сүйтіп жай болса,
береке, ырыс, бедел, бақ,
ізіңнен қалмай қуалап,
сен қашсаң да, ол қоймайды.
Осы айтқандай болмаса,
өрісі ердің оңбаса,
іші лайсаң, сырты сау,

күнара жанжал, күнде дау,
жігіттің соры қайнайды.
Ескерімді ерлерге
есітіп көзбен көргенде,
бастарынан кешер деп,
кешкендер өзі-ақ шешер деп,
серлеттім мысал жағдайды.

ӘР НӘРСЕНІҢ ПАРҚЫ БАР

Жақсы менен жаманның
арасы жер мен аспандай.
Байқарсың бір күн басыңа
іс түскен кезде, сасқанда-ай!
Саки менен саранды
салыстырсаң, шамасы
ылди мен зәулім асқардай.
Ғалым менен наданды
өлшестірсен, пардасы
көл тартылса күн санап,
дария шіреп тасқандай.
Әр нәрсенің осындай
аңлағандарға шарқы бар
кәдірін білсең, мысалы
кәрілік пенен жас қандай?
Өздеріңдей жақсының
оңай емес алдында
татаусыз сөзді табуға
кібіртіктеп жасқанбай.
Топқа кесе толымды,
тозбайтын бектік тондайсың
мен тек сендерге астардай.
Ойдағым мен қырдағым,
Қуаң менен Сырдағым,
қуанып бүгін отырмын
есен-сау басты қосқанға-ай!
Опасы бар ма дүниенің,
өлшеулі өмірің таусылып,
өте шығар бір күні
көзіңді жұмып ашқандай!

ЖИЫРМА БЕС

Екі ауылдың арасын
қиқулатқан, жиырма бес.
Бұғалықсыз асауды
құр-құрлатқан, жиырма бес.
Тыным таппай түн болса,
сығалатып сыртынан
үй тыңдатқан – жиырма бес.
Шырт ұйқыда жатқанның
шынтақтатып қасына
тұр-тұрлатқан – жиырма бес.
Жалтарғанды жаздырмай,
қыран шалған қояндай
бұлтылдатқан – жиырма бес.
Ақысы кеткен адамдай
көшкен елді қуалап,
күн-түн қатқан – жиырма бес.
Қыз-келіншек кездесе,
қыңыртықтап құр кетпей,
бір тіл қатқан – жиырма бес.
Айдын көлдің аққуын
атып алған – жиырма бес.
Қай-қайдағы бәлені
сатып алған – жиырма бес.
Әр нәрсеге ұрынып,
аман жүріп сау басың,
шатып алған – жиырма бес.
Өлемін деген ойда жоқ,
күнәсі бар да, тәуба жоқ,
қапы қылған – жиырма бес.
Көрінгеннің қолына
әркімге бір қор болып,

тек аты қалған – жиырма бес.
Бастан заулап өткесін,
қарттық мұңдар жеткесін,
қолдан келер амал жоқ,
қимылдауға ажал жоқ,
жатып алған – жиырма бес.
Шың басына шыдамай,
шығып алған – жиырма бес.
Бойындағы бар шырын,
сығып алған – жиырма бес.
Көнбей тұрған сауданы,
басқалардан көп беріп,
жығып алған – жиырма бес.
Жас кеткесін жәутеңдеп,
көрінгеннен күйбеңдеп,
бұғып алған – жиырма бес.
Бұл кездерде билік жоқ,
бұрынғыдай қимыл жоқ,
қатын, бала-шағаның
ығын алған – жиырма бес.

АЙДАН АРУ НӘРСЕ ЖОҚ

Айдан ару нәрсе жоқ,
түнде бар да, күндіз жоқ.
Күннен ару нәрсе жоқ,
күндіз бар да, түнде жоқ.
Мұсылманшылық кімде жоқ,
ол тек тілде бар да, дінде жоқ.
Көшпелі дәулет, көп бейнет,
біреуде бар да, бірде жоқ.
Іздегенменен таппайсың,
өзі түгел бұл кезде талайдың
орны мүлде жоқ.
Ғалымның сөзін тұтпасаң,
жәһилдің жолын ұстасаң,
көретін шырақ шілде жоқ.
Іздемей-ақ әр жерден
табылар талай жамандар,
бір жерге басы қосылған,
екі жақсы елде жоқ.
Тұлғасын көріп көз тойған,
туымына жұрт ден қойған,
төресін бұрмай тура айтқан,
төбедей билер төрде жоқ.
Жауды көрсе жасанған,
бөрік ал десе, бас алған,
бес қаруын берік байлап,
бетінен қайтпай қасарған,
белсенген нағыз ер де жоқ.
Қасынан қоңсы кетпеген,
өзінен барлық өтпеген,
қайырлы байды бұл күнде,
іздегенменен таппайсың,

ол аяқ жетер жерде жоқ.
Таққа мініп, тәж киген,
жұртына жағып, халық сүйген,
кәріп-касера, мұңлыға
қамқоры сырттан көп тиген,
әділетті жан түгіл
орнында тіккен ор да жоқ.
Ұлсыздарға ұл берген,
қызсыздарға қыз берген,
кереметін кезінде,
есітіп құлақ, көз көрген,
әулие түгел бұл кезде
топалаң тияр орнында
торағылы қор да жоқ.
Өйістіп жүріп бір күні
біз де білмей қалармыз
қапелімде өткенін
бастан заулап дүние-боқ.

ТЫРП ЕТУГЕ МАЖАЛ ЖОҚ

Елші қылған «Құранды»,
азаншы қылған Біләлді,
Жаратушы жан беріп,
жер бауырлап жүргізген
аяғы жоқ, қолы жоқ,
бауыры шұбар жыланды.
Атқышшыл қара сұрмерген
қырымнан байлап құтқармас
көріне қашқан құланды.
Қарсызда қалып қыраудан
қашқан аңды бұлтартпас,
қайырып салсаң қыранды.
Нағыз сейіс кездесе,
іліндірер бәйгіден
атқа қосып құнанды.
Жаратқан өзі жар болса,
жолы ашылған жігітке
жарық қылар күндіздей,
караңғы, айсыз тұманды.
Жаманнан қорлық жетісер,
жар-досың жылжып кетісер,
тайдырып бастан бағыңды,
қисайтқан күні жығаңды.
Тұяқтан азған тұлпардай
қияға салсаң қисынсыз,
тауысарсың тұранды.
Аласы малдың сыртында,
айыру қиын адамның
ішіндегі қылаңды.
Бқыласын қойып алқада
әркімдер тындар құмартып,

айтылса кеңес ұнамды.
Қанағат қылған бенделер
азсынбай кеулі бұйырған
жарты нанға жұбанды.
Нысабы кеткен залымдар
дүнияның түсіп соңына,
кісі өлтіріп, жол тосып,
салып жүр жұртқа ылаңды.
Жай жүргенде әркімдер
өзінше батыр, байқасаң,
екі талай жерлерде
ердің басы сыналды.
Абылай ханның кезінде
асырған қазақ жерінен,
жүргізбей қайтып шенінен,
қарақалмақ Сыбанды.
Шаш пенен мұртын өсірген,
ықпалы өрлеп есірген,
қолайлы қоныс жерінен
қазақты күштеп көшірген,
солардан кейін бұл жерге
келімсектердің кем-кемнен
жиналып басы құралды.
Қолдан келер амал жоқ,
тырп етуге мажал жоқ,
кәлімәгөйдің баласы,
арманда кетіп барамыз,
бір шақыра алмай ұранды.

КЕЗЕКТІ НӘУБЕТ ЖЕТКЕНШЕ

Он сегіз мың ғаламның
Жаратушы панасы
барлығымды білсін деп,
көрсеткен күшін қарашы.
Байқасаң барлап, белгісіз
аспан мен жердің арасы.
Өткен күнді болжатқан
атамыз Адам сәпидің
қалдырған соңғы санасы.
Таңдағы майдан күнінде
кұрылса мизан-таразы,
ажырап сонда адамнан
айрылмақ, дейді, сарасы.
Сол кезде мәлім болад дейд,
бұ жүрген барлық бенденің
ағы айрылып, қарасы.
Сондай нұсқа кітаптан
алымдар айтады өсиет
келтірсе күмән бұл сөзге,
нанбаған болмақ шамасы.
Кей надандар білгірсіп,
бет алдына оттайды
қойға толса қорасы.
Мал жинаған Қарынбай
қор болған азабы арылмай,
есітсең оның қиссасын,
болмапты қабыл тобасы.
Зейініңді қойып тыңдасаң,
құмарың тарқар, қарындас,
белгілі будан мен едім,
хас тұлпардың баласы.

Аз ғана оттап, көп жусар
жүйріктің шықпас шарасы.
Аз ғана сөйлеп, көп тыңдар
адамның дегдар данасы.
Түменге түгел су берген
дарияның аққан саласы.
Сындарлы сөздің бәйгесін
өз қолымнан тараттым,
ешкімнің жоқ таласы.
Дұшпанға сырды алдырар,
аяққа қырсық шалдырар,
ағайынның қай жерде
ауызының аласы.
Қасымнан кетсе қарындас,
өзгемен орны толынбас,
бұзылғандай мысалы
отыз тістің қаласы.
Іс түскен кезде басыңа,
күндеушің келмес қасына,
дос күйініп сыртыңнан,
дұшпанның қанар табасы.
Есінен ердің кетпейді,
оңайлықпенен бітпейді,
жаттың салған жарасы.
Жаманмен жұрттың ісі жоқ,
елейтін оны кісі жоқ,
жақсыларға қашаннан
жабылар сөздің жаласы.
Өлшеулі өмір өткенше,
кезекті нәубет жеткенше,
тіршілікте тоқталып,
таусылмайды істің шаласы.

КІМДЕРДЕН КЕЙІН ҚАЛҒАН ЖОҚ

Алла ісінде арман жоқ,
табылған сөзде жалған жоқ.
Басы жұмыр бендесін
жаратқан жаббар құдірет
не күйлерге салған жоқ.
Егесіз қалған дүниеге
есебін тауып, еркінсіп,
кімдер еге болған жоқ?
Ортаған түскен олжадан
орайға келсе, кезінде
кімдер телім алған жоқ?
Жетім-жесір, мұңлылар
қасырет шегіп қайғымен,
кімдерден жылай қалған жоқ?

Азу тісі ақсиған,
алма мойын, қиғаш қас,
ерге ылайық қасқиған,
кеуліндегі мүдәнді
айтқызбай пәмлеп ақылмен,
өзі біліп басқарған,
көзі ақықтай сүзілген,
маржандай тісі тізілген,
келімі келген кермиық
сағағынан үзілген,
аяулы ару қор болып,
кімдерден жесір қалған жоқ?
Жылай да қалған мұңлықты
кім еңсетіп алған жоқ?

Қынабында қылт еткен,
суырсаң жүзі жылт еткен,

сілтесең қолың сүйсініп,
шегесі бостау сылқ еткен,
нарды шапсаң бүлк еткен,
итті шапсаң ыңқ еткен,
қатарға қайтып қосылмас,
тиген жері бұрқ еткен,
әждаһаның тіліндей,
өте шыққан білінбей,
тасқа тартса қайтпайтын
балдағы алтын айболат
керегеде ілулі –
кімдерден иесіз қалған жоқ?

Қазығында тігілген,
жыландай белі бүгілген,
Қырымнан қара көрінсе,
құлағын жұптап үңілген,
жауырыны жазық тақтадай,
жалы жұмсақ мақтадай,
қазығынан байланған,
сапары теріс айналған,
ойдық желке, кекшіл бас,
құлжа мойын, астау жон,
жалы сұйық назбедеу
кімдерден иесіз қалған жоқ?

Садағын сала байланған,
жауды көрсе, сайланған,
шұбалған шаңды шолғанда,
долданып теріс айналған,
Қырымнан қиқу таянса,
көкбүркіттей түйлігіп,

лашын құстай шүйлігіп,
бір шаппаққа ойланған,
қабағы қалың ер жігіт
жалғыз оққа жолығып,
жолықса, кеулі торығып,
астындағы назбедеу
оясы толмай зорығып,
сағағына жапанда
сары шыбын үймелеп,
ойдан-қырға кеудесін
көкше бөрі сүйрелеп,
халқы үшін туған ерлердің,
нешеуінің кеудесі
күрт-күзғынға жем болып,
құба жонда қалған жоқ.

СҰМ ЗАМАН

Атамыз әуел Адамнан,
неше дүркін халық өтті,
содан бергі заманнан.
Жетсе тағдыр аумайды,
өлшеулі өмір қадамнан.
Сайраған тілім сап болар,
санаулы күнім таусылса,
аузымдағы жаланған.
Саулығыңда сайрандап,
атырапқа сал назар,
жұмылмай көзім қаранған.
Сөз кәдірін білерлік,
сіздердей жақын жар-досты,
мен еш жақтан іздеп таба алман.
Ағайындар, қашындар,
нәпсіңді тыйып арамнан.
Бір құдайдан тілеңіз,
нәсіп бер деп адалдан.
Атамыз Адам пайғамбар
он сегіз мың ғаламның
абзалы болып жаралған.
Ұлықтығы соншама,
құдайым әмір еткесін,
періште күллі қамалған.
Әзәзіл қалған айрылып,
нәсілім от деп о жолдан.
Құдіреті күшті құданың
дағдырына не шара
дос болғасын әзәлдан.
Өмірді тәрк еттің деп,
Құдырет мұны шам алған.

Нұсқасыз сөзім жоқ еді,
қарасаң молла, тәліптер,
осы сөзім ғәзәлдан,
Қаумалаған, қарындас,
кеңестің арзан келуі
пайда болған самалдан.
Бойымды балап қай жерде
айтуға қимай аяймын,
сөзімді пәмсіз наданнан.
Сөйлеріне келгенде,
судағы қара сүліктей
қызыл тілім қадалған!
Шабарына келгенде,
қашаған қуған жүйріктей
оңды, терісті оралған!
Озарына келгенде,
түрікпен соққан мылтықтың
толқыған шойын оғындай
қарадан шығып жоғалған.
Қызметінді шегейін,
қаумалаған, қарындас,
шаршыңда шапсам шын терлеп,
кеуілде ешбір жоқ арман!

Опасыз мынау жалғаннан
неше хандар өткен жоқ
халықты аузына қаратып,
әмірі жұртқа таралған.
Неше әулие өткен жоқ
жапа шегіп, жан қинап,
жаһанды жеті айналған.
Неше ерлер өткен жоқ

тұлпар мініп, ту алған.
толғаулы найза өңгеріп,
алмасын қанға суарған.
Неше байлар өткен жоқ
салтанат түзеп сәнімен,
төрт түлік малды айдаған.
Неше билер өткен жоқ
қара қылды қақ жарып,
әділдіктен таймаған.
Неше ділуар өткен жоқ
сөз сөйлесе суырылып,
жүйрік аттай шұбалған.
Достының сүйген сәруары
солар да жөнep пәниден,
соңында қалған сахаба
қойдай шулап қамалған.
Күн таусылса дем бітіп,
біз де өтерміз бір күні,
опасы бар ма шіркіннің,
кімге жолдас бұ жалған?

Мына бір шолақ дүниеден,
хандар өлмейді дер едім,
көгеріп жатқан Жайықты
жағалай көшіп жайлаған
көкорай шалғынға үй тігіп,
жағалай бие байлаған.
дар құрғызып, ту тігіп,
жауға жасақ сайлаған,
қарсы келген дұшпанын
қаңтардағы бурадай
қашыр-құшыр шайнаған.

артына қолын байлаған,
алдына салып айдаған,
Әбілқайыр, Нұралы,
Абылай, Қасым, Ерәлі,
солардан да өткен сұм заман
Мына бір шолақ дүниеден,
әулие өлмес дер едім,
отқа салса күймеген,
тоқсан түйе томардың
бір шалпуы тимеген,
дін мұсылман баласын
кереметпенен билеген,
арамды кеуілі сүймеген,
сәһар тұрып жылаған,
көзінен жасын бұлаған,
шаршы топтың алдында
кәрәмәтым көрсетіп,
өзін-өзі сынаған,
хақтан медет сұраған,
құдайына ұнаған,
Бабатүкті Шашты Әзіз,
Мағзаман, Марал, сопы Әзі,
Сейітпенбет, Қосым пір де өтті,
солардан да өткен сұм заман!

Мына бір шолақ дүниеден
ер өлмейді дер едім,
тапса теңін тайласқан,
еменнен найза сайласқан,
кіжініп кекті жауына,
азу тісін қайрасқан,
қарсы келген дұшпанмен

қарт бурадай қайзасқан,
жаңғыз жүрсе қуанған,
қолына жасыл ту алған,
найзасын қарға асынып,
алмасын зәрге суарған,
құланды қақтан қайырған,
ордадан бөкенді айырған,
қанадан асып қайраты,
байтаққа даңқы жайылған,
ерегіскен хандарды,
алтын тақтан тайдырған,
жетіде тағам бір татқан,
қысқа күнде қырық шапқан,
Жанқожа, Есет, Қыстаубай,
Тоғанас, Сейіл, Бұқарбай,
халық үшін жанын қиятын
ерлер қайда олардай?!
Солардан да өткен сұм заман!
Мына бір шолақ дүниеден
би өлмейді дер едім,
эзелден артық жаратқан,
жұртты аузына қаратқан,
қара қылды қақ жарып,
алдынан топты таратқан,
баласын жақын көрмеген,
төресін бұра бермеген,
адасқан болса жөндеген,
олардың айтқан сөзіне
тұла бойың шымырлап,
сай-сүйегің тебіренген,
көкірегінде білімнің
көзі қайнап бұлақтай,

қанаға сыймай кернеген,
эруағына болайын
ертеңгі атқан орыстың
зеңбірігіндей еңіреген,
– Әйтеке, Төле, Қазыбек,
Киікбай, Мөңке, би Көбек,
Күнтуар, Баубек, Сансызбай,
Өтетілеу, Сарытай,
бір бендеге тұрарлық,
оларға берген абырой,
өлшеулі демі біткен күн,
солардан да өткен сұм заман!
Мына бір шолақ дүниеден
бай өлмейді дер едім,
Бұхарға шығып пұл алған,
пұлына сатып құл алған,
бір басының қамы үшін
жетім-жесір жиналып,
жан-жақтан келіп құралған,
кімдерді күйге салған жоқ
опасы жоқ бұ жалған,
масаты, мәулімге оранып,
қарылап парша шұлғанған,
қатардан санын асырып,
төрт түлік малды құлданған,
билер мен бектің алдында,
сөйлеген сөзі тыңдалған,
алтын менен күміске
тірлігінде былғанған,
ауылының сыртына
қос шатырды құрғызған,
иман үшін ішіне

қос жетімді тұрғызған,
Қырым менен Қытайға
саудагерін жүргізген,
ұлы менен қызына
қырмызы қытай кигізген,
жылқыдан таңдап шаппайтын
жылжыған жорға мінгізген,
қатар жүрген қазаққа
байлығын сүйтіп білгізген,
Садырбай, Сыма, Жабағы,
Жарасбай, Қуаң, Көшер мен
Қыдыр көрген Ұйытқылы
байлар еді қарауда,
бағусыз малы бос өрген!
Опасы бар ма дүниенің,
қалған жоқ ондай нешеуден?
Солардан да өткен сұм заман!

Мына бір шолақ дүниеден,
дүрлер өлмес дер едім,
сайраған қызыл тіл берген,
кеуіліне сансыз жыр берген,
алжаспай сөзді ағытып,
есебін тауып үлгерген,
мәжілісінде жақсының
дәурен сүріп, күн көрген,
қарсы келген олармен
көмілмей тірі күнде өлген,
көрген түстей ойласақ,
өткен жоқ дәурен кімдерден, –
Шернияз, Өске, Бұдабай,
Серәлі, Сәдір, Орынбай,

татуы жоқ сөзінде,
шұбырған көштің жолындай.
Сындарлы сөзге байтақта
болған жоқ жүйрік олардай.
Солардан да өткен сұм заман!

ДҮНИЕ-АЙ

Біздер
дүниені қудық егленіп,
ұстамаққа кегленіп.
Дүния қырын салмады
ешбір бізге еміреніп.
Жалғаншыға келгесін
кеуіл шіркін тұрмады
әр тарапқа желденіп.
Кейбір күндер қарқындап,
қайрат сыймай қанаға,
нарбурадай көлбедік!
Дүния қызық көрінді
алдыңнан қашқан жайтаңдап,
алтайы қызыл түлкідей, –
соқпаққа қудық серменіп.
Адастырып, із тастап,
түспеді қолға қуғанмен,
неше алуан түрленіп.
Құлпырған қара құндызды,
тереңнен іздеп табам деп,
талай құлаш сермедік.
Дүния – киік, біз – тазы,
қуа-қуа қайбырттық,
жастық жігер шерленіп.
Жетерміз деп жүрсек те,
жанаспақ түгел, құрғырдың
қарасын тіпте көрмедік.
Ат арыды, тон тозды,
талма талтүс болғандай,
талықсығанға ұқсаймыз,
торықты кеуіл тебіреніп.
Мерзімді мезгіл өткесін,

күш-қайрат бойдан кеткесін,
алдаушылығын жалғанның
содан соң ғана серледік.
Кейінге нұсқа қаларлық
жар-достар жадына аларлық,
үлгере алмадық кезінде,
еш нәрсені меңгеріп.
Бағындырып өзіне,
ынандырып сөзіне,
атаның мекен қонысын
кәпірлер алды жерленіп.
Азаттыққа қару жоқ,
карусыз жауға бару жоқ,
осы күні біз тұрмыз саңылау
таппай көзденіп.
Не тіршілік етерміз
енді қалай күн көріп?
Уайым –
ердің шегесі,
тәуекел – көптің кемесі,
көтермелейтін көмекшің
кеуілге қуат, дем беріп.
Бізден бұрын өтіпті
сыбанып білек түрінген,
жұрты үшін тынбай жүгірген,
талпынған ерлер тебіреніп.
Бұл күндегі пенденің
тәубасы қабыл болар ма,
шеніне пірлер жолар ма,
зарыққанменен еңіреніп.
Осы кездегі адамның
ниеті жолдас өзіне,

опа етпес айтқан сөзіне, —
ондайға сене бермелік.
Адам менен адамның
аспан мен жердей арасы,
жақсыны жатқа санамай,
жаманды жақын көрмелік.
Бұрынғы өткен ерлердің
еске түссе істері
іш толады шерленіп.
ұмыт болар өткен күн,
қасірет-қайғы шеккен күн,
ақ жарылқап, күн туып,
түзелсе заман жөнделіп.
Дүния ақыр оңдалар,
кұриды жүрген кем көріп.
Кеулім жошып сайраса,
көкірек қабы тарылып,
іретімен шығарған,
сөз сыймайды кернеліп.
Тасқа тисе таңдағым,
қараңғыда жарқ еткен,
мен бір шапқан назбедеу,
сулығын шайнап өрленіп!
Халқым тыңдап, сөзімнің
кәдірін білген жерлерде,
сағынысып көргенде,
ылғанып талай терледік.
Ортаға түсіп белсеніп,
қаракөктей теңселіп,
таңданып талай жиында
оңды да солды сермедік!

КӨКТЕМ

Күн жадырап көктемде,
жер құлпырып көктейді.
Бәһардың айы өткенше
сәуірдің бұлты шөкпейді.
Күн ысып, шілде түскенше,
жапырақ, шайыр піскенше,
жердің сөлі кеппейді.
Жазғы жайлау қонысқа,
тіркеуін түзеп шаруалар,
үдере көшіп беттейді.
Арқаның жазық жонында,
алты ай жаздай тебіндеп,
күз түсірмей кетпейді.
Күн ара жиын, күнде той,
шалқыған кеуіл, шаттық ой,
қазақтың көрген дәуірі сол,
одан да қызық өтпейді.
Қыркүйек айы туғасын,
күземін алып шаруалар,
ши қоршап, жүгін ықшамдап,
ықтырмалар беткейді.
Жапырақ ұшып, шөп қурап,
қараша, қазан айында,
қыс нышаны басталып,
ызғырық соғып өктейді.
Қысты өткізіп Қызылда,
үш ай тоқсан өткенше,
сейселе құрып кезекпен,
қыдырып күнде ет жейді.
Мал жинаған шаруалар
Қызылды қыстап,
Қыр жайлап,
көші-қон жайын ыңғайлап,

өзге бір кәсіп өтпейді.
Игере алмай жүрсе де,
ішіп-жеу, кию, беруге
кейбір сараң байлардың
еш нәрсесі жетпейді.
Сүйтіп жүрген сорлылар
қорлықпен өтіп өмірі,
туысқан-туған, еліне
жек көрініп шеттейді.
Опасыз ондай шерменде
досына – тентек, жұртқа – шет,
көптен оқшау қалар тек,
ізіне қара ертпейді.
Ойлаңдаршы өздерің,
ондайларды есітіп,
көрген кісі қалайша
лағынет айтып сөкпейді.
Жақсы айғырдың үйірін
ат жақтайды деген бар,
сауырлай ерген саяқты
жымитып құлақ теппейді.
Әр нәрсені аңғарып,
абайлайтұғын гөзелдер
қай кезде де халқымның
ар-намысын төкпейді.
Сөз кәдірін білерлік
аға-інілердің алдында,
ұнамды кеңес айтылса,
о да бір сағынып
жеген женттей-ді!
Есіткендерді емірентіп,
жасымнан Базар атандым,
халқымнан алғыс, бата алдым,
сөзімді ешкім кемітпейді.

ӘР КЕМЕЛГЕ – БІР ЗАУАЛ

Арқаның сары белінде,
Алғидың құба дөңінде,
жусанның түбін кемірген,
бұйырған жеп семірген,
Қырымнан қара көрінсе,
кұлағын тіктеп елірген,
жан жете алмайтын қуғанмен,
жүйрікпін деп шелірген,
керқұлан деген аң болар,
аунаған жері шаң болар.
Құйрығы жоқ, жалы жоқ,
көрген кісі таң болар.
Жер жазығын ұрлаған,
шақпақ тасын қырлаған,
елеусіз жермен еңбектеп,
бауырын тастақ тырнаған,
білтелі мылтық қолға алып,
жабындыменен зырлаған,
ұсынған оғы кетпеген,
тигені тұяқ серіппеген,
о да бір атқышшыл сұмға кез болар!

Аспанда жүріп шалықтаған,
бөктерлеп тауды қалықтаған,
мұздыбалақ, қанды көз,
аң көрмей қанат қақпаған,
балапанын ұяда
ұшқанша баулып сақтаған,
құсбегілер құмартып,
түскенмен аңдып соңына,
түсіре алмай қолына,

қарасын көкте көргенмен,
қонатын жерін таппаған,
аш құрсақ, алғыр, көк бүркіт
тартынақ көріп түйлігіп,
құлдилап көктен шүйлігіп,
айдаса бармас аранға,
өзді-өзінен килігіп,
қолға түсер кезінде
о да бір құрулы жанға кез болар!

Жал-құйрығы өрілген,
өлшеумен от-су берілген,
бастырық, жабу, жемменен
байлауда тұрып семірген,
шын жарауы түскенде
жабуын алсаң, жануар
сілкініп дүр-дүр керілген,
ұлы дүбір болғанда,
зерігіп іші толғанда,
шыр айналып қазығын,
осқырып, жерді тебінген,
кедергіден өткенде,
жер ортаға жеткенде,
көтермеші көп қолға
ұстатпай шылбыр кеткенде,
бөкенше тастап аяғын,
бұршақтап тері төгілген,
жүзден озып жол алған,
жолына бәйгі мол алған,
құйындай шаңы шұбалып,
қара терге сыбалып,
Қырымнан жалғыз көрінген,

тері кепсе, тыңайып,
сыр бермеген мұңайып,
күндік жерге қосқанмен,
ор текедей ойнақтап,
талай келген өлімнен,
таласпай ешкім жолына,
тұрғанда бағып оңына,
екі талай жерлерде
шабылмай бәйгі берілген,
сол секілді назбедеу,
кездескен күні тосуға,
келтірмей қайтып қосуға,
бір жаңғыз қазыққа кез болар!

Бес қаруын асынған,
беттескен жауын қашырған,
туралап тартқан садағы
тимеген кейін жасылдан,
ерегіскен дұшпанын
енді қайтып келместей,
көз көрмеске асырған,
тірі жан келмей бетіне,
дарымай қару етіне,
араны жүріп тұрғанда
байтаққа дәрпі шашылған,
мезгіліменен ас ішпей,
аттан түсіп, бел шешпей,
кірпік қақпай күндіз-түн,
ұйқысы шайдай ашылған,
ер өлтіріп, ел шапқан,
ел шауып, олжа мал тапқан,
қайратына мас болып,

эркімдерменен қас болып,
менменсінген ер жігіт
талайды сүйтіп басынған,
өлшеулі демі біткенде
ажалдың оғы жеткенде,
бадана көзді берік сауыт,
барабар болар панасы,
жалаңқат киген шекпенге,
қайтпайтын жаудан қайратты ер
маңдайдан шып-шып қара тер,
жанды жерден қадалған
о да бір жаңғыз оққа кез болар!
Мындап жылқы айдаған,
жездеп нарды байлаған,
Қызылды қыстап, жаз болса,
саланың бойын жайлаған,
қомы астаудай түйелер,
қазысы қарыс биелер,
қолайлы қоныс жерінде
семіріп әбден шайлаған,
кіреге шыққан керуендей,
наруанға буып, нарға артып,
сүрелеп жүкті тайлаған,
тірелген дүние, жасауға,
бәйшешектей түрленіп,
орданың іші жайнаған,
бір асып, бір түсіріп,
әр түрлі тамақ пісіріп,
оттан түспей қазаны,
ертелі-кеш қайнаған,
сол секілді байлардың
дәулеті қолдан кетер деп,

кедейлік мұндар жетер деп,
кімдер, сірә, ойлаған?
Аспаннан жауған ақбасқын,
жерден борап суырған,
зымыстан болып, шаруаның
апшысын әбден қуырған,
қорадан шықпай көп түйе,
бола алмай ешкім малға ие,
қылқұйрық қалмай шұбырып,
бетімен кеткен, ығынып.
ызғырып соққан борасын,
көрсетпей күннің толасын,
адалынан айрылып,
бір жұртта жиған қорасын,
мыңғырған неше байларың
бір ақсирақ жұтқа кез болар!
Абайласаң, жігіттер,
болатын сүйтіп кезінде
әр кемелге – бір зауал.
Осыларды ойламай,
ақылсыз кейбір ақымақтар,
аз ғана күн алданған,
мал мен баққа мәз болар.
Неше алуан өзгерген,
есітсе құлақ, көз көрген,
әр заманның өзіне
ылайықты саз болар.
Өткен дәуір белгісіз,
бір жылдың жартысы қыс болса,
жадырап жартысы жаз болар.
Құлазыған жапанға
құладың тұрмас байласаң,

айдын шалқар көл болса,
үйрек ұшып, қаз қонар.
Ішкеннің мейірі қанатын,
ішпеген аңсап баратын,
кәделі қайнар бұлақта
тартылмайтын көз болар.
әркімдер іздеп түнейтін,
түнегендерді түзейтін,
арнаулы дайын әр жерде
құрулы тұрған тез болар.
Жолы болар жігітке,
ғайып ирен қырық шілтен,
жорытқанында кез болар.
Атымын тауып шаппаса,
шабарлық орнын таппаса,
айбалтаны мұқалтқан
қайыңда қатты без болар.
Азғындар кезде адамзат
бір-бірін күндеу көбейіп,
ауызбірлігі аз болар.
ханның бағы таярда
дұшпаны сырттан сұқтанып,
жанашыр досы аз қалар.
Бидің бағы таярда
үлгілі сөзден айрылып,
әркімнің мінін қазбалар.

Байдың бағы таярда
танабын құдай тарылтып,
қасынан қоңсы қозғалар.
Бұ дүниені тірнектеп,
жисаң да қанша жан қинап,

өлген күні үстіңе
киерің үш қат бөз болар.
Тіріде жанға тыным жоқ,
қызыл тілде буын жоқ,
айта берсең аяғы
таусылмайтын сөз болар.

ӘЛМӘМБЕТ ӨҢГЕБАЙҰЛЫНА АЙТҚАНЫ

Өңгебай бидің баласы Әлмәмбет сол кездері мұсылманша да, орысша да оқыған, білімді, сауатты кісі болады. Ол Қазалы үйезі бастығының орынбасары һәм тілмәші боп қызмет етеді. Әлипаның дауы кезінде Базарға көмектескендердің бірі осы Әлмәмбет еді. Сонымен, екі жақ келіседі. Қыз иесі Жайым тентек бұрыңғы құдалығымнан ұят болды деп, Әлипаның қалыңына жиырма түйе, жүз сом күмістей ақша сұрайды. Ондай дәулет Базарда қайдан болсын? Ол ылажы жоқтықтан Шөмекейдің Аспан аталығына жататын Сырым руындағы Өңгебайдың баласы Әлмәмбетке (оның әйелі татар болған, оның Хасан дейтін баласынан бір кездері Қазақстанда Сауда министрінің орынбасары болған Аида Хасанқызы Өңгебаева тарайды) кеп, қонағасысын жеп отырып, жағдайын серлетіп, мынадай өлең айтады:

Әлмәмбет, бұл сөзді арнап айттым сізге,
ауазаң болды толық Кіші жүзге.
Қалаға келгеніме апта толды,
лұхсат, қайтар едік болса бізге.
Кетуді қош айтысып рұхсат алмай,
қолайсыз көрдік бес кеуілімізге.
Жігіттің бөрі көрсе, болар жолы,
деген бар жолаушылап шыққан түзге.
Мысалы, ойлағанға дүние – түлкі,
біз де бір бейне тазы түскен ізге.

Інімсің қатарыңнан туған асып,
үстіңнен өте алмайды ешкім басып.
Тарқатып өз қолыңмен талай топты,
күлтекеп көрген жоқсың жаннан сасып.
Жақсының жүзін көрген жарым ырыс,
тірлікте жай білісіп, дидарласып.

Жанды өліп, жансыз тозар деген сөз бар,
өлімнен құтылмаған Қорқыт қашып.
Күн жақсы қауышқанша, қош бол, інім,
көгерміз болса тағы тұз-дәм, нәсіп.

Халқыңа жасыңнан-ақ болып аға,
қақтырдың назбедеуге жезден таға.
Бір туған Аспан, Бозғұл егіз едік,
секілді біреуі – жең, бірі – жаға.
Деген бар айтсаң білер, ашсаң көрер,
аршылмай арнадан су, ақпас саға.
Адамзат тіршілікте таппас тыным,
өлгенше ойлап қамын бала-шаға,
Жанассаң жақсылармен жан сүйсінер,
асылдың жұрнағындай қымбат баға.

Жан болсақ, жалғаншының миманымыз,
абзал дейд нәпсінді әр кез тимағыңыз.
Әмірін ақтың бажайласа әркім,
табад дейд күнде кәмәл, иманыңыз.
Жар-досты жақын-жуық жабырқатпай,
құрмалап көлеңкеңе жинадыңыз.
Қарып пен касерлерге қамқор болып,
жетімді, жесір менен сыйладыңыз.
Ары үшін ағайынның әр жерлерде-ақ,
жасқанбай жанды талай қинадыңыз.

Әкеңіз Өңгебай мен шешең Мақта,
олар да қойған жандар кеулін аққа.
Беделің екі жұртқа бірдей болды,
бейне бір халифадай мінген таққа.
Алланың артық берген ықпалында,

кеткен жоқ абыройың ешбір жаққа.
Жай жерден жарып шыққан бәйтеректей
туымың болды лайқат дәулет, баққа.

Атадан азып туған баз біреулер
зорға жүр елтіп күнін өлмей шаққа.
Әлемге әлін білмей таң болады
орынсыз ой толқытып әр тарапқа.
Симұрық Сүлейменнен бір ұялып,
қамалған деп айтады көһи Қапқа.

Тыңдалмас айтушының сөзі оңбаса,
түзелмес қисық ағаш тезі оңбаса.
Қандырмас халық мейірін суы аз құдық,
ағатын тұс-тұсынан көзі оңбаса.
Кей жаман атасына асылады,
нағылсын ата байғұс өзі оңбаса.

Сейітқұлдар өскен ауыл, сегіз жүйе,
деген бар аруақты ерде болар кие.
Сол елдің бір қызына ұрынып ем,
қалыңы бір жүз сом мен жиырма түйе.
Тәуекел кемесіне мініп тұрмын,
жеткер деп қазинаңнан жаббар ие.
Алқасы ағайынның керек боп тұр,
дегендей ер қысылса, иектен сүйе.

Ғаламға шаһ Сүлеймен сұлтан болған,
оның да дәрежесі тайған қолдан.
Тұрақсыз көрген дәуір көшкен бұлғтай,
ешкімге жолдас емес дүние жалған.
Бейнетпен өтті өмірі талайлардың,
итшілеп рәт көрмей жиған малдан.

Сасқанда ерді иектен сүйейтұғын
жанашыр жар-дос қымбат шын қадырдан.
Ат салып екі талай егес жерде,
ар үшін аямаушы ең мал түгел, жан.
Бір жөттің мың теңгелік қарызы үшін
Ғалыны базар сатқан баба Раушан.

Біраз күн біз келгелі өтті деймін,
базарға бүгін қонсам, бес түнеймін.
Жайлы орын, сыйлы тамақ, сыпайы сөз,
ықыласпен еткен құрмет жетті деймін.
Әр уақта абыройдан айырмасын,
жалбарып жаратқаннан көп тілеймін.

Жақсыға жай білдіріп, жағдай айтып,
білместен етіп дәме, өксімеймін.
Қолда пұл, қорада мал кемдігінен
ерлерге өздеріндей иек сүйеймін.

Әлмәмбет Базарды қызыл кірпіштен салынған, он шақты бөлмелі үйіне төрт-бес күн қондырып, жырлатқан соң, соңғы күні оның астына ат мінгізіп, үстіне шапан жабады да: «Жеңгемнің көрімдігі», – деп, 100 сом күмістей ақшаны сол арада санап береді.

Қалған жиырма түйені Базарға Дәйт ұранды Шөмекейлер жинап береді. Сүйтіп, Базар Әлипаны алады. Одан Пірлібек, Нұрлыбек, Нақыпбек, Әмзекбек деген төрт ұл, Күнзада, Балзада деген екі қыз сүйеді. Нұрлыбектен – Құрақбай, Нақыпбектен Тұрмағамбет деген немерелері болады. Олар кәзірде Өзбекстанның Тамды, Кенимех аудандарында тұрады.

НАЗАР БИГЕ АЙТҚАНЫ

Базар жырау Қазалының түрмесінен шығып, Қызылдағы аулына қайтып келе жатады. Жолшыбай ол Шөмекейдің үлкені –Тоқаның атақты биі, әрі байы Назарға кеп сәлем береді. Базардың сонда биге айтқан ұзақ жырының үзіндісі ғана сақталған:

Сәлем беріп, қол алған
мен Балқының Базары.
Дәулетіңе кез келдім,
сіз Тоқаның Назары.
Алты ай жатып түрмеде,
арып-ашып келемін,
Назекеңді көргесін,
Базардың кірді ажары...

Сақалың алтын, мұртың жез,
дәулетіңе келдім кез.
«Сөйле!» десең, Назеке,
табылады бізден сөз...

АЛМАТ САРДАРҒА АЙТҚАНЫ

1875-жылдары Шөмекей Бозғұл, оның Шобдар ата-лығынан шыққан атақты Алмат батыр әрі би (Хиуаға сардар болған) Базарды жырлап берсін деп Арқадағы Аққұм дейтін аулына (қазіргі Ақтөбе облысына қарасты Ырғыз ауданы) шақырады. Сол жылы Базар мінерге жарамды ат таба алмай, шақырған жерге бара алмай қалады. Келесі жылы ол ұят болды-ау деп, Алматтан кешірім сұрайын деп, жаман атымен жолға шығады. Жолшыбай ол мың жылқы біткен Шөмекей – Бозғұлдың Дөсегі Маутанбайға кеп жағдай айтып, бір аттың майын сұрайды. Сараң бай әр нәрсені сылтау етіп, Базарға ат бермейді. Енді амалы қалмаған Базар жаман атымен арада бірнеше күн қонып, әрең дегенде Алмат сардардың Аққұмдағы аулына арып-ашып жетеді. Ол сәлем беріп, киіз үйдің табалдырығынан аттай бергенде, төрде жатқан ашулы Алмат сардар:

– Кірме! Көзіме көрінбе! – деп ақырады.

Сонда бір аяғы іште, бір аяғы сыртта тұрып, Базар өлеңді ағытып қоя береді:

Арғы атаң Әлібектен батырларым,
келіскен содан бермен ақырларың.
Ордаңа өзім іздеп биыл келдім,
келсін деп өткен жылы шақырғаның.
Жер шалғай, алыс жолға ат табылмай,
себебі сол еді, сардар, жатырғаным.
Ырзамын сөкпек түгел, соқсаң да, аға,
кеуліме келмейді кейіп, ақырғаның.

Тұқымы жылқыңыздың құла алады,
күлте жал, құйрығы ұзын шұбалады.
Ашқа азық, азға қамқор болып талай,
алдыңнан қайтқан күліп жылағаны.

Қайратың қара түгел ханға мәлім,
қолыңнан мені өлтірсең кім алады?
Сонда да, сардар, сіздің алдыңызда
қалмайын сөзімді айтпай сыбағалы.
Не сөз бар қайратыңды халық көргесін,
кісіге тай сұраса, ат бергенсің.
Қазақтың киіз үйлі таласы жоқ,
өлшеусіз осынша артық бақ бергенсің.
Иманым тас төбеме кетті шығып,
қараудың тарғылындай тап бергенсің.
Қалайда бұл қатерден құтылармын,
сөйле деп тәңірім тіл мен жақ бергенсің.

Тұқымы жылқыңыздың өңшең құла,
өсірдің балдарыңды етіп бұла.
Бекеттен бермен қарай бабаларың
өтпеген бір-бірінен кем боп, сірә.
Тең болып текті жерден қосылып жар,
кетіпті өле-өлгенше кеулі тына.
Атаңыз Киікбайға оқ тигенде,
өзі аттап, түсіріпті анаң Қына.

Болғанда ағам Алмат, жеңгем Күміс,
ешкімге біткен емес мұндай туыс.
Ақырып Алмат ағам сыртқа шықса,
болады Әлім, Шөмен бір-ақ уыс, –

деген кезде, мақтау сүйетін Алмат басын көтеріп, Базарды қасына шақырып отырғызады. Оның себебі де бар еді. Оның атасы Киікбай батыр ақ табан шұбырынды кезінде қалмақтармен соғысып, оларды қатты қырған. Сонда қалмақтың бір мергені мұны садақпен атады. Оқ

Киикбайдың қара санына қадалып, бұлшық етті жырттып барып тоқтайды. Батыр қансырай бастайды, ешқандай ем-дом қонбайды. Сонда ескі ырым бойынша, өмірі басқа еркекке көзін салып көрмеген Қына бәйбіше Киикбайдың үстінен аттап, оқты түсіреді. Базар осыны айтқан кезде, әруаққа шыдамай кетіп, Алмат сардар жырауды қасына отырғызып, тездетіп шәй-суын бергізеді. Сол аралықта жақын жердегі ауылдарға кісі жіберіп, елді жинап алады да, Базарды жырлатады. Оны сол жылы күзге шейін жібермейді. Ақырында Алмат сардар Базарға ат мінгізіп, шапан жауып қана қоймай, оның алдына әурігі мен он қысырақ (бір айғырдың үйірі!) салып, еліне ырза қылып қайтарады.

Базар алдына жылқыларын тізе-тіркеп айдап келе жатып, Қарақұмда баяғы өзіне аттың майын қимаған Дөсек Маутанбайдың аулына тап болады. Бұл кезде бай қайтыс боп, елі-жұрты оны жерлеп жатыр екен. Базар да кеп, тізе бүгіп отыра қалады. Байды жерлеп, қабырына құран оқып, қол жайғаннан кейін, Базар сол арада суырып салып:

Би, батыр, байлар да өткен қос сабалы,
Сансызбай мырза да өткен Қошқаралы.
Итшілеп ішпей-жемей жисаң-дағы,
жоқ екен жалғаншы итті іж қарары.
Сүйген жар, айдаған мал, жиған дүние
қаңырап артында ердің бос қалады.
Арман не ең болмаса өлген кезде
құрмалап қойса қолдан дос-жараны.
Кей байлар төрт түлігі сай болғанмен,
сусынға толмай кетті-ау тостағаны.
Маутекем аттың жайын көп айтып ед,
сонда да екі қолы бос барады, –

дейді де, Қызылға қарай жүріп кетіпті.

ТҮМЕНБАЙДЫҢ ЕЛ-ЖҰРТЫНА АЙТҚАН КЕУІЛҚОСЫ

1890-жылы, бұрынғы Қазалы үйезінің Сарытоғай болысына қарасты Әлім руының Төртқара тайпасының Сейітқұл бөліміндегі Дүйсеней аталығына жататын Темірдің жаңғыз баласы Түменбай мырза 27 жасында, Арқада жылқыда, отарда жүргенде, қорасан шығып, қайтыс болады. Оның ата-анасы Қазалыда салықта қалады.

Түменбай мырзаның екі әйелі бар еді. Оның біреуі Сырым Әлмәмбет Өңгебайұлының туған қарындасы екен. Түменбайдың қазасын ата-ана, қайын жұртына естірту үшін Әлім, Шөменнің басты адамдары жиналып, Базарды Қазалы қаласына алдыртады. Базардың сондағы айтқан кеуілкөсы:

Сап, азамат, сардар бек,
сөз сөйлейін, сабыр ет.
Жәрдәм бергей тіліме
жаратқан жаббар құдірет.
Кеудеде жаным барында,
ерінбеймін алыңда етуге,
беглер, қызымет.
Кәдірін білсең, кісіге
тірілікте бәрінен
денсаулық деген зор дәулет.
Аңдып жүрген адамды,
аңсызда келіп соғатын
ажал деген бір нәубет.
Сондықтан бүгін сіздерге
айтайын деген сөзім бар,
қаумалап келген әлеумет.
Таудан аққан, тас жарып,
саркылмас Сырдың көзі бар.

Шеберлердің қолында
еменнен күрған тезі бар.
Орынсыз кеңес айтпаймын,
әр нәрсенің кезі бар.
Құлағың сал да, тыңлай қал,
Төртқараның ішінде
Темір байдың баласы
Түменбай атты жаңғыздың
аз ғана мұңлық сөзі бар.

Тау болмайды жүйесіз,
әулие болмайд киесіз.
Шаруаның сәні жоқ,
табаны жалпақ түйесіз.
Елжіреп баурың перзентке,
еміреніп сүйесіз.
Тірнектеп жиған дүнияңнан,
жағасыз, жеңсіз, жалаңқат
табылса, зорға киесіз.
Опасыз шіркін жалғанға,
бұ сөзімді есіткен,
ерлерім, әбдән күйесіз.
Күйінесіз дегенім,
жаңғызы өліп, жар құлап,
Темірдің ауыр дәулеті,
бәрі де қалды иесіз.

Жад етіндер,
жарандар,
жаратқан жаңғыз Алланы.
Бауыры суық қара жер
жан біткенді жалмады.
Күндері біткен шағында,
гүлдері солған уағында,

кімдердің ата-анасы,
кімдердің қатын-баласы
артында шулап қалмады?
Тау күйініп, тас жанар
келсе ақтың пәрманы.
Алладан пәрмән келгесін,
мырзаңыз тастап, аттанды
екі бірдей орданы.
Әулиеге ат айтып,
Қорасанға қой айтып,
жалынғанға болмады.
Бола ма деп бір сәуе,
аямады жаны үшін
қойдан – қошқар, жылқыдан
жылжыған қос-қос жорғаны.
Әруағы күшті ауыр дерт –
Қорасан баба орнады.
Бірте-бірте мендетіп,
күннен-күнге зорлады.
Елі-жұртын көре алмай,
көрісіп, тілге келе алмай,
кеулінде кетті арманы.
Ұйқы көрмей, ас ішпей,
екі бірдей алғаны,
тілегін тілеп жаңғыздың,
ертелі-кеш зарлады.
Сол уақыттар болғанда,
Түменбай атты жалғызың
бастан кешкен күндерін
былай деп айтып толғады:

– Он екі жастан өткесін,
мен халыққа болдым Түменбай.
Талай жерде таңданттым,

аттан озған құнандай.
Жиырма жеті жасымда
тап қылды тәңірі басыма
ашылмас қара тұманды-ай.
Осы кезде жатырмын
жаратқан жаңғыз иемнің
не қыларын біле алмай.
Амалым бар ма қылатын,
эттең, дүния опасыз,
арманда кеттім сыналмай.
Өзіммен қатар бірге өскен,
замандас, туған-теңдеспен,
кеткенім бе шынымен
армансыз ойнап, күле алмай?
Жазатайым осыдан
кетсе көзім жұмылып,
қалғаны-дағы иесіз,
көк алалы көп жылқы
Арқада тағы құландай.
Әдірә қалғыр сабаның
қымызы тұрса құйылып,
қаумалап күнде қарындас,
келуші еді жиылып.
Енді қайтып қатарға
енбесімді білгесін,
кеткені-дағы түңіліп.
Екі бірдей алғаным,
қаламдай қасың қиылып,
қабағың тастай түйіліп,
отырсындар күндіз-түн,
ішіңнен жарап, бүгіліп.
Ұйқы көрмей, ас ішпей,
әлдә қандай болад деп,
жаңғызға қарап үңіліп.

Жаман айтпай, жақсы жоқ,
жазатайым осыдан
кетсе көзім жұмылып,
қалғаның-дағы сорлылар,
жар басында қамалған
серкесіз қойдай иіріліп.
Амалым бар ма қылатын,
бү шамаға келгенде,
Арқаның құба жонынан,
топырақ тұрса бұйырып.

Өзіңнен жәрдем болмаса,
Түменбай құлың сасып тұр.
Бір ауырлық еңсемнен
бүгінгі күні басып тұр.
Жұтамын деп қара жер,
аңқайтып, аузын ашып тұр.
Қасымнан кетпес қарындас
бәрі де бүгін қашып тұр.
Дос мұңайып, қайғырып,
дұшпанның кеулі тасып тұр.
Қайтпаған таудан таланым,
жабығып қатты, жасып тұр.

Боларын мұндай білгенде,
биылғы жылы Арқаға
шығар ма едім отарға?
Жаңа байқап жатырмын
кеткенімді қайтпайтын
барса келмес сапарға.
Олай демей, не дейін,
жан қиланып, жай таппай,
алқымға таяп ажал тұр,
кезеніп оғын атарға.

Оқ тисе марал өкпеден,
келеге келіп ол, сірә,
қосылар ма қатарға?
Осы бүгін күн бата,
әрі кетсе, таң ата,
одан кейін бұл дәурен
болар ма екен біздерге
енді бүйтіп жатарға?
Ағайын, туған, елімді,
көре алмай өскен жерімді,
қалғаным ба, шынымен,
құлазып жалғыз жапанда?
Біразымын

сендерге,
кош, аман бол, алғаным.
Бұршағың салып мойныңа,
жас сорғалап қойныңа,
екеулеп бірдей жалғыздың
тілегін тілеп зарладың.
Зарлағанмен, не пайда,
тілегіңді бермесе,
көзіңнің жасын көрмесе,
көтермеске әл нешік,
құдіреттің пәрманын?
Атам менен анамды,
бірге өскен жолдас-жорамды,
қолдарын ұстап, қоштасып
көре алмадым, сол болды
көкіректегі арманым.
Менен сәлем бәріңе,
жасың менен кәріңе,
кош болыңдар, көре алмай,
артымда тірі қалғаның, –

осыны айтып мырзаңыз,
ұсынып мойнын, көз жұмып,
ақирет сапар жолына
аттанған, тастап мал-жанын.
Ойлап тұрсақ, осындай
әуелі шаттық болғанмен,
ақыры – харап әммәның.
Сол себепті марқұмның
нағашы, қайны, өз жұрты,
туысқан-туған, бірге ұлты,
қайырлы болсын бәріңе,
ылаж жоқ үкіміне Алланың.

ҚАРАТАМЫР ПІШӘНҰЛЫ ТӨРЕБАЙ БАТЫРҒА АЙТҚАН КЕУІЛҚОСЫ

1901-жылы сол кездегі Қармақшы ауданына Жамансыр болысының кәдірлі биі әрі батыры Қаратамыр Төребай Пішәнұлының жаңғыз баласы Ысқақ 18 жасында қайтыс болады. Сол жылы Қалыңбас деген жерде, Ысқақ қайтыс болғаннан үш ай кейін, Құлыс Кете Бекет бидің үш жүз қара үй тігілген үлкен асы беріледі. Осы асқа Кете, Шөмекейдің бар жақсысымен қатар, Ақмешіт (Қызылорда) және Қазалы үйездерінің арасында, жер шалғай болғандықтан, Төребай биге уақытында кеуіл айта алмаған елдің бетке шығар азаматтары да болады. Соны ескерген жиын кеулін аулау үшін, Қызылқұмға арнайы шабар жіберіп, Базарды шақыртып алдырады. Сонда жиналған көптің алдында Базар мынадай кеуілқос айтады:

Көп жиылған, жамағат,
атаның ұлы азамат,
бір шыбындай ғәріп жан
бәндәға кем-күн аманат.
Жарлылық пенен жаңғыздық
жаман досқа қылар мат.
Қоныстың шалғай жырағы
ағайыннан қылар жат.
Хан салғандай кәделі
орын едің рабат.
Тоңға салса, томырылып
қайыспайтұғын қожполат,
көрмегелі көп болды,
жүрмісің, мырзам саламат?
Атаңыз дегдар сығайдан,
анаңыз асыл құмайдан.
Екі асылдың сұлыбынан

сәтті күні пайда ғып,
жаратқан жаббар ылайдан.
Ажалға айла болмайды,
дәулет пен бақыт, шырайдан.
Ауазаң асқан ер едің,
Түркістандық крайдан.
Қырымнан қырқа жол шексе,
хас қазанат жануар
күннен күнге тыңайған.
Бір тер қатса, жабырқап,
жабы шіркін мұңайған.
Сабырдан өзге шара жоқ,
қайтыңыз, мырзам, ырайдан.
Бұл секілді нәубеттің
ақырын тілеп құдайдан.

Әуелден әуел болғалы,
атамыз Адам пайғамбар
жалғаншы фәни дүнияға
қатарын түзеп қонғалы,
неше күре ел өткен.
Ол өткен елдің ішінде
Рүстем, Дастан ер өткен.
Олардан да өзге ерлер көп,
сол заманнан бері өткен.
Ғәріпті көрсе, аяған,
кәпірден төніп қараған
Әзіреті Әли шері өткен.
Құдіреті күшті құдайым,
бір жерді ылди, бір жерді
асқар биік бел еткен.
Бір жерді шөл, бір жерді
айдын шалқар көл еткен.
Әңгімемнің ажары

өткерген ұндай електен.
Қай кезде де қайыл боп,
өкпелемейді қоңсысы,
егесіне болса кереккен.
Халық ағасы Төребай,
ақырын Аллаң жеткерсін,
сыныпты бұтақ теректен.

Сабыр қыл, інім Төребай,
билігің бар дауға сай,
ерлігің бар жауға сай,
бұлт аспайтын басынан
Абылайдың тауындай,
жеті атаңнан келеатқан
ежелден берген абырой.
Нарға ылайық жүк болды,
мырза Ысқақ Ағытай.
Елестейтін-ді кеуліңе
бұлтқа кіріп тұрғандай
төбеден ауып Күн мен Ай.
Асықақ мырза аттанды
дәл он сегіз жасында,
мекені болғай шырақтың
сегіз пейіш – кең сарай.
Сират көпір аузында
атам деп, Сізге қауышқай.
Үрлер құшып ұрмақтан,
жәннаттан алғай жақсы жай.

Көктен ұшқан көк сұңқар
тау бөктерлеп ұшатын,
тас бөктерлеп конатын.
Жаратқан жаббар кәр қылса,
өрден аққан дария

сағасынан тынатын.
Ер көтерген көк сүңгі
күні бітсе, шарт етіп
ұңғысынан сынатын.
Қайысқан сынды полатың,
қайрылып сынды қанатың.
Өлімнің қатты әсері –
өзегің өрттей жанатын.
Жағдайсыз жерден оқ тисе,
әркімдер естен танатын.
Көтермекке хал нешік
Алланың салған санатын.
Алма мойын, құба үлек
шалқұйрықтан туатын.
Балдағы алтын айболат,
тарыққан кезде ер керек
тартып белге, буатын.
Шөл қылмағай, құдайым,
байтақтың күзер, суатын.
Әзіреті Дәуіттің
отыз ұлын алғанда,
басына қайғы-қасірет
күдіретіменен салғанда,
сонда көргені Сүлеймен.
Сізге де бергей жаратқан
солардың сабыр, қуатын.

Қосыңды сал саулықта,
тапсаң жердің беркіне.
Басын қосқан ер азбас,
тапса бір ердің мертіне.
Жақыптың көзі көр болған,

күйініп ашу өртіне.
Жүсіптің кеулі шад болған,
сұлулық, шырай көркіне.
Ақырда құл боп сатылған
ол Мысырдың кентіне.
Басы жұмыр бәндәсын
жібермейді егем еркіне.
Лұқман да айла тапқан жоқ
ажалды құлдың дертіне.
Хан мақтанар жұрты бар,
пір мақтанар мүридi бар.
Дүния – қашқан алтайы,
көрсө, көздің құрты бар.
Алымдардың қолында
арабы, парсы, түркі бар.
Ер еңкейсе, ел сүйер,
ер тілеуін ел тілер,
атамыз қазақ ғұрпы бар.
Туысыңның кемі жоқ,
берік қақпалы шәһәрдай
даруазалы құлпы бар.
Алыстан дұшпан сескенген
әруақты ерсiң, бұлты бар.
Бір адамның сұлыбынан
өзiңдей-ақ ұл туар.
Жүзді аузына қаратқан,
алдынан топты таратқан
Қарадос пенен Сансызбай,
атаңызда өткен Күнтуар.

Арғы атаңыз Ерназар
дабысы желдей гулеген.

Қаһары келіп кектенсе,
жебесін тасқа түйреген.
Адалдық жолға жан қиып,
арамды кеулі сүймеген.
Іренжітіп ешкімді,
шалпысы жұртқа тимеген.
Ай мүйізді қошқардай
мекіренген сөзіне
көрмеген жекжат күйлеген.
Өтетілеу, Сарытай,
Мөңке, Қылышы би өткен,
бес Бозғұлдың баласын
нәһандай өрге сүйреген.
Ақ нұрынан жаралған,
сақтап өзін арамнан,
дін мұсылман халқына.
Жол көрсеткен адалдан,
ақтың досты Мұстафа, –
олар да өткен дүниеден.

Қабырғалы кара нар
қабырғадан саз кешсе,
қайыспай тартар ауырды.
Қабағын қағып білдірмес
омыртқадағы жауырды.
Алдыңда ағаң барында,
атандай бұтыңды алшайтып,
жарасар көрсең ауынды.
Екі талай жерлерде,
кеудеден жаны кеткенше,
ер қимайды бауырды.
Қиядан дұшпан көз салар,
көрсетіп қойсаң дауынды.

Байтаққа керек ер едің,
өзіңе өмір бергей деп,
тілейміз ақтан сауыңды.

Түгі сұлу көрінер
тұра қашқан түлкінің.
Пайдасы көп шаруаға
күздікүнгі сілпінің.
Жапырағы жайқалған
көкорай, шалғын майсаға
зияны тимей кетпейді
қазанның қара бұлтының.
Опасы бар ма дүнияның,
өте шығады шұбырған
тозаңындай жылқының.
Арманы бар ма жігіттің,
азды-көпті жинаған
егесі болса мүлкінің.
Қожа Ахмет Иассауи,
Төребай жанға бір ұл бер,
пірі едің қазақ, түркінің.
Бұл заманда би бар ма
Темір, Тұяқ, Мұраттай,
айшылық жолға азбайтын,
белді туған құр аттай?
Келе алмай қарсы кеселеп,
жұрттың бәрі жол берген,
жапырылған құрақтай.
Біліміңе болайын,
тасты жарып, қайнаған,
бәһәрда аққан бұлақтай!
Қамқорлық еткен кәріпке,
шеніне дұшпан жолатпай.
Қасарысқан кез болса,

қайыспай кеткен полаттай.
Олар да көшкен жалғаннан
бір күнгі қонған қонақтай.
Пішекем де өткен дүниядан,
атамның салған жолы деп,
анамның пішкен тоны деп,
әлсіздерді жылатпай.
Қиянат қылып орынсыз,
жылатқандарды ұнатпай,
белдескендерді мерт етіп,
қиядан тартып құлатпай,
солар да кетті пәниден, –
паяны бар ма шіркіннің,
төгілген қолдан сынаптай?!
Одан туған ер едің
тай жолбарыс сияқты-ай!
Туысыңның кемі жоқ,
ұстасқан қолды қидырған
айбалтаның бауырында
полаттан салған қияқтай!
Қиядан арға ат салдың,
қынада қайрат шыдатпай!
Қайсы бірін айтайын,
өзіңе берсін денсаулық,
көнеден қалған мешіттің
орнындағы ер едің,
жалғыз жанған шырақтай!

Базар осылай деп кідірген кезде, Төребайдың жылап отырғанын көріп, оның кеулін жұбату үшін, кеуілқосын жалғастырып, батырды сабырға шақырады:

Бай көркем, батыр шешен, бітсе дәулет,
жақсымен кеуіл ашылар, етсең сұһбет.

Ашпайтын Өзірейіл есік бар ма,
дем бітіп, басқа келсе кезек-нәубет.
Әйтеке, Қазыбек би, Үйсін Төле,
тапқан жоқ ажалға айла Балқы Баубек.
Арғы атаң Ерназардан бермен қарай,
әулет ең, бақ айналып, тұтқан сәулет.
Дегенмен бір, бәрі Ерназар,
тұқымы Күнтуардың – нағыз әулет.

Жарылғап, батыр Пішән, сардар Алмат,
жүргізген ханы Елікей, үкімі хат.
Пірәлі, Тампыш, Жұбан, Мұрат, Тұяқ –
бұлар да белгілі орын, ежелгі зат.
Жабыдан жарып туған би Жанболай,
әр қалай айтар сөзге болмаған мат.
Бәшеке, би Самырза, ер Қойытбай,
күйлеген дабысына көрмеген жат.
Дүнияны үрлеп ішіп, шайқап төгіп,
бәрі де кетті мініп ағаштан ат.

Байтақ ел Қарақожа – мың жарым үй,
Қыстаубай талай жауға тарттырған күй.
Сарытай, Өтетілеу, Мөңке, Қылыш,
өтіпті би Күнтуар, бір қатар би.
Солардай жақсы барда, жұрт аза ма,
бірі – уық, бірі – түндік, біреуі – ши.
Үлгілі шәкірт азбас деген сөз бар,
бола ма көн күдері, көрмесе иі?
Бәшеке, Сарыбай Сәдір, жүйрік Бостан,
хан болған балғасымен халыққа Достан.
Табылып сөздің теңі, желікті ағаң,
бөкендей бауырын төсеп, желге жошқан.
Арғы атаң Ерназар мен Сары да өтті,
адасып айрылғанды талай қосқан.

Күмірә демі бітсе, бәндә ғәріп,
мысалы, сұр киіктей мерген тосқан.
Дос түгел, дұшпаныңа саулығыңда
кем емес сырт айбатың жолбарыстан.
Жеткізіп жеті атаға бектігіңді,
жаратқан айлап артық уел бастан.
Артылған ауыр жүкті нар көтерер,
гөзелім, көп мұңайып, жеме пышпан.

Үстінде төртінші қат Иса көктің,
жаралған әмірі сол дейд күдіреттің.
Оқ тисе қабырғадан, қайыспайтын
қаназат тұқымы едің нағыз бектің.
Қайғына халқың ортақ қай кезде де,
үстінде тілектестік, тура ниеттің.
Иншалла, әруақ орны қали қалмас,
тілегі тышқары емес Сізден көптің.

ҚАЛЖАН АХУНҒА АЙТҚАНЫ

1901-жылы бүгінгі Қызылорда облысына қарасты Қармақшы ауданының Қалыңбас деген жерінде Құлыс Кете Бекет бидің үш жүз үй тіккен үлкен асы болады. Бұған сол кездегі екі үйез – Қазалы мен Ақмешіттен (Қызылорда) көп ел келеді. Асқа Базар жырау да шақырылады. Базар келген ақсақал-қарасақалдардың қолын алып, сәлем береді. Солардың ішінде дін ғылымын көп оқыған, Бұхарда медіресе бітірген, Сыр бойына дәрпі жайылған, атақты Табын Бөлекбайұлы Қалжан Ахун да бар еді. Шөмекей Бозғұл Сарғасқа Ораз ақынның күйеу баласы ол Базарды сыртынан естігенмен, бірақ жүз таныс емес екен. Сол жерде Қалжан жайына қарап отырмай, Базарды қағытып:

– Сізді сырттай есіткенім болмаса, бұрын-соңды көрмепп едім. Келбетіңізге қарасам, ілім оқып, өсиет айтуға лайық па деймін. Мынадай... өлең айтып, жыр жырлауға бір түрлі қимай отырмын, – деп әзілдепті.

Сонда Базар Қалжан ақынға:

– Тақсыр, осы адам жақсылықты тілінен таба ма әлде ділінен таба ма? – деп сұрақ қойыпты.

Қалжан сонда оған:

– Адам жақсылықты тілінен емес, ділінен (кеуілінен) табады, – деп жауап береді.

Базар сонда тұрып:

– Олай болса халық арасында жүрген үш түрлі қауым бар. Олардың әр қайсысының істейтін кәсібі бөлек, тілейтін тілектері басқа. Сол тілектері мен кеуіліндегі ниеттерін мен сізге айтып берейін, төрелігін ел-жұрт айта жатар, – деп домбырасын қолға алыпты. Базардың сондағы айтқан өлеңі мынау екен:

Ауру-сырқау көбейіп,
елдің құты қашсын дер,

әлпештеген біреудің
жаңа түскен келінін,
қара албасты бассын дер,
әулиеге ат айтып,
қорасанға қой айтып,
абыржып әбден сассын дер,
ат шаптырып алдырып,
басына зікір салдырып,
дәулетін судай шашсын дер,
ол – бақсылардың тілегі,
Сондай тілек бола ма,
жақсылардың тілегі?

Жаны ардақты жақсының,
күнде бірі өлсін дер,
жаназасын оқы деп,
шақырушы келсін дер,
скат, құран шығарып,
малы мен мүлкін бөлсін дер,
сол бөлінген олжадан,
өзгелерден көбірек
сыбағама берсін дер,
ол – молдалардың тілегі,
Жақсы тілек бола ма,
сонда олардың тілегі?

Моллалар, сауап іздесең,
Құраныңды оқы молаға.
Басына түне демеймін,
келіндер қайтып қонаға.
Өлім барды шашады,
жоқтың артын ашады,
қосыла сендер тонама.

Жылап-сықтап жатқанда
олжадан ойың барларың
қараң құрсын,
жолама!

Тірінің кеуілін ауласаң,
дүние үшін жолдан аумасаң,
мен сендерден садаға!
оқып, күңіреніп,
сары уайым саласың,
Берсе, қағып аласың.
соларың дұрыс бола ма?
Кәтесі болса сөзімнің,
аямаңдар, айта бер,
кеуіліме менің қарама!

Ақ жарылқап, күн туып,
күнде қызық болсын дер,
келін түсіп, ұл туып,
үйге бала толсын дер,
жамандық тілек тілейтін
жауыздың гүлі солсын дер,
азаматы елдің аман боп,
басына бақыт қонсын дер,
ойын ойнап, жыр жырлап,
мерекелеп, той тойлап,
тамашасын көруге
жұрт жиналып келсін дер,
бұл – жыраулар тілегі.
Сол тілекті тілейтін
Базар да соның бірі еді.

Сол жерде не дерін білмей, қысылып қалған Қалжан
Ахун:

– Базеке, қайын жұртым болғасын, жәй әзілдеп айтып едім. Сыныңыздың сыйысарлық екенін еске алып, сізден кешірім сұраймын, айыбымды өтеймін, – деп, жігіттерін жұмсап, Базардың үстіне екі баулы жібек шапан жауып, қайыр-ырза қылып, жыраудың қолын алыпты.

КӨНЕК ЖАЛҒАСБАЙДЫ МАҚТАУЫ

1905-жылы Шөмекей тайпысының Көнек аталығынан шыққан, елдің ажарлы азаматы Жалғасбай Базарды арнайы шабарман жіберіп шақыртып алып, бір апта бойы жырлатады. Қонақтықтың соңына таман Базар Жалғасбайға арнап мынадай мақтау сөзін толы жұрттың көзінше шығарып айтады:

Басталық сөзді әуелі біссімілл деп,
келіспес біссімілл сіз басталған кеп.
Әл келсе, қызымет етпек айып емес,
жақсыны аты шыққан демейді тек.
Бұл сөзді айттым арнап атыңызға,
Жалғасбай, халыққа тола туып ең бек.
Бір туған Шөмекейдің төрт баласы
атамыз – Аспан, Бозғұл, Тоқа, Көнек.
Кейінге халық тындарлық қалмаса сөз,
жүрерміз, мезгілі өтсе, уайым жеп.
Күнбе күн көз алдыңда өзгеріліп,
тұрмайды бір қалыпта шарқи фәлек.
Жерлерде екі талай ердің жайын
ескеріп, ер тыңлайды айтылса кеп.

Айтылса ұнамды сөз, ғибрат алмақ,
есуас бізді қисық жолға салмақ.
Жалғаншы сырты сұлу мекер заңлас,
келеатқан жан біткеннің бәрін де алдап.
Тірнектеп тіршілікте жиған дүния,
қаңырап, артында ердің есіз қалмақ.
Күрмеуге қысқа жіптей жеткізе алмай,
Дем бітіп, таусылса өмір, үйістіп жүріп,
бір күні сұм қара жер жұтар жалмап.

Илалап, тіршілікті жүрміз жалғап
Жасыңнан жоқтық көрмей, бағлан өскен
ер едің, талай қызық бастан кешкен.
Шырмалып шиеленген іс түйінін
алдыңнан, арнап келіп, әркім шешкен.
Көзіңнің қырын салып қай кезде де,
үміт бар шығармас деп бізді де естен.

Күдірет топырағын артық үйген
бәндәсың, қай кезде де халқы сүйген.
Болғанмен қанша қиын, барса алдына,
іс болмайд шешілмейтін әділ биден.
Жамандар жаңғыз басын қорғай алмайд,
жақсының шерепеті жұртқа тиген.
Сарапта сандағы ердің бірі болдың,
падышадан шен тағынып, шекпен киген.
Азғындап, ата жолын тұтпақ түгел,
көбісі есіл ердің құмға сиген.

Жасыңнан қатарға еніп, міндің атқа,
кәдірлі болды басың дос пен жатқа.
Өзіңнен өмірлі болса, кейін болмас,
Тәждәулет қалды жарап қолғанатқа.
Оңалар орнында бар деген сөз бар,
Нүрділдә егеленді рабатқа.
Ұстарлық ата жолын қалса жүрәт,
жеткені жалғанда ердің шын мұрадқа.
Пайдасы бір жақсының көпке тиер,
қол артқан қор болмайды азаматқа.

Көп еді қайратың да, ақылың да,
күліп жүр талай дұшпан тақымыңда.

Жақсының асылы, тегін
тексерме деп,
кәрияның қалған мирас нақылында.
Мұстафа жастан жапа көп көргенмен,
таптырған дінге кәмәл ақырында.
Халқы үшін қайратты ерлер қияр басын,
жамандар жатқа санайды жақынын да.
Дабысың Бағдад, Мысыр, барды Шамға,
жігітсің ерте ілескен ұлы шаңға.
Ар үшін аянбайсың жаннан кешіп,
түйлігіп көк бүркіттей түскен аңға.
Орнымен әр уақта айтсаң жағдай,
аяқсыз қалмайд деген қадырданға.
Алланың мың бір аты, бірі – халық,
басқаны құмырсқаның өзіне анық.
Бәндәм деп өзі рахым ойламаса,
құтылмас еткен істен іжкім танып.
Белгісіз өлім – дұшпан, өмір тапшы,
шамшырақ бір күн сөнер, мың күн жанып.

Беред дейді Алла абырой сүйген құлға,
болмаған бұл дүнияға іжкім тұлға.
Ертең жоқ, бүгін көрген болып жатыр,
замана өзгеріліп жылдан жылға.
Мал-мүлік, бақ-дәрәжә, сән-салтанат,
дем бітсе, тұрмай қалады қара пұлға.
Алланың артық берген ықпалында,
жетіп тұр созсаң қолың оң мен солға.
Бұхардың әміріне барғаныңда,
ылайқат зияпанды алдың қолға.
Жалғасбай Қазалыдан келеді деп,
күттіріп, көп сарбазды қойған жолға.
Болмапты ондай құрмет

еш қазаққа,
сол кезде тұрдың қалай сыйып тонға?

Сізбен хан құрған мәжіліс салтанатты,
содан соң аралатқан әр тарапты.
Барғанда құсбегіге, сіз мінсін деп
күймеге жектіріпті парлап атты.
Өзімдей етіп құрмет, қарсы алсын деп,
жазыпты әмір оған арнап хатты.
Мінгізіп пайтонарба сейселемен,
жайларды жан көрмеген аралатты.
Кәдірлі ханзададай болды басың,
ұлыққа сол секілді зор айбатты.
Сайрандап абыройдың арқасында,
көтеріп қайттың, мырзам, кеуіл шатты.

Шөменнің бірі – Көнек,
баласы – төрт,
Көнекте Жолмырза еді бір жанған өрт.
Қошқардай аймүйізді соқыр туған,
нешеуді қайратымен етпеген мерт.
Сарқылып өлшеулі өмір, таусылса дем,
артпаған ажал кімге аумастан дерт.
Аумай тұр әзір оғың нысанадан,
көтеріп бармағыңды нұсқасаң серт.

Жаратқан, деген сөз бар, жаңғызға жар,
қас қапас ауыр жүкке арабы нар.
Хиуада өтті Андағұл,

Мәдәйім хан,
кісі асқан дарбазаға, құрғызып дар.
Алланың артық берген ықпалында,
сыйласып, сізбен таныс болған солар.
Жазбаса пешенеге, жағдай мәлім,

қаншама қинап жанды, қылғанмен зар.
Айламен адамды аз күн алдарқатып,
етпеген ешкімге опа бұ дүния қар.
Құмартып, көрмей сырттан әркім әуес,
гүжімге аты шыққан, миуасы бар.

Ауылың жәрмеңкенің базарындай,
жәннәттың, көрсең, көркі ажарындай.
Мейманның азы да бір, көбі де бір,
қайырып астананың қазанындай.
Алдыңа барған аңсап аш-арықты
қайтардың кеулін тауып, наза қылмай.
Үмітсіз, Сізден мырзам, адам бар ма,
иірімнің жемге айналған шабағындай.
Ұлықтың етпей мәһрум назарынан,
залымның сақтасын ерді азарынан.
Қамалып Қап тауында қалған Дажал,
алымның ертеңгі айтқан азанынан.
Деген бар, ұшырайды бір зауалға,
налытып фәріптерді наза қылған.
Азабын әркім таңда тартад дейді,
тіріде ақ бұйрығын қаза қылған.

Халық қайыл ыпалына берген ақтың,
қанындай тамбай тұрсың қасқалдақтың.
Заманның дәуірімді тәуібіндей
қиналып ер қысылса, емін таптың.
Падышаға жүз көрісе барғаныңда,
қосшыңа ат мінгізіп, сарпай жаптың.
Зорласа өзіндей-ақ жалғаншыда
басына қонар бақыт бір қазақтың.
Үлгеріп орынымен, жұмсап бәрін,
қызығын көрдің, сүйтіп, мал мен бақтың.

Талайдың тонын да алдық, атын да алдық,
өтпес деп бұ дүнияны қапыл қалдық.
Аударған жол ортасын жүргіншідей,
жетуге алдымызға жақын қалдық.
Бәндәның тірілікте бітпейді кемі,
келеатқан әуелінен ақыры – қамдық.
Шамаңша шариғаттың ұстап жолын,
тәртібін тұтқан ерсің мұсылмандық.
Жалғанда жарағыңның бәрі де сай,
қараға бұдан артық болмайды хандық.

Айрылар батыр бақтан, падыша тақтан,
бұйрықта болса пәрмән жаббар хақтан.
Бір жерге жер ошақтай сыйғызады,
жүргенде зілдейсініп кәһи Қаптан.
Мысалы, абайласақ, адам – киік,
құрулы аңдып тұрған ажал – қақпан.
Ешуақта рахаттың келмейді өзі,
жан қинап, жоғында, әркім іздеп тапқан.

Ас беріп, тойындырдың талай ашты,
тон беріп, киіндірдің жалаңашты.
Бұйрықсыз болмайд деп іс жаратқаннан,
ар үшін аянбадың байлап басты.
Ықпалың ертеде өткен Ер Қосайдай,
екпінің еріткендей тау мен тасты.
Саулықта сермеп құлаш, қарыштап қал,
айырмайды ажал келсе, кәрі, жасты.
Тірілікте дүнияға тойым бар ма,
болмаса бір бәндәға бұ да пәсті?

Қуаңның қарға сақтайды нар қамысын,
білмейді жаман адам ар-намысын.

Теңшеңді теңін таппай шешпе деген,
білгендер аңлайды айтсаң сөз мәнісін.
Әркімдер ақылды ерден алар тағлым,
кім көрген ақылсыздың оңған ісін?
Адамның басы – Алланың добы деген,
білмейді болжап іжкім алдағысын.

Үйірден құтпан айғыр кумас саяқ,
өтеді сөз сүйектен, еттен – таяқ.
Кесерін қайсы кезде байқамаймыз,
алмас бар желкемізде тұрған таяп.
Рахат таптырмайды жатқан ерге,
жар кешіп, жапа шекпей жалаңаяқ.
Қамқоршы қысылғанға бағлан едің,
барымды қалғаным жоқ Сізден аяп.
Көрсетіп қызыл тілдің өнерлерін,
байтақтың білдік танып көп ерлерін.
Аралап аяқ жетер ой мен қырды,
көп кездік жоғарылы-төмендерін.
Жетіру, Байұлы мен Қаракесек,
қыдырдым Әлім менен Шөмендерін.
Ат мініп жақсылардан, шапан киіп,
үйірлеп талай малын көгендедім.
Дегендей алған нәрсе мақтанбаққа,
болмаса, дүния екен деп еленбедем.

Бас қосқан мәжілісінде сыпалардың,
атқардық не гөзел кемеңгерін.
Байтақтың бәпелеген біз жорғасы,
алқадан аянбайтын аққан терін.
Өз атым – Балқы Базар, әкем – Оңдас,
бұл сөздің білдірелік шыққан жерін.

ЖАЛҒАН ДҮНИЕ

Мың жасқа әкім Лұқпан жеттім деген,
дүниядан о да арманда кеттім деген.
Бас қосқан достарымен мәжілісінің
әр қайсын бір жасқа есеп еттім деген.
Сонша жыл сүрген дәурен, көрген қызық,
болмай-ақ бір күншідей өттім деген.

Жаһанды жалғыз өзің билесең де,
байқандар баста жоғын еріктің деген.
Ақырын аңлап солар да биопаның,
мен бекер жалғаншыға келіппін деген.

Бай да өткен, батыр да өткен, патша да өткен,
түбіне жімла жанның өлім жеткен.
Мейірімсіз ажал шіркін айлап набыт,
мезгілсіз нешеулерді зар еңіреткен.
Жан бар ма жалғаншыда өлмейтұғын,
өлмесе, ата-бабаң қайда кеткен?

ТЕРМЕ

Сағымның жәуһарланған елесіндей,
зәулімнің асқар биік белесіндей,
алдыңда ағаң барда, арманың жоқ,
бұлт аспас бейне таудың төбесіндей.
Талайлар тастап нұсқа кеткен соңға,
кәрияның қалған мирас кеңесіндей.
Баз біреу бай болып жүр мал көбейтіп,
суы алғау сортаң жердің кемешіндей.
Кейбіреу таппай корек тарығып жүр,
қүдіреттің өткен тағзым егесіндей.
Жақсыны көре алмайтын күншілдер көп,
жармасқан жайлымның тас кенесіндей.
Әулігіп жөн сөйлемей жұртты үркітер,
жын шашқан жөңше нардың өңешіндей.
Болғанмен өзінше озат, өрісі қысқа,
тарпаңның тарта салған өресіндей.
Ешуақта ұқсарсыз сөз орынға аспас,
олақтың олқы қаққан шегесіндей.
Сыпаның сырттан тиер қамқоры көп,
Нуһының топандағы кемесіндей.
Кәдірлеп кәриянды құрмет тұтын,
мысалы, тал жібектің көнесіндей.
Осалдар өзді-өзінен өмір шіркін,
сөгілген Ніл дарияның көбесіндей.
Сап болар сүйтіп жүріп сарқылмас дем,
Қызылдың су иірілген дересіндей.
Тоқталмас тура келсе ажал оғы,
Шерінің тасқа тартқан жебесіндей.

БИОПА

Кім келіп, бұл дүниеге кім кетпеген,
жалғаншы түбі терең қол жетпеген.
Алданбай һауасына биопаның,
бар ма адам бастан кеуілін кірлетпеген?
Пәнидің баянсызын біле тұрып,
бендеміз дүние қуып дірдектеген.
Ақылдың ауырлығы қорғасындай,
көркейтіп адамзатты көрнектеген.
Аз ақыл аяққа күш түсіргесін,
сабылтып кімді босқа терлетпеген?
Жігіттің баста бағы тұрған шақта
кәдірлеп халықтың бәрі құрметтеген.
Басыңнан бақ тайған күн жайың мәлім,
болсаң да бір кездері жел жетпеген.
Жалғанға жаратылып келгеннен соң,
мойның бар бір борышың міндеттелген.
Шектіріп жастайынан жәбір-жапа,
талайдың өткен өмірі бейнетпенен.
Лұқпандай мың жыл өмір сүрсең-дағы,
ақыры ажал кімді еңіретпеген?
Айырып ерді егізден, жарды ашықтан,
мезгілсіз нешеулерді шерлетпеген?
Жағдайсыз жанды жерден қадалған оқ,
күн санап кімнің дертін меңдетпеген.
Туралап тар қолтықтан тиген найза,
аунатып кімдерді аттан көлбетпеген.
Құлазып құба жонда не гөзелдер
арманда көруге елін дем жетпеген.
Талайдан тіккен орда, жиған дүния,
қаңырап қалды артында тірнектеген.

Қалған жоқ кімдер шулап, жетім-жесір,
еңкейген қарт, жас пенен еңбектеген.
Нешеуін алма мойын ару жардың
таянтып аш бүйірін тебіrentпеген.
Ажалдың тура құрығы түскен күні
пенденің қол-аяғын серметпеген.

* * *

Қарғадан қарға туар қарқылдаған,
жақсыдан жақсы туар жарқылдаған.
Дегендер «мен жақсымын» толып жатыр,
пайдасы өз басынан артылмаған.
Алшынның адамының бәрі мәлім,
кім қалды таразыға тартылмаған?
Тақылдап, пысықсынып сөйлейтін көп,
екпіндеп ұшқыр аттай қарқылдаған.
Бәрінен тиыш ұйықтап жатқандар көп,
Ұмтылып, талап ойлап талпынбаған.
Бос, босаң, жасық туған бозбала көп,
киіздей шала басып қарпылмаған.
Емпеңдеп, ет аңдыған шалдар да көп,
телміріп бір тойғанын ар қылмаған.
Қайырсыз неше бараң байлар да көп,
қайықтай дариядағы қалтылдаған.
Ақкеуіл алаң-бұлаң адамдар бар,
есептеп азын көпке аңқылдаған.
Салаң сұр өсек қуған қатындар көп,
шаруаға салдыр-салақ салпылдаған.
Зыдият жұртты құртқан кемпірлер көп,
қызына үйде отырып шаңқылдаған.
Солардың қатарында біз де жүрміз,
мәз болып мінген атқа қарқындаған.

КЕЗЕҢДЕР

Дүния бір зат екен іштеп туған,
жігіттің ақылы жоқ оны қуған.
Келгенде әр жасыма әр түрлентті,
өткізді бір басымды неше сыннан.

Дүниенің опасызын көрдім көзбен,
келіспеуші ем опасыз деп айтқан сөзбен.
Қаншама халық басқарған хан болсаң да,
шалқақтап шат болуың жиырма, отызбен.
Кезінде сол дәуірдің сермеп құлаш,
хабарың болмас онша басқа қызбен.
Қырық жас қыңырлықты түзететін
барабар қойған арнап құрған тезбен.
Шашыңа қылау түсіп тұтығарсың,
мысалы, өрмектей-ақ ауған жүзден.
Ойыңа өткендерің оғаштай боп,
өзінді өзгертесің ол мінезден.
Елуден асса жасың, абайларсың
ауғандай таразыны басып безбен.
Алпыста аса отырып қалмасаң да,
көшке ерген кісідейсің кәрі өгізбен.
Жетпіске жетсе жасың жынсыз бақсы,
секілді жұртты алдайтын құр қобызбен.
Шаңғытта шатастырып, шарға соғып,
айрылған аңшыдайсың түскен ізден.
Сексенге барған шақта сілең құрып,
оңышпай отырарсың екі безбен.
Тоқсанда тұла бойдан дәрмен кетіп,
түңіліп туысыңның бәрі безген.

Тартылған толқындағы нәһәндайсың,
ешіріп, көзі ағарып, жарды сүзген.
Жүз жаста халқыңа ешбір кәдірің жоқ,
балшықтай балдар ойнап, қолмен езген.
Балалық сонда айналып қайта келед,
көретін өліңді тең тіріңізбен.
Аңғартып ақылы толық азаматқа,
мысалым менің осы байқап, сезген.

БІР КЕЗДЕ

Бір кезде Базар едік халық ішінде,
жоқ еді кеңесімнің қалпы ішінде.
Тыңдатып елге жари лапызымды,
дегізгем бәрекелді шаршы ішінде.

Бір кезде жұрттың бағлан бақпасы едік,
сарайдай құлпы берік қақпасы едік.
Бір туған қырғызыдан керкұмайдай
жымиып серпіп құлақ қақпас едік.
Ойыншық ойдағыдай болмас іске,
тер төгіп, қызбай сүйек шаппас едік.

Бір кезде миуа едік тоғайдағы,
қайрылмай қара өтпеген маңайдағы.
Шошиды көргендердің үркіп кеулі,
он шақты ақты көріп самайдағы.
Арлаған бедеу аттай Базар едім,
дүния-ай, бекер екенсің қалай-дағы!

Біз едік аптықпаған, алқынбаған,
қисынсыз қалып шатқа, талпынбаған.
Жиырма бес бастан заулап өткеннен соң,
тоқсаның сары аяздай сарқылдаған.

Біз едік бір кездегі бақтың гүлі,
сайраған бақ ішінде һәм бұлбұлы.
Қандырған халық мейірін шәрбат едік,
зерендей сырлы шұбар қымбат пұлы.

Бір кезде жұрттың алтын жүзігі едік,
толқытып дарияны өрге жүзіп едік.

Кезінде алма мойын аруларды
сазандай сағағынан тізіп едік.

Бұл күнде көрген түстей, бәрі бекер,
дегенмен жұрттан саңлақ, үзік едік.
Көнбестей Алла ісіне шара бар ма,
несіне өткен күннің кіжінелік?!

Көргенде әркім теңін қасынады,
мойнына қолын салып асылады.
Барында оралыңның ойна да күл,
кәртейсең, әлі-ақ желің басылады.

* * *

Мен едім қара алтайы қалыңдағы,
қызудай өрттен шыққан жалындағы.
Алдына жұма сайын жан салмайтын
бәйгі алған озып жүзден табындағы.
Бағылған падышалық назбедеудей
Ұсынса қол жеткісіз шағындағы.
Таңдантқан талай топта сандуғаш ек,
бұлбұлдай гүлстанның бағындағы.
Не пайда, бәрі бастан барады өтіп,
мұнардай жәуһарланған сағымдағы.
Жиырма бес, білдім қайтып келмесінді,
түтенген ши тағыдай қабыңдағы.

* * *

Кеуілдің арып аты, тозбай тоны,
қолайлы қоныс іздейді күнде соны.
Жүйріктей жүзден озған жұма сайын
дүбірге шыдамайды қызып жоны.
Кеуіл ит шаршамайтын шабандоздай
жаттыққан бірдей болып оңы мен солы.
Бір түнде қырық шаһарды аралайды
бейне бір бай-көпестей жеткен қолы.
Белгілі әр өзенде бір күзер бар,
кетпейтін керуендердің соқпай жолы.
Мергеннің атпайтұғын аңы болмас,
оқ-дәрі оқшантайда болса толы.

* * *

Жиырма бес, көз ұшында елестейсің,
Біздермен қайтып енді кеңеспейсің.
Оһ, дарих, ойлап тұрсаң өткен дәуір,
бір зәулім асқар биік белестейсің.
Өткен күн ойға түсіп, ұмытылғанмен,
шеніне жолататын еместейсің.
Бұл кезде бармақ түгіл, күлмек те ұят,
қол созсақ, құрсыншы әрмән, о несі дейсің.

* * *

Бұл кезде жігіт көрдік шіңгірлеген,
қыз көрдік күңнен жаман міңгірлеген.
Торсаңдап теріс қарар айтсаң әзіл,
кісідей еш нәрсе істеп, дым көрмеген.
Тартулы таразыға шама-шарқы,
сыртынан кімнің жайын кім білмеген?
Жаманды жарға қамап жасытып жүр,
жиырма бес бізден кетіп күмбірлеген

* * *

Әуре еттің, әттең, дүние, шіркін мені,
көп қудым әуреленіп мен де сені.
Көш тартып көз алдымнан кеттің жөнep,
қайрылмай жігіттіктің керуені.

Көшкесін керуені жігіттіктің,
бағасын білдік байқап аз сүріктің.
Қызыл тіл сандуғаштай сайрап талай,
кезінде таптың кеулің көпшіліктің.

Талайдың таптың кеулің сайрап, тілім,
жастықта ауытқытар жетпес білім.
Шұбырған сүрлеуіндеі ақбөкеннің
қайрылмай кеттің есіл, жастық күнім.

Қайрылмай жастық дәурен, өтіп кеттің,
кеткенмен бізден өтіп, кімге жеттің?
Айтушы ең айрылмастай досыңмын деп,
опасы жоқ екен ғой айтқан серттің.

Опасы айтқан серттің болмағасын,
би кеулім, өзің де әбден ойланарсың.
Айтпасақ әшиін-ақ тек шағынғаннан,
тай тулап, үйірінен қайда барсын?

* * *

Ойладым тәуба, шүкір қылайын деп,
келтірген бұл шамаға құдайым деп.
Кеуілді көрдім қосып алтайыға,
әлде де өзімді өзім сынайын деп.
Ретке ұмтылғанмен келмегесін,
сабырлық еттім ақыр шыдайын деп.
Бұрынғы өткен күндер еске түссе,
түтейді қаңырығым жылайын деп.
Мың күндік өзімменен өмірсерік
шөлмек тұр бір мезгілде-ақ сынайын деп.

Килігіп жас жетпіске толығып тұр,
кеуіл ит көнбес жауға жолығып тұр.
Талпынған таудай кеуілім әр тарапқа
жөн таппай осы кезде торығып тұр.

ЖАМИҒЫ ҚАЗАҚ БІР ТУҒАН

Атамыз алыс болғанмен
жамигы қазақ бір туған.
Тозғанмен түрі өзгермес,
тұтқасы күміс жез құмған.
Басында іспет бермесе,
ағартпас бетті көп жуған.
Кісімсіп кейбір келеңсіз,
көкіректен бел буған.
Бәлеге бір күн жолығар
сыпсындап сырттан сөз қуған.
Кездесед дейді қазынаға
жөнімен жүріп жол қуған.
Өркімдер көрмей құмартқан
әуеде бар көк шулан.
Атағы сондай болғанмен,
әуезі төмен аққудан.
Жақсының сөзі сүйкімді
әбі гәусар бал судан.
Жаманның сөзі жағдайсыз,
ызғары қатты ащы удан.
«Шу!» дегенде озбай ма,
асыл туған наж бедеу
қаптай шапқан көп дудан?!
Жиынды жерде жан салмай,
ойқастап озған мен жүйрік
қаптай шапқан көп дудан.
Алысқа шапса арымас,
тұлпардан туған мен будан!
Тынығар мезгіл жеткен күн,
кеуілге тура жол сілтеп,
алжастырма өзің ақ тудан!

ӨСИЕТ

Иттің даусы жетпейді
Ұлығанменен аспанға.
Түсі суық дарияның
бұзылып сеңі тасқанда.
Ер қаруы – бес қару,
екі талай жерлерде
сілтей алмайсың сасқанда.
Жетпесе тағдыр өлмейді,
жан-жағынан қамалап,
жабыла көздеп атсаң да.
Өлшеулі демің біткен күн,
өлім шіркін қоймайды,
тасалап сандық ішінде
тас бүркеніп жатсаң да.
Өлім – күзер, өмір – жол,
бірте-бірте күн санап,
көнерген сайын төзе алмай
солқылдайтын басқанға.
Тіршілікте талпынып,
талаптан деннің сауында
еш нәрседен жасқанба.
Атың барда жер таны,
азаматтармен әмірә бол,
берерлік қолда ас барда.
Барыңды жұмсап орнымен,
кәдірлеп аға-ініңді,
қамқорың тисін дос-жарға.
Баянсыз бақ пен дәулетке
сенем деп, жақын жар-дастан
туысқан-туған, жолдастан,
құр алақан бос қалма.

БІР НӘУБЕТ

Алыңдар ойлап ғибрат
шың басындағы өліктен.
Бір жерге бәрі жиналып,
жатыр деп олар неліктен?
Сол жандардың ішінде
бар еді не бір деміккен.
Алма мойын, қиғаш қас,
құралай көз, сүмбіл шаш,
айрылғандар көп серіктен.
Адам – бүркіт, ажал – жаң,
жылжуға келмес әл-шамаң,
жуасып талай тарпаңдар,
тырп ете алмай еліккен.
Өлшеулі өмірің таусылса,
санаулы демі сарқылса,
әркімге анық бір нәубет,
бастағы киген бөріктен.

СЕРПЛУ

Кермиығым, кербезім,
керілген аттай шандозым!
Кездескенше сендермен
құмар ем сырттай мен де өзім!
Уа, дариға, не пайда,
өтіңкіреп баратыр,
басымнан заулап дер кезім.
Ықыласыңмен тыңдай қал,
сонда да болса құмарың
таркамай қалмас, ерлерім!

ТҮБІ ТУЫС БАЙТАҚ ЕЛ

Үріп салған қу қарын,
дарияға батпайды.
Түбі туыс байтақ ел
бірін-бірі сатпайды.
Айнала біткен көк шалғын,
ортасы бұлақ қатпайды.
Батыр туған ер жігіт,
алмасқа берен саптайды.
Дана туған білімді
ел керегін жоқтайды.
Адал кеуіл, ақ пейіл
сағырдың қолын қақпайды.
Назбедеудің белгісі
қойшы мінген жабыға
қайрылып келіп шаппайды.
Көрпе жауып, көмсең де,
жаманат елде жатпайды.
Жақсы айғырдың үйірін
саяқ ат сансыз жақтайды.
Үлгіні бұзған орынсыз
жол көміп пайда таппайды.

АЛШАҢДАҒАН БАЗАР ЕМ

Қайыңның қатты безі едім,
өлеңнің аққан көзі едім!
Сөйлер сөзге келгенде
шебердің кұрған тезі едім!
Есіткендерді емірентіп,
өртедім оттай өзегін.
Талай жерде таңдантип,
қызыл тілді безедім.
Алшаңдаған Базар ем,
амалым бар ма, бір күні
өлшеулі өмірім таусылып,
кездессе нәубет кезегім?!

СЫНДАРЛЫ СӨЗДІҢ ЗЕРГЕРІ

Сөйле, тілім, жалпыдан,
дариядай болып шалқыған.
Тіл жексұрын көрінер,
тимеске тиіп шарпыған.
Жол алған жүйрік мен едім,
ойқастап озған шаршыдан.
Назбедеу аттай қарқындап,
қайтпайтын шапсаң қарсыдан.
Сарапқа салсаң сындарлы,
сөздерім сұлу жалпыдан.
Көрмесе сырттан құмартып,
жақсының жеңсік дидары
жұпардай исі аңқыған.
Затсыздан күтпе жақсылық,
не айтарын білмейтін
шамасыз, шалғай Шарқыдан.
Екі елі аузын жаппайды,
айтқаны өсек «палшыдан».
Тентектің жәйі белгілі
асау нардай тарпыған.
Елі-жұртың бұзылар
қиянат етсең зарпынан.
Өгіз ойлайды қамысты,
құтылмай жүріп қамшыдан.
Ит біледі сүйекті,
малды сұра малшыдан.
Бақ-дәулет орнап басына,
оңға айналса талабы,
ықпалы жүрген жігіттің
асығы жазбас алшыдан.
Қонбайын десе бақ-дәулет,

кейінге тартып кәсібің,
көбеймес ептеп жиғанмен,
бесеуің аспас алтыдан.
Онымен бәндә тұра ма,
талаптанып әр неге,
қолын созып талпыған.
Қанағат керек бәріне,
не жақсылар өткен жоқ,
заманында шалқыған!?
Не батырлар өткен жоқ,
жер жаңғыртқан даңқынан.
Не жүйріктер өткен жоқ,
суырылып озған шаршыман.
Не сұлулар өткен жоқ,
жібектей шашы оралып,
шыбықтай белі бұралып,
қорғасынша балқыған.
Ғаламға мәлім аттары
ертеде өткен ерлер көп
тақ шыққан талай талқыдан.
Ғали Сина, Фирдоуси,
орасан оздық білгірлер,
шыққан дейд тәжік, парсыдан.
Әбунасыр, Науайы,
шығышты айрықша алымдар
өзбек пен қазақ халқынан.
Қожа Хафиз, Жәми, Мақтұмқұл,
деп айтады шыққан сөзге дүр
Хиуаның түрікпен, сартынан.
Солардан қалған соңғыға
үлгілі өрнек нұсқа бар
әр жұрттың сана-салтынан.

Ұстаған жолын олардың
дәріпті ділуар аз емес
жалғаса шыққан артынан.
Өгіпті не бір гөзелдер
қанаға сыймай қайраты
шарықтап кеуілі шалқыған.
Беттетпей жанды кезінде,
қастасқан жауын күйзелтіп,
жандырған, өрттей шарпыған.
Жанға жайлы жақсы сөз
татаусыз таза тыңдауға
жауқазындай аршыған.
Ажарсыз сөздің әсері
кеуліне көптің қонымсыз
киіздей шала қарпыған.
Айтылып жүрген әр жерде
Ұнамсыз сөздер аз емес,
өкпедей суға қалқыған.
Қолайлы кеңес айтылса,
түсінген тыңдап, пәр алар
сөйлеген сөздің парқынан.
Білгірсіп жұртқа жөн сілтер,
дін бұзған кейбір дүмшелер
келгендей кеулі аршыдан.
Аңқау елге арамза,
молла боп жүрген сұмдар көп
бихабар шама-шарқынан.
Барлығын білем дейтұғын,
аз емес әуре-сарсын да,
құр босқа кеулі талпыған.
Алымдар айтқан нұсқа бар,
асылына тартар әр нәрсе,

өзгермейд деген қалпынан.
Тырп етпей тарпаң жуасыр,
бас білдіріп тайында
жасынан мініп жаншыған.
Кәдірлеп қанша бақсаң да,
ере алмас қырсау қатарға
ерқашты болған қамшыдан.
Әулетпін деп алжасып,
азғындап жүрген аз емес
әуре боп ата даңқынан.

Басынан тайған бақыты,
қор боп жүр кейбір кербаздар
баса алмай аяқ паңқыған.
Бәсекеменен бұл кезде
пейілі төмен жалшыдан.
Жаздырмай қолын жоқшылық,
кетпеген кімдер кіжініп,
кемтаршылық зарпынан.
Ер көгерсе алғыспен,
жер көгерер деген бар
жаңбыр мен жауған тамшыдан.
Із тастаған алтайы
қашқанмен қысқа сонарда
құтылмас қуған аңшыдан.
Қанағат қылса кісінің
тойғызар қарнын деген бар
қайғысыз жеген жарты нан.
Алар деп нұсқа аңлаған
серлеттім сөздің түрлерін
әр саладан қамтыған.
Жетпіске жасым жетсе де,

сөзіме құмар халқымның
қайтқан жоқ кеулі қартынан.
Шынымен алсам кеудеге,
қара тас судай балқыған.
Таусылмас қайнар кен едім,
көсілген жүйрік мен едім,
жүлде алған байрақ алдынан.
Таңдантқан талай алқаны,
сындарлы сөздің зергері,
Кіші жүздің кенжесі –
біз едік Базар Балқыдан!

ҚОШТАСУ

Балқы Базар 1914-жылы күзге таман бір шаруамен Бұхара шәһәрына барып қайтады. Жолшыбай жайсыздау су ішіп, Қызылдағы аулына келгесін, қатты ауырады. Екі аптадай жатып, жасы 73-ке қарап тұрғанда, сол сырқаттан қайтыс болады.

Базардың сырқаттанып жатқанын естіп, жыраудың қосын көп жеккен, талай жолда бірге жүріп, бірге тұрған Шөмекейдің Тоқасының Бескемі, Тұяқұлы Байдос дейтін кісі Сырдан Қызылдың Жалпақтау деген жерінде отырған Базекеннің кеулін сұрай келеді. Ол жырауды көзі тірісінде көріп, арыздасып қоштасады. Сауатты Бескем Тоқа Байдос – кезінде Базардың көп өлең-толғауын хатқа түсіргендердің бірі. Осы жолы ол ұлы жыраудың елі-жұртымен қоштасып айтқан мына өлеңін жазып алып, кейіннен Сыр бойына кеп таратады. Ол Базар қайтқан соң, оның сүйегін Жалпақтауға қалың ел-жұрпен бірге жерлеседі. Ұлы жырау Балқы Базардың қайтыс болар алдында айтқан соңғы өлеңі осы екен:

Кез болдым бір ауруға асқақтаған,
келгендей бейнесі бар қастап маған.
Келгеннен көз ілінтпей, нәр таттырмай,
ауқымдап алды ауыр дерт ас батпаған.
Құшынашқа қаратқанмен күр әурелеп,
кейпі бар келтірместей жақсы ат маған.
Тағдырға тәнті болып, байладым бел,
жампоздай артқанға ауыр қас қақпаған.
Кезінде кім көрмеген бұл нәубетті,
тұяғын тұлпар бар ма тас қақпаған?
Дем бітіп, күн таусылса, кім болсаң да,
сұм ажал кімдерге жер жастатпаған?

Бәндәмыз тіршілікте тыным таппай,
дүния үшін бар бәледен бас тартпаған.

Аңсызда ажал-апат соғып талай,
мезгілсіз кімдерді зар қақсатпаған?
Өмірге онша айтарлық арманым жоқ,
жеттім деп кетпейді, сірә, мақсатқа адам.
Жас жетті, ұрпақ өсті, жол біздікі,
кезінде болдық Базар халық мақтаған.
Тағдырға тура келген амал қанша,
жорғасы ек Кіші жүздің алшақтаған.
Көрмеген қош болындар, қайран халқым,
сәлемім сендерге осы бар сақтаған.

ҚАРА ҮЙДІҢ ХИКАЯСЫ

Бірде Базекен Жайлау деген кісінің үйіне сәлемдесіп, табалдырықтан аттап, ішке кіре береді. Сол арада оның жыраулығын сынайын деп, Жайлау:

– Базеке, дәл осы арада, бір аяғың іште, бір аяғың сыртта тұрғаныңда, осы қара үйді сипаттап берші, – дейді.

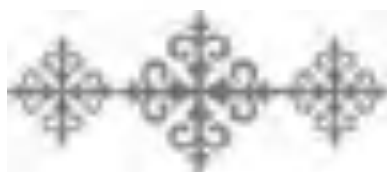
Сонда Базекен ойланбастан былай деп суырып салады:

Ақ жүген, екі тізгін сағалдырық,
мандайша, босаға мен табалдырық,
кереге сегіз қанат, бас буда уық,
шаңырақ, күлдіреуіш оған жуық,
аспаптың үйге керек бәрі түгел,
толған ет, бір бақан мен екі сырық,
екі үзік, бес туырлық, жаңғыз түндік,
барлығын бір арқанмен қойған буып.
Төрт кілем, сегіз жұп бау кереге көз,
оң жақта масахана қойған түріп,
алаша үсті киіз, қалың көрпе, –
қалғанын тағы айтармыз қолды жуып.
Құмарың өлең болса, қанығарсың,
өкшелеп бірін-бірі келед қуып.
Өлшеусіз бұ байлықты берген Алла,
қысқарып қалмаса әгәр өмір суып.
Балқының Базарымын бабындағы,
толысып тұрған шағым жаста қырық.
Азарын жаяулықтың шегіп келдім,
бермесен бір асауға салып құрық.
Атамыз Қара Құлбай Қыдыр көрген,
жері жоқ сауда бұзар кейін нырық.
Қалмырза Алдажан мен Матан Бәйміш,
болмасам кем несібе, ернім жырық.
Жайлаужан, шәйден кейін шалқытармыз,
баратыр тіл буынсыз бермей ырық, – депті.

Не дерін білмей қалған Жайлау Базекенді қонақ қып,
бір апта жырлатып, ырза ғып аттандырыпты.

Құланаян
Құлмамбет
(1840-1906)

АЙТЫСТАР

ҚҰЛМАМБЕТ ПЕН ТҮБЕК АЙТЫСЫНЫҢ НҰСҚАЛАРЫ

Құлмамбет пен Түбек ақынның айтысқаны

(М. Байбатырұлы жеткізген нұсқа)

Дүние біреуге кең, екеуге тар,
Бұл мақал ел аузында әуелден бар.
Тарылма дүниенің бақытына,
Тарынсаң, қолдағыға боласың зар.
Адамға, айуанға бар ризық,
Тірі еткенді құрметпенен тыңлаңыздар,
Жаралмыстың қожасы бұл адамзат,
Асылық жан иеге қылмаңыздар.
Қазақтың естуім бар хан, қарасын,
Көрмесінді білгенің аңғарасың.
Орта жүзге хан болды дейді Абылай,
Үйсінге берген еді қай баласын?
Өнеге аға Жалайыр, Албан, Суан,
Айтуға тіл жете ме ел ағасын.
Осыларды билеген бопты Тезек,
Айтайын әңгіменің таңламасын.
Сөз қалса мін емес пе, тіл, көмейден,
Кейбіреу шатасады білмегеннен.
Тезектің шалқып тұрған заманында,
Уақиға басталады бір кедейден.
Бір кедей күн көруге жүрді жалға,
Бұл бейшара кез болды Бардам шалға.
Айға серкеш, не төрт қой жылдық ақы,
Ыңғайлы ед қарауылға жылқы малға.
Сонымен тәуекел деп жылқы бақты,
Мал аман, жылдан-жылға шалға жақты.

Көл жағалап жылқыдан келе жатса,
Сайтандай сарыала қаз кез боп қапты.

Қаз екен сол арада ұя салған,
Жылқышы емес, әдейі іздеп барған.
Ұяда үш жұмыртқа жатыр екен,
Біреуінің тұмсығын жаңа жарған.
Айналып кете алмай жүр қаз да ұшып,
Жылқышы алды үшеуін аттан түсіп.
Тап-тақыр қызыл шақа жарылғаны,
Ит тұмсық, жарғақ құлақ бейне күшік.
Жарылған жұмыртқадан алды шығып,
Күшіктей ыңырсиды үні шығып.
Жұмыртқаның екеуін қалтаға сап,
Қойнына күшікті орап, алды тығып,
Жылқышы соныменен келді үйге,
Жерді қазып, күшігін салды інге.
Қатыны айтты: «Бұл күшік, ит емес», – деп,
Ойнайды баласымен күнде бірге.
Пендесіне беруші патша құдай,
Бұл өзі құстан туған болды құмай,
Бекедейдің қырсағын әбден кесті,
Ұстады өз қолында бір жыл ұдай.
Бөкен, елік, тауешкі талғамайды,
Қасқыр, түлкі, алмаған аң қалмайды.
Құсты да құтқармайды ұшқанынша,
Есітті бұл дабысты жанның бәрі,
Жүрсе-тұрса сөз қылды жас пен кәрі.
Тезек өстіп жіберді Төребайды,
Ел әңгіме қылады онан да әрі.
Алдымен Төребайға сынатады,
Құмайды бір көргеннен ұнатады.

Қара халық ханына қарсы тұрмас,
«Маған итін берсін», – деп сұратады.
Итін алып Тезекке келді бір күн,
Келмесе кедей байғұс көрер қуғын.
Құмайдың сырын айтып сипаттайды,
Ендеше, осы итінді дейді қиғын.
Қарғыға елу қойды көгендейді,
Тағы бір ат мініңіз дөнен дейді.
Бір түйе ал, шаңырағың сап жүргендей,
Қолқанды келесі жыл берем дейді.
Атын мініп, түйені жетелейді,
Қойды айдап, аулына төтелейді,
Ит иесін тапты деп күңкілдейді.
Құмайға күміс қарғы таққызады,
Арнаулы бір адамға баққызады,
Тұмылдырық жасатып тұмсығына,
Мамықтан төсек жасап жатқызады.
Төренің төлеңгіті қыран салып,
Құмайды ит дегеннен алады айып.
Тезектің даңқына даңқ қосып,
Танытты Алты Алашқа атын жайып.
Үш жүзге аты шығар келді қисын,
Ғаділ болсаң, нашарға пайдаң тисін.
Құмайды бақытына тап қылған соң,
Тезекті түгел білді Найман, Үйсін.
Қысылса «Абылайлап» салған ұран,
Жалайыр, «Қанекелеп» Албан, Суан.
Бұл төре әмбе тентек, әмбе ерке,
Істейді Матай, Садыр, Мұрын, Сыбан.
Атақты Наймандағы Қоңыр төре,
Аумаған алтын қазық бопты дере.
Хан билеген ордаға халық ортақ,

Тезекке құдандалы қызын бере.
Қаракерей, Сыбанда бұл бір түлек,
Үш жүздің баласына аты шыққан,
Өнері асып, өлеңмен алған тілек.
Жады қып бір қатыны, шемен болып,
Жалайыр Асан молда жазған түнеп.
Шеменін ішін жарып алған екен,
Өкпесін жүрегімен тұрған тіреп.
Найманның шаршысындай оза алмай,
Түбектің жүрген кезі қатты жүдеп.
Осы кезде Тезекке хат жазады,
Қазаққа болған еді атаң тірек.
Жыл сайын бақыты асып жалындайды,
Үйсіннен салық салып алмаймын ба,
Өзімнің нем шығады, – деп бағымдайды.
Түбекке хат қайырды келіңіз, – деп,
Бар еді бір кеп қайтар жөніңіз, – деп.
Жарайды ат байлауға жиендерің,
Біздің де есік-төрді көріңіз, – деп.
Хат арқылы Түбек те алды хабар,
Ер жігіт ерінбесе өнер табар.
Қасына бір-ақ кісі жолдас алып,
Қожамда Балтабекке келіп қонар.
Онан шығып Садырға келіп қонды,
Шал бармаққа орайлайды оңды-солды.
Аталық Маман байда түстенеді,
«Тәңір, өзің оңғар», – деп осы жолды.
Маманнан келесі күн аттанады,
Көп шерді көкіректен ақтарады.
Қалқабай Тәнекенің баласынан
Бір тоғыз, шапан киіп, ат та алады.
Қалқабайға риза болғандықтан,

Көңілі өсіп, Түбек ақын шаттанады.
Тапқаныма, шырағым, ие бол деп,
Атшыға қасындағы жалт қарады.
Бұ Түбек аралаған әрбір елді,
Алғанмын қызыл тілмен талай ерді.
Жалайыр өзін жазған Асан тәуіп,
Әдейі қонайын деп соған келді.
Асан тәуіп арсаңдап қарсы алады,
«Ақын, қайдан жүрсің», – деп тамсанады.
«Дертіңнен айықтың ба»? – деп сұрады,
Асан да ажалсызға жан салады.
Бақсыға ақын келіп нардай шөкті,
Түнімен сөз қозғады өткен кепті:
«Найманды Арғын менен араладым,
Тезектің дара жолы, даңқы жетті.
Төрені іздеп шықтым барайын деп,
Ордасынан олжамды алайын, – деп.
«Олай болса, олжаңа тілектес боп, –
Асан ерді, – міністен қалмайын», – деп,
Сонымен жүре тұрсын Түбек, Асан,
Келет, – деп, күтіп отыр Түбек қашан.
Құланаян бастаған өңкей шөпшек
Тезексіз бірде-бірі етпес ошаң.

Тезек:

Ақындарым, Түбекке не дейсіңдер,
Мен болмасам, Ордаға келмейсіңдер.
Осы жолы Түбектен жеңілсеңдер,
Ордадан қайтып жеміс жемейсіңдер.

Түбекке хан Тезекті бермеңіздер,
Өз басына мін тағып көнбеңіздер.

Бұ жолы осы шалдан жеңілсендер,
Орданы тірі болып көрмейсіздер.

Құлмамбет, айтқанымды тыңлаймысың,
Түбекке не дерінді құдай білсін.
Ел аузы, ұзын құлақ естуімде,
Тезектің алам депті құмай құсын.

Қ ұ л м а м б е т:

Келеді екі елуге ердің ері,
Өзіңізден аспайды ақын сері.
Түбектің міні болса, сіз білесіз,
Таныссыз бұрыннан-ақ бізден көрі.

Арқада ол Түбектің өскен жері,
Кір жуып, кіндігін кескен жері.
Тақсыр-ау, біз жеңілсек – өз намысың,
Бар болса, үйретіп қой кемдік жері.

Т е з е к:

Ақын ғып, шіркін, сенің неңді мақтар,
Шамасы келсе Тезек сені жақтар.
Көрмей-ақ, көңілің қалып үрейленбе,
Сенсіз де хан Тезекті құдай сақтар.

Білмеп пе ең, өр Найманның дәмін татып,
Білмесең, не қыласың босқа шатып.
Үш қатынның біреуі жады қылып,
Түбек шемен болыпты үш жыл жатып.

Алатау, Сарыарқада мекендері,
Даңқты батыры мен шешендері.
Бұдан басқа Түбекте не мін болсын,
Ақынға жоқ үш жүздің бөтендігі.

Т ү б е к:

Ассалаумағалейкүм, Ордабасы,
Әмбе төре, әмбе ұры сен болмашы.
Ұрының өзіне сай сүйелі бар,
Осының бәрі ұры ма, көп жолдасы?

Халықпенен қадірлі елдің басы,
Қараның хан қашанда таңламасы.
Ұры деген сөзіме үрпимеңіз,
Хан Тезек, аманбысың, ел ағасы.

Ұлы жүз мекен қылған жеті аралым,
Көкейінде көмілді жеті адамым.
Хан ғаділ болғанда халық азбайды,
Қай уақытта қатарыңа жатады мін.

Хан Тезек, ашулансаң жан қалар ма,
Түбек сенен қорқып жалбарынар ма?
Торғай да тобылғыға паналайды,
Сол торғай менмін десем, аңғарар ма?

Орданың сырты да алтын, іші де алтын,
Атымтайдай алашқа шықты даңқың.
Арғы атаң Абылайдан бері қарай
Қазаққа қайырымды ата салтың.

Бір тоғыз Әбілпейізден келдім алып,
Сені тәңір ұрып па одан қалып.
Өзіңнен төмен төре тоғыз берді,
Бересің үш тоғыз қып, ашуланып.

Қ ұ л м а м б е т:

Ей, Түбек, кім көнеді дегеніне,
Таң қалған қара қазақ өлеңіме.

Өлеңде жұмысың не, алжыған шал,
Аз қапты кәрілік жеңіп өлеріңе.
Тоғыз тұрмақ, алмайсың тоғыз лақ,
Төрені көзің жетсін береріме.
Қайтқан айғыр арқасын алдырады,
Үйсінің кез боп қалдың дөненіне.
аузыңды аша берме, алжыған қарт,
Төреден үміт қылма, қолыңды тарт.
Арқада Арғын, Найман жетпеді ме,
Жетпесе қара нанға, қызыңды сат.

Т ү б е к:

Ежелден хат ордасы халықтікі,
Қызғыштай көл қорғаған шырылдайсың.
Құлмамбет, дөнен айғыр сен бе деймін,
Сен айғыр бола қапсың демде деймін.
Қызғыштай қаражағал құйрығы жоқ,
Мен жоқта ие бопсың көлге деймін.
Бар еді бауырыңда неше байтал,
Айуан болар ма екен пенде деймін.
Хан басын қара желін байтал қылса,
Төренді тірі жанға берме деймін.

Ақын болсаң, айтсаңшы орнын тауып,
Отыр ма айтысуға көңілің ауып.
Айғыр болсаң, ұзаққа ұзамассың,
Ит қотырша енесін алар қауып.
Ақылсыз арыстандай айға шаптың,
Басыңа орнатайын пәле жауып.
Өлеңім мен әнімді үйреніп ап,
Отырсың арсыздықпен бетке шауып.

Қ ұ л м а м б е т:

Бай болсаң, бұл араға келдің нағып,
Алжығанда қайтесің өлең бағып.
Сескенетін мен емес құр сесіңнен,
Шамаң келсе, жібергін жерге қағып.

Мүйізің шықты ма елді жегеніңнен,
Жалақтап сұрай бердің келгеніңнен.
Үш қатынның біреуі жады қылып,
Тұра алмай жатыр деп еді шеменіңнен.

Т ү б е к:

Түбектің бұл үш жүзден алғаны анық,
Түбек десе біледі барлық халық.
Ауру сәтін берсе, жазылмай ма,
Көңілімді сұрамадың неге барып?
Түбекпен айтыстым деп қылма дәріп,
Бұрын Тезек хан болса қайда қалды,
Бақ конды алтын шолпы қызымды алып.
Тезекке менен жақын бола алмайсың,
Қайтесің екі араға қиқу салып.

Найманнан Түбек келді, көрдің түрін,
Шалқар көлді қорғаған жаман ырым.
Бақ конды Тезекене қызымды алған,
Сарт еді сары құлақ бұдан бұрын.

Қ ұ л м а м б е т:

Біліп ем, үш жүзді айтарыңды,
Келтірме бүйтіп менің сайтанымды.
Қызыңның басқан ізі қызыр болса,
Алып қайт үйірдегі байталыңды.

Т ү б е к:

Қайтесің Түбекпенен жағаласып,
Тезекпен жақын бопсың араласып.
Төрәні – айғыр, қатынын байтал дейсің,
Отыр ма Құлмамбетті қара басып?

Қорлама өйтіп менің сүйегімді,
Таппассың алып кетсем сүйінуді.
Арқанда азынатып айғырыңды,
Қызымнан қалдырмаймын жиенімді.

Қалады қыз жиенім менен нағып,
Байлап қал есегіңді арқан тағып.
Айрылған үйірінен айғыр оңбас,
Жайласын құл мен құтан желқом салып.

Айырылып жал-құйрықтан жауыр болса,
Ие бол, мойнына өзің қағып.
Құланның айғырындай ішін жиса,
Бас салсын еркегіңді оқыранып.

Т е з е к:

Найманнан Түбек келді қолын ашып,
Ордаға ортақпын деп қалды тойып.
Бір үй тік, кілем, көрпе төселінсін,
Қарт адам демін алсын ас-су ішіп.
Пайда тапты қай төре ақынынан,
Әбден-ақ айрылыпты ақылынан.
Бір тай сой, сары қымыздан көл орнасын,
Жал мен жая ел беріп тұрсын деймін.
Құлмамбет, айтар сөзден сен де адастың,
Қоя тұр ендігіңді, к...ті қысып.

Жіңішке қылдан нәзік дейді сират,
Ұрмақта қордың қызы мәңгі тұрад.
Атамыз Ұлы жүзге берген екен,
Адассам, әділеттен болар ұят.
Атамның аруағына келген екен,
Абайла мұнан былай, Құлмамбетім,
Кәрі айғыр жас айғырды қалай қуад.

Айтыссам, ширегіме келмес еді,
Тезекті естіген ел сенбес еді.
Үш тоғыз, бір қыз алсын жол жораға,
Басқаға Тезек мұны бермес еді.
Алты арыс Орта жүзден келіп қапты,
Ұлы жүз терезесі теңлес еді.
Ордадан құры қайтқаны мақұл болмас,
Болмаса Төре-дағы көнбес еді.

Т ү б е к:

Хан Тезек, сені қазақ дейді төре,
Ордаға келіп едім сәлем бере.
Ел қылған бұл қазақты сенің атаң,
Абылайдың тойында сен бір дере.
Қылмай ма төре тәубе бір құдайға,
Жаратты ие қылып ақыл, ойға.
Сыртыңнан сені халық ұры дейді,
Осы сөз лайық па Абылайға?
Арғы атаң Абылайға қазақ жетпес,
Дүнияға жан келмес олар тектес.
Солардың орнына қарақшысың,
Болмаса ұры екенсің тоқым кеппес.
Қараны хан жылатпас, батыр Тезек,
Адам жоқ өлмейтұғын темір өзек.
Зарлатып момындардың малын жесең,

Бір күні өзіңе де келер кезек.
Хан Тезек, төремісің, қарамысың,
Сөзіме құлағыңды саламысың.
Болғанда тас таразы, тәңірім – қазы,
Сен-дағы сол араға барамысың?

Кісіге кісі ақысы кешілмейді,
Жетер ме шашың тұрмақ тарамысың,
Табылар бір денеңнен біраз айғақ,
Мысықтай көзді жұмып танамысың.
Дұшпаныңды сыртыңнан жүргізбедің,
Сырынды досыңа да білгізбедің.
Нан, тұз жеп, шыбық қиған атаң серті,
Сондықтан Ордаға ешкім кіргізбедің.
Әкең – Әділ, жолы бар Абылайдың,
Үш тоғыз, өз аузыңнан бір қыз дедің,
Ер-тоқымды бір толғар, құмайды қос,
Иығыма бұлғын ішік кигізбедің.

Тезекке Түбек ақын салды салмақ,
Осы жолы қалайда құмайды алмақ.
Үй тіккізіп, қыз алды есігіне,
Ордадан оқшауырақ, жатты аулақ.
Алпыс пенен жетпістің арасында,
Өлеңге жалықпапты жанды қинап.
Үш жүзден озған Түбек осы деп,
Таңқалып, таңырқады халық сұрап.
Қоңыр салқын күзбенен қайтармын деп,
Сол елде жата берді аунап-қунап.
Құлақтың құрышын Түбек қандырады,
Шын, өтірік айтса да нандырады.
Ұлы жүзден бір ақын тең келмеді,

Тезек те намысына ар қылады.
Жас болса да Түбекке төтейді деп,
Жақыннан Сүйімбайды алдырады.
Білмейді бұл жағдайды ақын Түбек,
Сүйінбай бір ауылда жатыр түнеп.
Түбек қарт осы түнде бір түс көріп,
Тезекке түсін айтып, қойды тілек.

Тезек:

Тезектен алдың, Түбек, аларыңды,
Алты алаш естіп жатыр хабарыңды.
Есітіп Сүйінбай да келем дейді,
Кетерде бір ашып кет базарыңды.

Түбек:

Жүрмісің сынағалы, Тезек, мені,
Ұлы жүз хан көтерген, төрем, сені.
Түсімде бір балаға кезігіппін,
Бар екен сол баланың қызыл желі.

Тезек:

Төреге Абақ, Тарақ жиылғай-ды,
Қартайса адамға өмір қиындайды.
Көрсін деп хан, қараның ортасына,
Сізге айтпай алдырып ем Сүйінбайды.

Сөреге ел жиналып топталады,
Тезекке Түбек еріп аттанады.
Алдынан ақсақалдың шықпаймын деп,
Сүйінбай қонған үйден аттанады.
Түбектің көрген түсін бұ да көрген,
Құры емес Сүйінбай да бар өнерден.
Түсінде «Қарасайлап» атқа шапты,

Сонда да аса алмайды бір тік өрден.
Сүйінбай келмеді деп хабар жетті,
Көрмей-ақ бірін-бірі сыйлап өтті.
Жиналған хан, қараға қош айтысып,
Қайтуға Түбек тұрды түзеп бетті.

Т ү б е к:

Қош енді, Абақ, Тарақ, Албан, Суан,
Абылай қай қазаққа болмады ұран.
Алтынемел, Матай мен Шаған анау,
Жошы хан мекендеген ақсақ құлан.
Қарақараш барғанда хан Абылай,
Шыбық қиып, нан жеген, ұстап құран.
Түбің бек, төре едің халқы жоқтар,
Саған келіп тоқтайды ұшқан қыран.
Ортасында Орда бар ел азбайды,
Елі жылы, ерің бар, бұған қуан.
Халқың қазан болғанда, қаймағысың,
Бірі жолдас, бірі дос, бәрі құдаң.
Хан болсаң, ғаділік қыл қарашаға,
Аударма табаныңды таласына.

Қақ жарған қара қылды әкім болып,
Тең қара атасы мен баласына.
Елген бола есігіңе берді тәңір,
Тоқтайды алтын басты анасына.
Хан Тезек, сен де аман бол, ел де аман бол,
Барамын бұл үш жүздің арасына.
Ал енді бата берем, көтер қолды,
Халқы мен хан тағында, Түбек кетер,
Сабаншы, Диқанбай мен Қожбанбет би,
Төребай, ағаң сізге құрмет етер,
Сүйінбай сырттан сыйлап келмей қойды,

Ойлаған мақсатына бала жетер,
Сол болар тұсындағы сұрқылтайың.
Хан Тезек, мұның бәрі сізге нөкер,
Буынсыз не демейді тіл, көмекей.
Асанға қонып өтті жол-жөнекей,
Бір түйе, бір ат берді олжасынан.
Қазақта әлі де бар жол бірегей,
Еліне Түбек ақын жетті көшіп.
Нұрланып, жасарады көңілі өсіп.
Сыбан, Мұрын жиналып той қылыпты,
Төреден бір қыз алып келді десіп.
Мұнан кейін жамандық көрген емес,
Қырсығын кетіріпті Тезек кесіп.
Білгенің Түбекке арнап дұға қыл,
Жалғыз жарық одан да кеткен ұшып.
Адам болсаң, айтылған сөзіңе жет,
Өзің үшін қайырлы қызмет ет.
Түбектің оқиғасын бітірейін,
Тыңдаушы жамиғатқа рақымет.

ҚҰЛМАМБЕТ ПЕН МАЙКӨТТИҢ АЙТЫСҚАН СӨЗДЕРІ

(Қазақпа Байболаұлы жеткізген нұсқа)

Шақырған ертең ерте қызыл тауық,
Жағалап Семей, Шуды қылдым сауық.
Ертіс бойын жағалап Алматы мен,
Сарыарқа бес дуанға салдым сайран.
Қырғызда қара Бәйтiк той қылыпты,
Сол тойға бармақ болдым зауқым ауып.

Сол тойға барарымды ендi бiлдiм,
Үстiме киiм киiп, жең сұғындым.
Қасыма алты жiгiт ертiп алып,
Елiмнен бiр мал айтып, атқа мiндiм.

Қоқаннан саудагермен келедi бөз,
Құлағың естiгендi көредi көз.
Қырғызда қара Бәйтiк той қылғанда,
Құлмамбет Майкөтпенен сөйледi сөз.

Барады заман, шiркiн, бiзден өтiп,
Заманнан не бiтiрдiк үмiт етiп.
Арада есептесер бес күн өтiп,
Дегенде алтыншы күн, келдiм жетiп.

Болса да көрмеген күн жалған екен,
Әр жерге бiздiң нам да барған екен.
Аруағы Домалақтың, көтер дедiм,
Жиылып қырғыз, қазақ қалған екен.

Әркiмнiң айтқан сөзiн ойлап келдiм,
Құлағын домбыраның бұрап келдiм.

Алыс пен жақынның кімі бар деп,
Бәрінен қазақ, қырғыз сұрап келдім.

Құлмамбет, сөзім тыңда, батыр, – деді,
Қалмайын саған айтпай ақыл, – деді.
Майырдың Құдайберген бір баласы,
Бұл тойда Рысқұлбек жатыр, – деді.

Көзіміз осындағы көрген, – деді,
Бізге де әңгіме етіп берген, – деді.
Деген бір қыздан туды өсегі бар,
Қасына Майкөт ақын ерген, – деді.

Аузыма десте-десте өлең кірді,
Жадыма ілгергі өлең тамып берді.
Құлмамбет Майкөтпенен айтысар деп,
Сауық қып қырғыз, қазақ бірге жүрді.

Әуелі сыйынамын жаппар аққа,
Сыйынам, жәрдем ет, – деп, аруақтарға.
Есігі солтүстікке қараулы екен,
Хан Бәйтік отыр екен жапсар жақта.

Әлеумет, жалған емес менің мұным,
Бұрыннан көрген едім қырғыз айылын.
Есіктен сәлем бере кіріп келіп,
Әдеппен хан Бәйтіктің алдым қолын.

Тілесем, тілек берген құдай қалап,
Сыймайды бір кеудеге екі талап.
Бәйтіктің он төрт қанат ордасында,
Апырмау, толған екен өңшең манап.

Сол үйге толған екен өңкей манап,
Бәрінің амандастым басын санап.

Құлмамбет айтайын деп белсенеді,
Ақ үйді он төрт қанат еңсереді.
Бәйтіктің он төрт қанат ақ ордасы,
Байлаған атпен уық теңселеді.

Құлмамбет, сөз сөйлесін Құланаян,
Екенім Құланаян құдайға аян.
Тойыңа құтты болсын айтып келдім,
Жүрмісің, батыр Бәйтік, есен-аман?

Құлмамбет Құланаян дейді мені,
Жүз-жүзге мәлім болған өлеңдері.
Қарадан хан боп шыққан Бәйтік датқам,
Қырғыздың батыр Шабдан кемеңгері.

Әуелі жар қыламын бір құдайды,
Құдай үшін жаратқан күн мен айды.
Атаңның аруағына келіп едім,
Жүрмісің, болыс Байсал, күйлі-жайлы?

Құлмамбет бір құдайдан тілей келді,
Манаптан ат пен түйе сұрай келді
Қояйын амандасып, ерім, саған,
Қоршының аманбысың, Сүлеймені?

Алдыңа талай тіккен ердің құны,
Алашта адам бар ма білмес мұны.
Арғы атаң Бозбан батыр шығып еді,
Аман ба, Тінәлінің Шолпанқұлы?

Сонда Бәйтік тұрып: «Құлмамбет, сонау жапсарда отырған өзіңнің Дулатың, Меркідегі қора-қора қойлы Сиқым Құдайберген майырдың баласы Рысқұлбек деген, менің үйімде жатыр. Мың сом пұл, бір жүз қарамен келген. Соған бір ауыз амандас», – деді. Маған соның сөзі тиіп отыр деген соң, өзінің мінезіне қарай айтқан өлеңім еді:

Сен бе едің Рысқұлбек бұлғақтаған,
Қояйын амандасып, шырақ, саған.
Айналып ақ тұйғындай түйіп өткен,
Бар екен бір мінезің шұнақтаған.
Шырағым, Рысқұлбек, сөз айтайын кейімесен,
Албан, Дулат баласын тең көрмесен,
Ыстыдан бір ағанды кем көрмесен, –

дегенде, «Қызталақ Албан, бағана амандассан, көзің көрмеп пе еді? Басыңды кесіп алайын, – деп, қылышына қол салып, тұра келгенде, қырғыз Сүлеймен қолын бұрап, отырғызып қойды. Далада домбыра тартқан Майкөт екен деп, аңдамай шақырсам, жүз сомдық жанат ішік киіп, төрде отырған сол екен. Мен мынау өленді айтқанда, маған тиісіп қоя берді:

Ағайын, мен айтайын, сөзім тыңда,
Әй, Майкөт, үйге кіргін, сыртта тұрма.
Албаннан алты арыс ақын келді,
Ертерек, сырбаз соймай келген мұнда.
Алдыңа Құлмамбеттей ағаң келді,
Ағаңнан өрнек үйрен, сөзін тыңда.

М а й к ө т:

Осы ма, жұрт мақтаған Құлмамбетің,
Майкөтке ауған екен бар ниетің?
Майкөтті үйде отырған далада деп,
Көңіліңді аударған ба құдіретім?

Қ ұ л м а м б е т:

Осы ма, Майкөт ақын дауысы биік,
Бір сөзің аңдаусызда кетті тиіп.
Отырған болыстардың бірі деп ем,
Жүз сомдық отырған соң ішік киіп.

М а й к ө т:

Осы ма, Құлмамбетің дауысы биік,
Өлеңмен келген жерден кеттің киіп.
Бола ма, Майкөт, сендей құдай атқан,
Байталға жауыр, шолақ жайдақ мініп.

Құлмамбет айтады екен: «Астымдағы атым жайсыз жорғалайтын болған соң, жолдасымның ала биесіне айыр-бастап мініп едім. Бір қыз даңқыма ғашық болып, көз қылып күмістелген тұмар берген болатын. Оны мойныма тағып алып ем, соған мін таға бастады.

Қ ұ л м а м б е т:

Бұл тойға келіп едім байтал мініп,
Байтал мініп келгенді, айттың біліп.
Жүз сомдық ішігіңе мақтанғанша,
Бай боп кетсең болмай ма, дүние жиып?

М а й к ө т:

Қарашы, айтқан сөзін аңдаусыздың,
Көзі көр, көкірегі санасыздың.
Тұмарлап тұла бойын жын ұрғандай,
Қарғыс атқан сөзін сорлы арсыздың.

Қ ұ л м а м б е т:

Майкөт-ау, олай десең әуелім бақ,
Бір жаратқан құдайдан тіледім бақ.

Алдыңа Құлмамбеттей ағаң келді,
Ал, Ыстым, шамаң келсе айтысып бақ.

М а й к ө т:

Құлмамбет, олай десең әуелім бақ,
Бір жаратқан құдайдан тіледім бақ.
Кекесін келген жерден сөзіңді айттың,
Қайтейін, ей, Құлмамбет, құдайдан тап.

Қ ұ л м а м б е т:

Айтып ем, жаным, саған, сөздің салтын,
Сауықпен араладым қырғыз халқын.
Ердім деп, Рысқұлбекке екпіндеме,
Болмассың, Албан, Дулат, менен жақын.

Дулатқа Майкөттен Құлмамбет бір ата жақын екен. Сонда Рысқұлбек тұрып: «Қырғыздың жуындысын көп ішкен қызталақ Албан, өзім ертіп келіп, Майкөтті өзім тастаушы ма едім? Өр жақта өспей қалған Албан, Суаныңды мақтай бермегін. Шымкент, Түркістан айналасындағы бақтармен ісің болмасын, менің атымды атамағын», – деген соң, Бәйтік батыр тұрып: «Ей, Құлмамбет, екі балуан күресіп, бірін-бірі жыға алмайын деді, екі жүйрік егесіп, бірінен-бірі оза алмайын деді, айтар сөзге тартынба, шоңшоң өлең қарма», – дегенде, Құлмамбет бір желпініп қалады. Ұлы жүз ішіндегі Ысты, Ошақты сияқты аз руларды кемітіп сөйлегенді жөн көрсе керек.

Қ ұ л м а м б е т:

Бұл жерге келіп тұрған кезің, Ысты,
Бір мидан сөйлеп тұрған сөзің, Ысты.
Албанмен тең болам, – деп, ойладың ба,
Секілді ит табаны аз ғана Ысты?

М а й к ө т:

Бір тайпа Ысты деген ел емес пе,
Үш ояз басы, аяғы жер емес пе?
Дулаттай дуа біткен болмаса да,
Сенімен, қашқын Албан, тең емес пе?

Қ ұ л м а м б е т:

Сөйлейсің қандай-қандай, жаман Ысты,
Ұрлықпенен өткізген жаз бен қысты.
Ұрлығынан бір-бірінің мал жимайды,
Арам ауқат, барымта бұл қылмысты.
Елің ұрлық қылмаса, жаман Ысты,
Көлбайың, Тұракелді неге түсті?

М а й к ө т:

Момынның залым жеді малын алып,
Жел сөзге кепті аузың, қалып алып.
Дулаттың тепкісіне шыдай алмай,
Өрге қашып кетіпті Албан асып.

Қ ұ л м а м б е т:

Сіргелі, Ыстың түгіл, Дулат кәріп,
Нырай қалып, келіпсің Дулатты алып.
Үріккеннен бұларға жағамын деп,
Аз ғана Ысты, қалдың ба, қуаттанып?

М а й к ө т:

Сөйлейді қандай-қандай, неткен мұндар,
Басынан не шүкірлік еткен мұндар.
Жауған нұрдай Дулатты көре алмастан,
Бабаң қашып Қытайға кеткен мұндар.
Дәркенбай мен Мақсұтың боққа ұрысып,
Бір-бірінің түбіне жеткен мұндар.

Қырық кісі сотты боп, Сібір кетіп,
Астамшылық басына жеткен мұңдар.
Дәркенбайдың тіліне ерген қазақ,
Орыстың кетпен шауып, тасын қырнар.

Қ ұ л м а м б е т:

Атыңнан айналайын Әжібай-ай,
Бір туған Әжібаймен Дәркенбай-ай.
Дулаттан қай хан шықты сендей болып,
Сөз қылды аз ғана Ысты, ойбай, тәңір-ай.

Майкөт енді Меркіден Тәшкенге қарай елдегі дат-
қаларды қоймай теріп, мақтай бастайды.

Қ ұ л м а м б е т:

Мақтадың сыйпатымен Андасыңды-ай,
Көнерген қылышын жастап жамбасына-ай.
Үмбетшінің Айтбиі деген датқаң,
Айтасың ғой датқа деп, далбасанды-ай.
Ердесін датқам дейсің Дулатыңда,
Сөйлейтін қырғыз шықса тәубесіне.
Бар болса тағы өлгенің, баяндашы,
Бекерге айта бермей болмасыңды-ай.

М а й к ө т:

Байұзақ, Батырбек пен Батырбасы,
Елу менен қырқыңда оның жасы.
Бір Мәмбеттен туған жан бес жүз ауыл,
Жетпейді долы әйелдің берсе асы.
Ақмолда деген кісі елде жатыр,
Домалап өрге қарай атқан тасы.
Қайтесің Берназар мен Сеңгірбайды,
Әлібек, Бәстектің арғы атасы.

Көзіңе жазған Албан көрінбейді,
Жылқысының жетіпті мыңға басы.

Қ ұ л м а м б е т:

Байұзақ батырының Батырбасы,
Орыспен керіс болған екі арасы.
Тұра алар ажалына бағана боп,
Қырғызға түсіп кеткен ашынасы.
Бұзықтың салдарынан ел талқан болып,
Ұлы жүз қырғын тапқан бір баласы.
Қоқанның ханы байлап допқа тұтып,
Орысты бастап келген Ақмолдасы.

М а й к ө т:

Қабылбек, енді айтайын Зәуірбекті,
Әкімі Бұралқының жұрттан өтті.
Арғы атасы сері, мырза, білмеуші ме ең?
Қарайғанға жүргізген өкіметті.
Райымбек датқаны білмейсің бе,
Хан, қара, шаршы топты билеп өтті.

Қ ұ л м а м б е т:

Ақыңдық, пәлі, Майкөт, елеңіңнен,
Солардың қызмет нанын жегеніңнен.
Қабылбек, Зәуірбек, Райымбек,
Бұралқы, жұртқа жақты жегенінен.
Аса, Талас Дулатын мақтай бермей,
Жауап бер, Шымкент деген өз еліңнен.

М а й к ө т:

Көрдің бе, екі Қайым, бір Исаны,
Тап тартпай оязбенен де ұрысады.
Баласы Жұмабайдың Тайтелінің,

Алдында дау мен шатақ тынышады.
Исаға қай пенденің тартты түрі,
Адамның болып шықты қара тілі.
Баласы Батырбектің Батырбасы,
Кетпессің, нысап қылсаң енді мұны.
Дулаттың шет жерінде Торта жатыр,
Шымырдың толғаннан соң екпе нұры.

Қ ұ л м а м б е т:

Қарыздар Қайымбегің, Исаң әрі,
Мақтайсың қошаметке бекер құры.
Жанқозыға батырың зәһәр берген,
Мойнында қияметтік ердің құны.
Баласы Жұмабайдың Тайтелінің
Белгілі жалғыз атты, мәлім сері.
Төрт әдіп Оймауытты тағы айттың ба?
Семіздік жаратқанның құмар түрі.

М а й к ө т:

Қайтесің, Қайымбекті Жаныстағы,
Артында қалып жүрген жарысқаны.
Баласы Жұмабайдың Тайтеліден
Жоқ еді олардың да қалысқаны.
Шынәлі, Белқожа мен Қабаш датқа,
Хан Бәйтік, Әжекей хан туысқаны.
Баласы Шүйбек, Нұрбек, Момынбек датқа,
Аруақ қолдай бастаған алыстағы.
Түйелі елде әзіз Төле бабаларың,
Болады Бақтиярдың данышпаны.

Қ ұ л м а м б е т:

Бұл сөзді, пәлі, Майкөт, білгеніңнен,
Бұларға ісің жақты үргеніңнен.

Үйде-қырда Дулатты мақтап болсаң,
Біздерге берші жауап Сіргеліңнен.

М а й к ө т:

Бір жұртың сенің айтқан Сіргелі еді,
Бұл да Дулаттан соң іргелі еді.
Марқабай, Жабай, Қозыке, Бошан датқа,
Қоқанның пайтағына мінген еді.
Текей, Солтай, Білмұрат, Жолдығара датқа,
Бұлардың әркім намын білген еді.
Бүгінде Қалпыр деген біреу шықты,
Қадамы баршасынан ілгері еді.

Қ ұ л м а м б е т:

Зэнталақ, жаның шықсын, сен қызталақ,
Болып па, соның бәрі сонша манап.
Мақтайсың миға шуы дарымасты,
Шамада бір тәрізді Бошаның-ау,
Сейітпен жолда қара күңнен туған,
Басына бақ кеп қонған аруақ қолдап.
Сіргелі мен Дулатты мақтап болсаң,
Ошақты мен Ыстыңды келші жанап.
Майкөт-ау, өз Ыстыңды соң айтарсың,
Әуелі Ошақтыңнан берші жауап.

М а й к ө т:

Ошақтыда бар еді датқа Сапақ,
Құлмамбет, осыларды қылдың мазақ.
Райымқұл, Жалаңбасқа бір көрінсең,
Жазған-ау, қояр еді аттай матап.
Токбергенді жұрт мақтап хан деседі,
Ат қояды «Наурызбайлап» ұран тастап.
Токқұлы, Бекқұлыны білмеймін деп,

Енді саған сөйлеймін кімді атап?
Қолымен көбік жеуді қоймадың-ау,
Жоқ па еді, сіздің елде кедей, жатақ.

Қ ұ л м а м б е т:

Сөйлейсің қандай-қандай сен, қызталтақ,
Сендей екен Дулатта өлген манап.
Жұдырықтай Ошақтының бегі көп қой,
Айттың ба, түздегі, ойдағының бәрін санап.
Мұның бәрі қай жақта сыйып жатыр,
Майкөт-ау, енді Ыстыңнан берші жауап.

М а й к ө т:

Бір жұртың сенің Ысты еді,
Жәкей, Шоқай Ыстының өстіні еді.
Жарас датқа, Қараш датқа,
Кудан жүйрік, құланның ұшқыны еді.
Екеуі тізе қосып келген шақта,
Кісінің дау алмағы мүшкіл еді.
Қарадан хан боп шыққан Көлбайыма,
Тең келмес, бет алғанда ешкім енді.
Баласы хан Шоқайдың Тұракелді,
Басына бақ пен дәулет тура келді.
Олар да өкіметпен келе жатыр,
Ешкімге билетпестен төменгі елді.

Қ ұ л м а м б е т:

Адамдықты кім қойды, саған, Ысты,
Батырбекті қимадың, тамам Ысты.
Батырбекке билетіп қояр ма едің,
Бұрыннан келіп тұрса шамаң, Ысты.
Сыланды қара күннің баласы едің,
Тамам жұрты қаңғырып қалған Ысты.

Қ ұ л м а м б е т:

Майкөт-ау, сен барасың, адамды адам демей,
Ергенің Рысқұлбекке жүзің мерей.
Әуелі аз ғана Ысты тұрмақ,
Қаратаудың елінің бәрі кедей.

М а й к ө т:

Сен Құлмамбет, өлеңді күнде айтасың,
Болдың елді сорлы деп, қысқартарсың.
Дулатты да қостың ба кедейлікке,
Көбік жеген қу Албан, кімді айтасың?

Енді Құлмамбет бірнеше уақ кезге бармастан, жалпы
Қаратау, Дулат елінен қоймай теріп жырлаған жері:

Майкөт-ау, осал інің, үлкенің Дулат кәріп,
Күн көрер қысы-жазы жерді жарып.
Көрмеген өмірінде елің жарып,
Жаз шыққанда шабады атыз, арық,
Боза ашытып, жұртың жиды келданы алып.
Болған соң кешке жақын қайта салар,
Шолағын жалғыз-жарым жемдеп алып.
Байғұс Майкөт, бетіңді бір оңлашы,
Жоғарғы Албан, Суан елге барып.

Алдымдағы Майкөт-ау,
Дулатыңды айтайын:
Ерте көктем болғанда
Егіске салар өгізін.
Төрт қап тезек теңдеп ап,
Алып барып базарға,
Бір теңгеге сатқаны.

Жарымына боза ішіп,
Ауыздарын ит жалап,
Көже даулап жатқаны.
Солай емес пе, Майкөт-ау,
Сендерді құдай атқаны.
Қымыз ішіп мас болып,
Ұйықтап жатқан кісің жоқ.
Қу мойын атқа кіш-кіш деп,
Қамшыларын бір тістеп,
Қатын мен ұлың айтысып,
Көкнәршідей тырысып.
Шөптің басын егін деп,
Орып алмақ тегін деп,
Балалардың ауқатын,
Жерден құдай бердің деп,
Өмірің өткен жер жарып.

Қатыны семіз, ер иық,
Аспандағы қарғаны
«Қырылғыр», – деп, қарғайды.
Осы жалған дүниеден
Бір жақсылық көрмейді.
Бір көмбе қиды ойып ап,
Алты ай қысқа жетер деп,
Артылса қыстан қалғанын,
Базарға сатсақ не етер деп.
Жарым теңге болса да,
Ауқатымызды өтер деп.
Еркегі үйде жатқаны,
Қатыны базар қылғаны.
Жарым теңгеге ет алып,
Оны құдай атқаны.

Жазған Майкөт, не дейсің,
Сорлы Майкөт, не дейсің.
Сары қымыз сапырып,
Сырбаздың етін жемейсің.
Онан дағы, Майкөт-ау,
Біздің елге барсаңшы,
Сары қымыз ішсеңші,
Сары қазы жесеңші.
Өлетұғын жаныңа
Бір тойынып келсеңші,
Ел мұнда екен десеңші.
Күнге күйген бетіңнің
Жібір ме екен қатқаны?
Сол емес пе, Майкөт-ау,
Сендерді құдай атқаны?
Көргенім жоқ еліңнен,
Тай сойып берген мырзаны.
Жазда мехнат қылғаны,
Қыста мехнат қылғаны,
Көрмейді тыныштық қу жаны.
Дулатыңды көргенмін,
Тасына қына байлаған.
«Мына жер тынба болар», – деп,
Бастауды көрсе айналған.
Үсті-басын кір басып,
Маңдайларын тер басып,
Шыққандай қара шайладан.
Күн өтті, – деп, әуре боп,
Сүргі жеп, дәрі шайнаған.

Көргенмін, Майкөт, еліңді,
Ала тұр біраз деміңді,

Арпа, бидай пісті деп,
Алшаңдаған сорлы елің.
Тары, қонақ пісті деп,
Талтаңдаған сорлы елің.
Жиын теріп алған соң,
Жеткізе алмай қарызға,
Қалтаңдаған сорлы елің.
Ұяланған күшіктей
Қызыңның жайын айтайын:
Қатынша шашын бұрғаны
Төбе шашын сырытып.
Өгізінің к...е
Үңіліп кеп тұрғаны.
Сол емес пе, Майкөт-ау,
Сендерді құдай атқаны?
Қоңыздан боғын қызғанып,
Ауната салып сабанға,
Ағашқа жабар жапаны.
Қалғанын тезек қылады,
Сығып-сығып жинап кеп,
Қатының көже жылытар,
Кейіп келер ерге кеп.
«Тезек, қане, толтыр», – деп.
Қатын-балаң қуанар,
«Қыстық отын болар», – деп.
Киелі үйрек атып жеп,
Борбайын жесе мас болып,
Сыймалы боп тұрмын деп.
Көк құс салса қуанып,
Аңның бәрін қырдым деп.
Он буда тапса қуанар,
Қыстық соғым тындырдым деп.

Лақ сойса үлесіп,
Қырық жілік қылғын деп,
Нанмен етін көбейткен
Шұлғауы шығып жылтырап,
Етіктің артын шөмейткен,
Бай болса, елің неге өйткен?

Көргенмін, Майкөт, елінді,
Ала тұр бір сағат демінді,
Суалып қалған келінді.
Халқыңның жайын айтайын:

Көкектен басқа құсы жоқ,
Көкпектен басқа шөбі жоқ.
Көрік басқан кісідей,
Көкпенбек қара, түсі жоқ.
Қозы қарын, қурай бұт,
Қатыннан көп күші жоқ.
Әйелден көкпар тартасың,
Жұлқыр қара тісі жоқ.
Бозаға тойып алған соң,
Құдаймен де ісі жоқ.
Адамыңның келбеті
Жауыр аттай құрысқан.
Жын ұрып кеткен немедей,
Әуедегі құдайдың
Торғайымен ұрысқан.
Торғай ұшса жеріңнен,
Топырағы бұрқ еткен.
Ішкенің бидай қам көже,
Ақырсаң, артың тарқ еткен.
Әтегі сынған қатыннан

Көкпар алып шабады.
Делбендеген етегі
Аттың артын жабады.
Екеуі екі көрісіп
Жеті атасын терісіп,
Кемітеді ағаны.
Ертесіне келгенде,
Үлкеніне шағады.
Мас едім Жәке,— деген соң,
Орыс заңды бір іспен
Ердің құны болса да,
Бұл істерің қалады.

Көргенмін, Майкөт, еліңді,
Ала тұр бір сәт деміңді.
Әулиеата, Әзірет,
Түркістан, Шымкент, Сайрамнан,
Әрі жағы Шыршық, Тәшкеннен.
Халқыңның жайын айтайын:
Боза ішкенді тәуір көреді
Қымыз бенен айраннан.
Қабақтан болған бозасы,
Қашан қабыл болады,
Сол шіркіннің тобасы.
Үлкен, кіші жиылып,
Бозаға күнде барады.
Бозагердің катыны
Таса жерге шақырар,
Байыммен бірге келгін деп.
Қайтып келіп ол адам,
Жолдасына мақтанар,
Жай отырып ішсе бір,

Есігін тауып келем деп,
Кеткен соң қатын даттайды,
Барлығы боза ішкен бе?
Бүйтіп боза ішкенше
Сідігіңді ішсеңші.
Көргенмін, Майкөт, еліңді,
Ала тұр бір сағат деміңді.
Келген кісің жиылып
Самаурынға жатқаны.
Күндіз-түні бір шылым
Қор-қор етіп тартқаны,
Неше теңге қарыз боп.
Тағы айыбың тағы бар,
Есекпен тамыр болады,
Сіздің жақтың сарттары.
Өлең болса жұптай бер,
Осы болды, Майкөт-ау,
Құлмамбет Жәкең тапқаны.

Сонда Рысқұлбек тұрып: «Ей, Майкөт, елдің бетін көрсет, айтар сөзі бар елдің баласысың», – дегенде, **М а й к ө т а қ ы н**: «Қызталақ Құлмамбет кезек бермей отыр ғой, енді сөйлеп қалайын», – деп, айтқан сөзі:

Жамандама елімді,
Құдай ұрған Құлмамбет.
Жамандайсың елімді,
Төбеңнен ұрсын құдірет.
Бақтиярды жамандап,
Бұзылды сенен бұ ниет.
Қашқын Албан сен едің,
Бізбен қашан тең едің?

Бағың бардай болғанмен,
Мал-басқа қайда тең едің?
Бабан қашып Қытайға,
Кетіп қалма неме едің.
Қаратауға нұр жауған,
Жамандадың елімді,
Әрі қатын-баламды.
Бала менен басыма
Болады кесір демедің.
Сен даттасаң елімді,
Мен мақтаймын елімді.
Жүретұғын жеріңді,
Кіретұғын көріңді.
Ау, сонша аруақ күйзелтіп,
Құдай ұрған Құлмамбет,
Не пәле саған көрінді.
Қасында бар қабірі
Үйсін бабан, Абылай хан,
Түмен бап пен сансыз бап,
Кіші Мекке деуші еді,
Сайрам деген жерімді.
Төрт пайғамбар туылған,
Кіндік қаны жуылған.
Пейішке кірген көп кісі,
Тірі ғайып бұрыннан.
Ішкен адам пейіште,
Ап раһар суынан.
Әбділардың дүкені,
Айналайын Әзірет,
Әулиенің мекені.
Тоқсан тоғыз машайық,
Отан қылған жерімді.

Жүретұғын базары,
Айтып тұрған азаны.
Құлаққа майдай жағады,
Ертең ерте оқыған
Шайхылардың айтқан азаны.
Аяттан тіккен көк күмбез,
Әзірет Сұлтан қазаны.
Ұлы жүздің тұтқасы
Шашқа тәукір Тәшкенде.
Қарлығаш би атанған,
Әзіз Төле жасады,
Мышыраптың түскен назары.
Ел жамандап айтасың,
Құдай ұрған Құлмамбет.
Қайда деп естідің,
Әулие өткен Бәйдібек?
Бәйдібек пен Жарықшақ,
Домалақ анаң мазары.

Ала тұр сен де демінді,
Табайын мен де жайыңды.
Халқымның жайын айтайын:
Бектер мінген тобышақ,
Сәлделері бір құшақ,
Сахабаларға жүр ұқсап.
Қауындар, боз мауалар,
Ашырап еді еккені,
Танапқа дақыл сепкені.
Құтырғаның, қу Албан,
Менің сатқан өнімім мен сөгім-ді,
Жамандар ма едің, қу маңдай,
Жақсы болсаң теңінді?

Сырдария – өзенім,
Қаратау – менің мекенім.
Үйрек ұшып, қаз қонған,
Ат бауырынан саз болған.
Бүлдіргенін жегенде,
Балалардың көңілі жай болған.
Жаужұмыры аяқтай,
Балдырғаны саяқтай.
Бетеге мен жусаны
Көк мауытты бояқтай.
Қашқын Албан, сенің елің,
Жылқыдан шыққан саяқтай.
Қаратауда нұр жауған
Жамандайсың елімді.
Көбік жеген, қу Албан,
Мақтаулы жерің қай жақта-ай?
Жаужұмыры жүректей,
Балдырғаны білектей.
Бұғысы мен маралы,
Сауып тұрған үлектей.
Мың Албан барса бағады,
Дулатым менің жүдетпей.
Халқымның жайын айтайын:
Адыры мен сайы тең,
Кедейі мен байы тең.
Сен ап келген қымыздан
Сапырып ішкен шайы тең.
Қос егізі тең болса,
Көн ішігі кең болса,
Патшаға көңіл бере ме,
Баршадан мұның несі кем?
Жамандайсың қызымды,

Оның да жайын айтайын:
Атылас, шайы кигені,
Киген сайын жүреді,
Атылас, шайы дегенді
Сенің елің кимейді,
Кимек тұрмақ, түсінде
Мұндай киім тимейді.
Арам өлген тайының терісін,
Қыз, қатының илейді.
Қатыны байын билейді,
Елің базар көрмейді.
Қаладан келген ноғайдан,
Ноғайдың малы оңай деп,
Ауқатшыны көрген соң,
Қыз, қатының күйлейді.
Бір киімдік матаны
Бере салып ноғайлар,
Бір бұтаның түбіне
Қыз, қатыныңды сүйрейді.
Өзіңе кезек келмейді,
Тоғайға барып илейді.
Алдымдағы, Құлмамбет,
Орыс заңгер бір елсің.
Мұның айып екенін
Сені елің білмейді.
Ала тұр сен де демінді,
Табайын мен де жөніңді.
Сері Албанның айтайын,
Хабары жоқ өлімнен.
Шариғат жолын білген жоқ,
Еліңде молда тұрмайды.
Өлетұғын бар болса,

Үш күнде молда ап келіп,
Имандарын үйіріп,
Уақтылы намаз қылмайды.
Белгілеп қояр әулие жоқ,
Әр төбенің басына,
Өлгенің жатып шөлдейді,
Жиылып елің көмбейді.
Алдымдағы, Құлмамбет,
Орыс заңлы бір елсің.
Мұның айып екенін
Сенің елің білмейді.

Сонда Рысқұлбек атып тұрып: «Қанттың дәмін сарт білмейді, сөздің дәмін қырғыз білмейді» деген, ақымақ қырғыздар-ау, Құлмамбеттің не айтары қалды», – деп қызбаланғанда, Құлмамбет ақын: «Саған мен жақын емес пе едім, қыздан туған Майкөтті менен тәуір көрдің», – деп басқа сөзді қысқартып, Рысқұлбекті даттағандай болып айтқан жыры еді:

Көп көрдім би мен болыс, датқанды да,
Сөйлесе ақын өлең таппады ма?
Қаласың Майкөт айтса, құшақ болып,
Көңіліңе мен айтқаным жақпады ма?
Не дейсің, мына сөзге, Рысқұлбек,
Сыртыңнан естуші ем Рүстем деп.
Кетесің Майкөт айтса хош болып,
Қаласың мен айтқанда ұрысқың кеп.
Әділеттілік, туралық білсең өзің,
Қаңғырған ұтар ма еді, бір Ыстың кеп?
Қаңғырған бір Ысты кеп жеңер ме еді,
Бұл Ысты Албанменен тең ел ме еді?

Рысқұлбек, бір туралық қылып тұрсаң,
Бұл менің панама келер ме еді?
Әділеттілік, туралық білсең өзің,
Жекті қолға аударып бір бермедің.
Рысқұлбек, бұл Майкөттің адамы еді,
Осының ата-тегі сара ма еді.
Рысқұлбек, бұл Майкөтті жақтаймысың,
Белгілі қыздан туған бала еді? –

дегенде, Рысқұлбек: «Қызталақ, көбік жеген Албан, мені ұрсайын деп пе ең, басыңды алайын», – деп ұмтылғанда, қырғыздар араға түсіп, тоқтатқан соң, Бәйтiк батыр: «Ендігі қалған әңгіме ертең болсын», – деп, дауды басып тастайды.

Жұрт қай жағы жеңгенін білмеді. Ертеңінде Бәйтiк батыр екеуін де шақырып: «Төрелік мынау болады. Жиналған жұртың біреуінді мақтауы, біреуінді даттауы бар, екеуінді бұл жағынан пара-пар дейміз. Енді бір-бір ауыз өлең тыңдалық», – дейді. Ал, енді екеуі бір-бір ауыз өлең айтқанда, Майкөт Бәйтiктің кемшілігін қосып айтады. Құлмамбет Қытай шекарасынан бергі жерде жүріп, Бәйтiктің қатынынан асқан сұлу адам көргем жоқ деп, әйелімен қосып мақтайды. Сонда Бәйтiк: «Қызталақ, Албан Құлмамбет, затымды пайғамбарға теңедің», – деп, Майкөтке түйе, Құлмамбетке ат береді. Түйе алған соң, Майкөт жеңді болады.

ҚҰЛМАМБЕТ ПЕН ЖАМБЫЛ АҚЫННЫҢ АЙТЫСҚАНЫ

(Үмбетәлі Кәрібаев жеткізген нұсқа)

Құлмамбет менің атым Құланаян,
Менің Құлдан екенім тәңірге аян.
Албан, Дулат жиылып бата берсе,
Кеңес айтып жырлайын етіп баян.

Құланаян Құлмамбет – менің атым,
Сайрайды кеудемдегі жазған хатым.
Албан, Дулат жиылып бата берді,
Құлақ салып ұға бер, жамиғатым.

Руым Құланаян, мен Құлмамбет,
Сөйлесем көңілімнен тарқайды дерт.
Әрі-бері бұл жазған дуылдасын –
Сөзімді ұға бергін, отырған жұрт.
Қара күннің баласы Ысты пақыр,
Кім өлсе, соған түсер заманақыр.
Жамбыл деген бар дейді бір немесі,
Ақын болса ол неме, қайда жатыр?!
Бүгінгі күн елеусіз қалғанымен,
Ертеңгі күн шаужайдан алар ақыр.
Сейтбаттал, ер Әлінің соғысындай,
Не де болса да болып қалсын, жылдам шақыр!

Біреуді Жамбыл деген ел мақтайды,
Еркек қойдай құйрығын салмақтайды.
Ақын болса, қайда отыр ол немесі,
Болар-болмас немесін ардақтайды.

Құдайберген, кісі жібер Жамбылыңа,
Жамбылды болмады ма алдыруға?

Жамбыл деп осы арада жан мақтайды,
Сол неме жарар ма екен пар қылуға?
Албан, Дулат тобында мен бір жорға,
Менімен жарар ма екен шалдыруға?
Тең жорға төрт аяғым бірдей шалыс,
Менімен болар ма екен салдыруға?
Топтан озған о-дағы жүйрік болса,
Кешікпей шапшаңырақ шақыр мұнда!

Жамбылды Құдайберген алып келді,
Жиылған халайықтың бәрі көрді.
Жамбылды ол Құлмамбет көргеннен соң,
Жамбылға сүйкенісіп сөйледі енді.

Сондағы Құлмамбеттің сөзі мынау,
Арам тер талай ақын болды бұлау.
Жамбылға сонда тұрып былай деді,
Басқасы болмаған соң аяқ ылау.

Болғанда жол ағадан, тон жағадан,
Арлан бөрі соғады тау сағадан.
Бас қосып бағландармен қалмақ үшін
Ізденіп келіп тұрмын Қарқарадан.
Аузыңда сәлемің мен аманың жоқ,
Үлгісіз көргенім жоқ сендей надан.
Жүрмегін омақаса орға түсіп,
Өмірі кісілікке баспай қадам.

Өлеңші иттен де көп, боқтан да көп,
Әйтеуір айтады ғой бірдеме деп.
Қайтқан құстай жиналып қалған екен,
Біразырақ сөйлесін Құлмамбет кеп.

Өлеңші өршеленген толып отыр,
Бірі көшіп, біреуі қонып отыр.
Мысалы дүниенің сол секілді,
Бәрі де көрмегендей болып отыр.
Өлеңші толып отыр көбелектей,
Тоғыз ақын толғанып төңіректей.
Тоғыз тұрмақ, ақының он бір болса,
Немене, бәрінді де басып өтпей.
Жамбыл, қам теріге бүркеленбе,
Қысты күн қар астында қалған шөптей.
Меніменен жеңем деп, желікпей-ақ
Қойыңдар, абиырды шашпай, төкпей.

Апырмай, Құлмамбеттің келді кезі,
Қалай теріс болады айтқан сөзі.
Албан, Дулат бәрі кеп атқа қонса,
Ысты, Ошақты, Шапырашты дегенің немене өзі?!

Шапырашты дегеннің некесі жоқ,
Бай болады диқаншы тамағы тоқ,
Албан, Дулат бәрі кеп атқа мінсе,
Дегеннің Үш таңбалы керегі жоқ.

Шапырашты, сөйлесең жаманың жоқ,
Шүү десең, бәрің жүйрік, шабаның жоқ.
«Жантайлаған» қырғызды бөкселеген,
Баяғыдай гулеген заманың жоқ.
Кіріп келіп есіктен, үндемейсің,
Үлкенге сәлемің жоқ, аманың жоқ.

Үндемей кіріп келдің, тайпақ қара,
Өзің қандай, мен қандай, байқап қара.

Үлкенге сәлемің жоқ, аманың жоқ,
Не басыңа күн туды, дүзі қара.

Ей, байғұс, үндемейсің дертің бар ма,
Үндемеске қылған бір сертің бар ма?
Шапқанмен к...ің белгілі Шапырашты,
Ұстасар меніменен к...ің бар ма?
Мен айтсам, айтам қалың байлығымды,
Дулаттан жиып жүрсің шайлығыңды.
Албан, Дулат жиылып бата берді,
Бұзбайды жандарал да жарлығымды.
Ашулансаң, аспаныңды тастап жібер,
Сен де аянбай қимылда барлығыңды.

Албан аға болғанда Дулат – іні,
Сөзінде Құлмамбеттің бар ма міні.
Албан, Дулат бәрі кеп айғай салса,
Ысты, Ошақты, Шапырашты не болар көрген күні?!

Домалақтың төрт ұлы есен болса,
Мәрту ішсең де қоймаспын бүгін сені.
Жөнделіп жүйткісем жөнсіз жерден,
Мен жауға алдырмаушы ем елсіз жерден.

Мылтыққа түтеп тұрған қарсы шауып,
Асықсаң ажалыңа, келші бермен!
Болғанда мен ақсұңқар, сен – бір тауық,
Сен этеш айғайлағыш ауық-ауық.
Болмаса аты шыққан Сүйінбайың,
Басқасын қою керек жылы жауып.
Ажал түртіп жүрмесін аңламастан,
Оқтаулы ақберенге қарсы шауып.

А, Жамбыл, Албан да ағаң, Дулат та ағаң,
Не қылса да артық тұр менің бағам.
Қасқарау Нұрқанның жылқысын мен қаптатсам,
Қырылар, Шапыраштым, бұзау-танаң.

Мылтыққа салып қойған мен бір пестон,
Асықсаң ажалыңа, келші, балам.
Бұлбұл қонақ бастанған, Екейім-ай,
Жұлып алып басыңды кетейін бе-ай!
Не деп айтқалы отырсың бұл өлеңді,
Түбіңе таза тақыр жетейін бе-ай!

О, Жамбыл, бүгін болар ұрын тойың,
Ертеңгі күн болады дәл шын тойың.
Тобықтай түзу жерден жол таппайсың,
Бабаның мен қаптатсам қалың қойын.

Аңлашы, Албан бай ма, Дулат бай ма,
Сенің байың шолақ бай, Дулаттай ма?
Ауылы Албан солғын, Дулат жай ма?
Басқа сөз жайын қоя тұрып,
Қалың жатқан келейін Малыбайға,
Мұнан соң мен барайын Бектембайға,
Тарпаң мен Токсейіттей байың қайда?
Жүз мың теңге сандығында шіріп жатыр
Баласы Ниязбектің Сәрсенбайда.
Дәметкен сары майдан кеудең қайда,
Жамбылым, енді келдің ұрар сайға.
Ойың бар айтыспаққа меніменен,
Түбінде кімге зиян, кімге пайда?!
Баласы Өтегеннің Нұрақан бай,
Хан Шойбек Қараүңгірде жатыр былай.
Көбікбай Қарабай мен алыс жатыр,
Сатыбалды, Қанайды қайтесің-ай.

Және бар Тілеуқабыл, Үсенбайым,
Сөйлейді шаршы топта бұлбұлдайын,
Алма тартқан кісіге ат береді,
А, Жамбыл, білуші ме ең мұның жайын?!

Тағы бар Жайылмыста Молдаш, Сәтім,
Бақ пен қызыр іздеп кеп жалғасатын.
Дәулеті Сегізбектің серке болды,
Салмағы қорғасындай қол басатын.
Бай болған Ормақайға қызыр дарып,
Ысмайыл келген еді қажы барып.
Солардың үлгі көрген ұрпағы еді,
Соғайын ер Мәңкені ауызға алып.

Алысбай, Мәлік пенен тағы да бар,
Қалай айтсам, сыйғандай шағы да бар.
Ыдырыс, Құстоты мен ер Шұманақ,
Кеңпейіл, кетпес дәулет, бағы да бар.

Аманжол, Қасқарауда, бек Ноғайбай,
Түп-түгел мал мен бастың бәрі де сай.
Ерте жатып, кеш тұрған өңшең сабаз,
Ішкені шай бұлардың, жегені май.

Атасы қызыр шалған Малдыбайдан,
Пірім медет тіледім Әжібайдан.
Күйкі тұғыр сықылды бір немені алып келдің,
Әйтеуір біреуімізден төгілді айран.

Сонда Жамбыл сөйлейді:

Ал қадір, атыңыздан ақ ол қадір,
Бұл жерге келіп отыр Екей Жамбыл.

Көсілген аяғыңды бір жимайсың,
Не басыңа күн туды, тәңір алғыр!

Ал қадір, атыңыздан қадір дана,
Құлыңа Алла деген болғын пана.
Көсілген аяғыңды бір жимайсың,
Не басыңа күн туды, дүзі қара!

Құлмамбет, сөз сөйлейсің анықтамай,
Алды-артыңды сөйлейсің парықтамай.
Айтатұғын кісіңнің өзіне айтқын,
Делбе кезек кісідей шалқақтамай.
Ыстыда толып жатыр қой мен жылқы,
Қасабек Дәулетбақ пен қызыл түлкі.
Бабаның қата қойын маған балап,
Досқа таба, дұшпанға болма күлкі.

Ал, Құлмамбет, Құлмамбет,
Ағып жатқан сумен кет!
Сумен кетсең ел ішер,
Судан шыққан бумен кет!
Онда да кесірің тиеді,
Қызарып батқан күнмен кет!
Күн де қайтып шығады,
Оттан шыққан күлмен кет!
Күлден ауру жұғады.
Қараңғы тұман түнмен кет!
Түн де қайтып келеді,
Асқаралы таумен кет!
Тауды да халық мекендер.
Кесірің тиер, Құлмамбет,
Қу пәлекет, әрмен кет!

Таз Құлмамбет, сен салсаң,
Мен де салам байымды,
Азын-аулақ шайымды.
Асықпасаң, Құлеке,
Табарсың әлі-ақ жайынды.
Менің де Құттықсейіт байым бар,
Қайтетуғын ойың бар.
Қалың байды қаптатсам,
Болатын әлі-ақ тойың бар.
Жылқысының бір шеті
Алматының өзенінде,
Бір шеті Қарақыстақ,
Қастектің кемерінде,
Несі болмас Құданың бермесінде,
Бұған қайтып жетесің,
Жалған сөйлеп не керек,
Айтайын сөздің төтесін.
Жылқысының шетіне
Жарамды атпен сабаулап,
Он күнде әрең жетесің.
Оны саған салып не етейін,
Оны да тастап кетейін.
Алматыда аяндап
Медеу байға жетейін.
Пар келмес сенің байың Медеу байға,
Бұл Жамбыл Медеуді айтпай кетпес жайға.
Тоқсан екі шолақты жинағанмен,
Жазған-ау, бұған жетер байың қайда?
Қырық мың сомға жалдатып,
Қалаша үй салдырған.
Асыл тастан үй қалап,
Қара көзді талдырған.

Ел көшкенде қазынасын
Алпыс нарға арттырған.
Асыл кілем жаптырып,
Жібектен арқан тақтырған,
Әлемді алып байлығы,
Әсемдігін артқызған.
Оны саған салып не етейін,
Мұны да тастап кетейін.
Алатауды бөктерлеп,
Бұны да сырғып өтейін.
Қалай айтсаң, солай айт,
Құлмамбет, саған төтейін.
Бұдан да шығып аяңдап
Қастекке барып жетейін.
Ырысы судай өрлеген
Сұраншы, Саурық батырым,
Шеніне дұшпан келмеген.
Ақ кіреуке жамылып,
Ат кетпеген кермеден.
Садағын белге байланып,
Жауға қылыш сермеген.
Қамын ойлап халқының,
Тар кезенді бермеген.
Тоятын тауып алыстан,
Тұғырда тұрып жем жеген!

Барайын енді аяңдап Сыпатайға,
Бұл Жамбыл Сыпаны айтпай кетпес жайға.
Қайыры қарашаға сондай жақсы,
Қандырар сусындатып, қант пен шайға.
Жылқысының бас жағын айтпаймын,
Қарақыстақ, Қастекте.

Аралауға амандап,
Жылқышы мінер міскегіне.
Таз Құлмамбет, жолықтың,
Ашылмас тұман, өскінге.
Ырғайты шеткі жері Ақтеректің,
Арғымақ мінгізеді ат керекке.
Түгендеп бір жұмада бола алмайды,
Көсілтіп қамшы басып көксерекке.

Өзінде 83 мың жылқысы бар,
Асыл тұқым жинаған әр түлік мал.
Жарлы емес еш нәрсеге балалары,
Жегені шекер мен бал, жая мен жал.
Тоқсан екі жылқышы аралайды,
Оларға тіл тигізген жарамайды.
Қанша халық аралап жүрсем-дағы,
Жалғанда көргенім жоқ мұндай байды.
Мына шетін айтайын:
Қозыбасы, Қордай-ды,
Оған тіл тигізген оңбайды.
Қасиеті сонша мол,
Егіз де екі болмайды.
Жүгі қалып жұртыңда,
Керегесін көк ішінде қомдайды.
Аузы асқа жарымай,
Сөйтіп, Құдай жөндейді.
Көсегесі көгеріп,
Көгал жерге қонбайды.
Бұл сөзімді мұнда тастайын,
Сабыр қылып тастайын.
Теріскей тұрсын жайына,
Күнгеі жақтан бастайын.

Ол күнгейді жерлеген,
Желмая мініп желменен,
Түрікпен мен Түктікұрт,
Сол кісіден тараған.
Байтелі, Қаумен, Дәулетті,
Жәпек пенен төртеуі –
Бәрі бірақ әулетті.
Үш жүз, бес жүз жылқы айдап,
Түзеген көшін сәулетті.
Асықпай тыңда, Құлмамбет,
Берейін кезек нәубетті.
Онан бері асайын,
Теріскейге қадам басайын.
Жоғарғы шеті Мырзабек,
Бар еді өңкей қара-көк.
Арғы атасы Қашке хан болған,
Қылған ісі Құлпейіске таң болған.
Аруақты бек болып,
Ауданымен көп болып,
Сондай-сондай жан болған.
Төменгі шеттен айтайын:
Әлі менен Нұрабай
Хан Қашке тұқымы.
Атасы жауға аттанып,
Ат құйрығын бұлады.
Онан былай өтейін,
Көзіңді сенің көр қылып,
Көлденеңдеп кетейін.
Ертелеп жүріп ентелеп,
Серектасқа жетейін.
Серектасты жерлеген,
Байлығы тасып көлдеген,
Қилыбайұлы Қожамбет,

Көк беренді түптеген,
Көкірегіне Құдайым,
Тоқымай нұрды біттеген.
Айға білеп ауызын,
Әр шыңға қолын сермеген.
Көтерілсе талайым,
Түстік жерге тоқтамай,
Орынсыз мылтық оқтамай,
Өтеген, Қазыбекке барайын.
Сол жерде жатқан Өтен деп,
Атамыз қылған мекен деп,
Ыбырайымның алты ұлы,
Патшадайын өңдеген.
Ең үлкені Нұрқожа,
Онан кейін Айтқожа,
Онан кейін Байқожа,
Райыс, Дияс тағы бар,
Алланың берген бағы бар.
Ең кенжесі Аспарды,
Бұл Жамбыл қабандай қайқарды.
Шын пәлекет басталды,
Таз Құлмамбет сен болсаң,
Көлемін көктің бөктеріп,
Тіресең, таста аспанды!

Қ ұ л м а м б е т:

Жамбыл, отқа салар майың жоқ па,
Құдайға айтып сояр малың жоқ па?
Есқожаға сүйенген жорға екен,
Саларға өз елінде байың жоқ па?

Шүү десең, Шапырашты, шабаның жоқ,
Бәрің жүйрік гулеген, шабаның жоқ.

Қырғызды Қанай менен бөкселеген
Саурық, Сұраншының заманы жоқ.

Өлеңді бір соғайын түйдегімен,
«Әжібайлап» тиейін бүйіріңнен.
Не деп айтқалы отырсың бұл өлеңді,
Сен тұрмақ, үміткермін үйдегіңнен.

Ойбай-ай, мына к... түртті Құдай Тағала,
Ісіне құдіреттің не дүр шара.
Шапырашты басымен шалқақтайды,
Орыстың заманына не дүр шара.

Шапырашты мақтанба, к...ң белгілі,
Әркім-ақ тұрған шығар беп-белгілі.
Құла дүзде қайырып қуға салса,
Тышқан алған көруші ек бөктергіні.

Сен маған салғалы отырсың ба көптігіңді,
Тіпті керек қылмаймын септігіңді.
Айыл жіптен тартып кел шеттігіңді,
Ерегіссем, үземін көпшігіңді.
Салғалы отырсың ба ерлігіңді,
Ерлігің мен қыласың беклігіңді.
Ерлік пенен беклікте нең бар, сорлы,
Ерлік пенен беклігім сенен артық.
Селтеңдеген серкенің ажалы деп.
Ақыр түбі Саурық, Сұраншы жаудан өлген,
К...і де сұртпеймін ендігіңді.

Сұраншың сарттан өлген Сайрамдағы,
Ерлікпенен тапқан олжа, пайдаң-дағы.

Қамалға қан тартқан соң қойып кетіп,
Жайғалды Сарыбайдың саймандары.

Саймансыз Сайрамдағы сарттан өлген,
Шоқпарлы сарбаздан жәбір көрген.
Ерлікте батырлық пен нең бар, жазған,
Быт-шыт қып денелерін жерге көмген.

Жамбасы Сарыбайдың сонда шыққан,
Дәлелді сөзім осы, естіп ұққан,
Иман айтып, жаназа шығармастан,
Апарып екі бүктеп, жерге тыққан.
Алдымнан айғақ болып шығады-ау деп,
Жүрмісің көлбелектеп, қорқып сұқтан.

Ж а м б ы л :

Екейден мен айтайын Байсалбайды,
Тең жорға төрт аяғы тайпалмайды.
Аңырып әніме аңдар қалатұғын,
Өлеңді бүйтіп жыршы айта алмайтын.
Апиыншы Албанды сонша мақтап,
Құлмамбет немене деп сайтандайды.
Миллион сом сандықта шіріп жатыр,
Мың сегіз жүз түйе бар бай Шалбайда.
Пақыр мен желісіне мүскін барса,
Ат пен түйе мінгізбей қайтармайды.
Мың-мыңнан қойы қоздап, шулап жатыр,
Бес жүз құлын желіде тулап жатыр.
Екі адамға бір желі орнатады,
Қонақ келсе, қой сойып, қол қусырып,
Күнде той тамашамен дулап жатыр.
Тағы бар бұ жағында Асылбегім,
Шынжырлы, шұбар балақ, қара көгім.

Байсерке, Байғабат пен ер Шотайды,
Айта берсем, таусылмас оның кебін.
Жақсылық жамандықпен теңшеледі,
Кім жүйрік, кім шабан екшеледі.
Сатайдың сақасы өрде жатыр,
Оны да көрген дұшпан сескенеді.
Жалғыз-ақ, сен болмасаң, таз Құлмамбет,
Жамбыл да сенен өзге ақынды еңселеді.

Оның рас, таз Құлмамбет, –
Сұраншы Саурықпенен жаудан өлген,
Құдайдан шейіт болып, қаза келген,
Осы сөз қырсық болар, қойсаңшы сен.
Қажылық қып кетіп пе еді Мақсұт ағаң,
Шытыр жеген түйедей көні кеуіп,
Бір сайда іріп-шіріп, аунап өлген,
Ұрысып ағайынмен даудан өлген.
Әртүрлі жамандықты естіп өлген,
Қорлықпен буындырып, күшпен өлген.
О немең өлгенде де жөндеп өлмей,
Аузына бірдемесін тістеп өлген.
Не деп айтқалы отырсың, таз Құлмамбет,
Керейқұл мен Сақаудан аз Құлмамбет.
Алақандай басыңда бір қылың жоқ,
Боласың неменеге мәз, Құлмамбет.

Құлмамбет, мен білемін, түбің – Уақ,
Арқадан кісі өлтіріп, келдің шұбап.
Басыңды осы арада кесіп алсам,
Құныңды алар кісі жоқ, іздеп-сұрап.
Үстіңе жайдың оғын жайлатармын,
Екі қолыңды артыңа байлатармын.
Без белет, кісі өлтірген қашқын жүр, – деп,

Жұртыңа здавайттап айдатармын.
Қызыңды төрт ат, жүз теңгеге сатып жүрсің,
Қызыққа тамаша мен батып жүрсің.
Соттан сотқа басыңды шатып жүрсің,
Сары иттей ине жеген қатып жүрсің.

Құлмамбет, ақын Шаншар, Суандалдың,
Нашар едің, бұл күнде жуандалдың.
Сенің де мақтанатын жайың да жоқ,
Қуарып үш бешпетпен қуаңдадың.

Құлмамбет, Суанды алдың Албан менен,
Албандай бай болмадың алғанменен.
Байғұс-ау, қай жеріңмен мақтанасың,
Есің жоқ, шешең жұртта қалғанменен.
Арқадан ауып келген ақтабансың,
Елді алдап, ақынмын деп мақтанасың.
«Таз Албанның баласы Құлмамбет» деп,
Дүйсенбай, Сәт, Мөңке жанын беріп ақтап алсын.

Жамбылдың жеңіп, бәйге алған жері,
Жеңіліп Құлмамбеттің қалған жері.
Ішегі Құлмамбеттің үзіліп қап,
Осы екен, бір азғантай арман жері.
Желөкпе Құдайберген тентек адам,
Жеңді деп біздің Жамбыл, не қылса да,
Ұрыс-керіс, шатақты салған жері.
Сонан соң бұл Жамбылдың даңқы шыққан,
Болған соң абыройлы барған жері.

ҚҰЛМАМБЕТ АҚЫННЫҢ ШАБДАН БАТЫРҒА АЙТҚАНЫ

(Кенен Әзірбаев жинаған материалдардан)

Болғанда ел ағадан, тон – жағадан,
Көкжал бөрі соғады тау сағадан.
Сыртыңнан көрмесем де, ұғушы едім,
Жүрмісің, батыр Шабдан, есен-аман.

Мен өзім Құлмамбетпін – Құланаян,
Екенім Құланаян құдайға аян.
Бұл жақта мұсылманға тақ боп тұрсың,
Кеп тұрмын аруағаңа Қарқарадан.

Албанда өткен екен Қашаған хан,
Серғазы сексен екі жасаған хан.
Алты ауыз арыз айтпай қаламын ба,
Алтынды аттаған соң босағанды.

Албанда өткен екен Абақ, Жайнақ,
Сайым, Бөлек өтіпті сан жылқы айдап.
Бір сағаттай кідіріп келмей қалсам,
Атқа міне жаздапсыз сорың қайнап.

О, батыр, бәрекелді, хан екенсің,
Алалың асып туған жан екенсің.
Аузыңда әділетің болғаннан соң,
Ақ қалпақты қырғызға нақ екенсің.

О, батыр, үмітім бар хандығыңнан,
Ай тұяқ жамбы үзілмес сандығыңнан.
Шынымен қаһарланып атқа мінсең,
Құтылмас күллі қырғыз жарлығыңнан.

О, батыр, төрт ұл туған Қарабектен,
Төрт құбылаға бәрінің қолы жеткен.
Шиеленген алдыңызда шешіледі,
Жылап келген бейшара, күліп кеткен.

Тұқымы хан Жантайдың қанша түтін,
Бар ма екен бұл дүниеде бауыры бүтін.
Қырғызға қазақ пенен нақ боп жүрген,
Айланған Қазықұрттай жалғыз тұқым.

Жарасқан ақ боз атқа, асан тамға,
Түсіп тұр-ақ дертіңе қысылғанға.
Қояннан тақыр жұтап қалғаннан соң,
Кеп едім соны шағып хан Шабданға.

Ұғушы ем аруағыңды елде жүріп,
Аққудай тоят едім көлде жүзіп.
Атымның күйрық майын арықтаттым,
Араға бір ай жүрдім, шөлдеп жүріп.

Мойнымды созушы едім қоңыр қаздай,
Бір құдайдан басқаға жүрмін жақпай.
Алдына хан Шабданның бір барсам деп,
Ойладым отбасында ала жаздай.

Сонда Шабдан: «Әй, абашка, сөз ұғатын кейпің бар екен, Пішпектегі шоң жиылысқа жүргелі тұрғанда кез келдің. «Көп сөз көмір, аз сөз алтын» деген қырғыз, қазақтың мақалы бар, келген мұқтажыңды айта бер», – дейді.

Сонда Қ ұ л м а м б е т :

О, батыр, олай десең, арызым бар,
Айтатын сол арыздан тәрізім бар.

Жаксы деп алыс жерден іздеп келдім,
Үш жүз сом Әбсеметке қарызым бар.

Атасы Әбсеметтің Әлім еді,
Ақшасын сулап берген зәлім еді.
Бексұлға дәстөбреніеге қол қойғанда,
Төреге Батталғазы мәлім еді.

Сонда батыр Күйке деген жолдасына: «Бар, бәленше деген дүкенші ноғайдан 300 сом әкеліп бер», – дейді. Күйке шауып барып, ноғайдан 300 сом алып келе жатып: «Атаңның көрі, бір старшын елдің азаматындай ақшаны қаңғырған ақынға бере ме, батыр да дүниенің бетіне қарамайды», – деп, ақшаның жүз елуін қалтасына тығып қояды. «Дүкеншіде бар ақша осы екен», – деп, жарты ақшаны ақынның алдына тастайды. Алдында жатқан ақшаға қарамай-ақ, Құлмамбеттің Күйкеге арнап айтқан сөзі мынау:

Баласы Марқозының Күйке ме едің,
Тесідей өтпейтұғын түйте ме едің?
«Күйке деп, шала манап ұғушы едім,
Таза манап сен болсаң, бүйтер ме едің?»

Баласы Марқозының шала манап,
Хан Шабданды жүресің жанамалап.
Жарлығын батырыңның екі қылып,
Сорлы Күйке, боларсың ала манап.

Жарлығы патшаның екі болды,
Құдайдың бұл да болса қерті болды.
Бұйрығын хан Шабданның екі қылып,
Әй, Күйке, сенің ісің шикі болды.

Патшаның сөзі үлкен, өзі үлкен,
Патшаны осы ма екен көзге ілген.
Өз жолдасы Күйкеден сөз бұзылды,
Бұл батыр бұрын қайтіп ел билеген.

Батыр сонда қап-қара боп түтеп, ордадан қамшысына алып шығып кетеді. Үй толған ақынға жиылған ел. Күйкенің бір қызға бермейтін Қарабоз деген аты бар екен.

Соны бас қылып, тоғыз аттың ер-тоқымын алдырады. Оларды бір ала арқанға тіздіріп, ақынды шақыруға бір жігітін жібереді. 150 сомды қойнына тығып, Құлмамбет сыртқа шықса, тоғыз ат тізіліп тұрады. Шабдан батыр: «Ел аруағына келіпсіз, тоғыз атты айдап қайтыңыз, 150 сомға жеңгей шай ішсін», – дейді. Ол кезде қой – 3 сом, жылқы – 10 сомға бағаланады екен. Шабдан сыйлаған аттардың әрқайсысы жүз сомдық аттар болса керек. Ақын Шабданмен бірге жүріп, Қарабұлақ деген жерде айрылады.

Сондағы Құлмамбеттің Шабдан батырға қош айтқан сөзі:

Ертеде өткен екен ер Ұлықпан,
Жыланның тақ Сүлеймен тілін ұққан.
Жүз елу сом, тоғыз ат айдаттыңыз,
Батырлық бірдей екен жомарттықпен.

Жалғанда ерік берген күн мен айға,
Тәж, тақыт дүниеде тұрмас бойға.
Сізді мен көзім көріп мақтамаймын,
Туыпсыз бірдей болып Абылайға.

Жаманға қызмет қылып, қор болғанша,
Өзі де қошемет қып жүрген пайда.

Көргенше, батыр Шабдан, қош-аман бол,
Екінші қайта айналып көру қайда?

Кеп едім шәрбетінді білейін деп,
Кеп едім бұтағыңа түнейін деп.
Бір кестің ырсығымы, батыр Шабдан,
Мен тұрмын рұқсат берсең, жүрейін деп.

ҚҰЛМАМБЕТ – ТҮБЕК

(Фатима Фабитова нұсқасы)

Албанның көрдіңіздер Тезек ханын,
Тезектің бір жағы хан, бір жағы ақын.
Айтқаны патша өлең ұятырақ,
Болмаса сенің сөзің «бойдай талым».

Үш жүзден асқан Түбек келеді дейді,
Ол келгенде не айтасындар, ақындарым?
Тезекті шалқып жатқан көл дейсіңдер,
Ордама әр кезеңде келмейсіңдер.

Бұл Тезек – шынар ағаш, сіз – бір тұйғын,
Келгенде сағындырып жем жейсіңдер.
Үш жүзден асқан Түбек келеді дейді,
Ол келсе, ақындарым, не дейсіңдер?

Сөз сөйлесе келеді сөзден ырғақ,
Құлмамбет, тыңдап отыр мұны шырақ.
Егерде кәрі Түбек келе қалса,
Ұзақтай тұрып қалма бәрің шулап.

Қ ұ л м а м б е т:

Е, тақсыр, болып тудың ердің ері,
Үш жүздің ағып жатқан шалқар көлі.
Ей, тақсыр, біз жеңілсек – өз намысың,
Бар болса айтып бергін кемдік жері.

Т е з е к:

Бұл елге ауып Найман келген деймін,
Дәулеті өзімізден төмен деймін.
Біреуі екі қатын жады қылып,
Жеті жыл болып жатқан шемен деймін.

Жайлау қып Сарыарқаны жатқан деймін,
Қыздарын қара нанға сатқан деймін.
Доңызда қалың Найман ауып келіп,
Олжаға біздің ел батқан деймін.
Ақыннан мұндай үлкен қауіптің жоқ па,
Сыртынан бұрын сұрап, сақтан деймін.

Көк мұзда тағасыз ат тайғанақтар,
Сөзіңді мынау сенің не деп мақтар.
Ақыннан мұндай үлкен хабарың болмаса,
Бұрыннан сұрап қоймай зэнталақтар.

Бұл екі арада Т ү б е к келіп қалып, Тезектерге сәлем беріп айтқаны:

Алейкум ассалам, жұрт ағасы,
Білінер топ ішінде ат жорғасы.
Алдыңа сәлем бере Түбек келді,
Жүрсің бе сау-сәлемет, хан ордасы?

Санында қызыл аттың асан таңба,
Көлеңкең тегіс түскен мұсылманға.
Руым – Қаракерей, атым – Түбек,
Кеп тұрмын сәлем бере Тезек ханға.

Ішінде екпе бақтың бау жидесі,
Тезектің жолда жатыр жүз теңгесі.
Алдыңа сәлемдесе Түбек келді,
Жүрмісің аман-есен, жұрт иесі?

Алейкум ассалам, Тезек төре,
Қоймаған елде жылқы, кезеп төре.
Жалды ат, қомды түйе түк қоймаған,
Бір келер өзіңе де кезек, төре.

Хан Тезек, қарамысың, төремісің,
Қылмасаң ұрлық-қарлық өлемісің.
Момынның зар жылатып малын жейсің,
Мақшарда бәрін жинап беремісің.
Жұтсаң да Алатауды бір тоймайсың,
Түбі жоқ бұл дүниені теремісің,
Айтқан сөз құлағыңа бір кірмейді,
Адамның бұл күндегі кереңісің.
Аруағы Абылайдың қонғаннан соң,
Төренің бұл күндегі перімісің.

Хан Тезек Үш алашқа алтын басты,
Шаңына ақын Түбек араласты.
Төреден сенен кейін алдым тоғыз,
Үш тоғыз бермеспін деп ойлама эсте.

Көріндің екпе ағашта бау алмадай,
Басасың қара жерді жауған қардай.
Аруағы Абылайдың қонғаннан соң,
Барасың құдайды да аузыңа алмай.

Хан Тезек, бала қаздай өрге жүздің,
Секілді ақ балапан көлде жүздің.
Аруағы Абылайдың қонғаннан соң,
Ағыздың сүттен бұлақ іргеңізден.

Бір тоғыз Әбілезден келдім алып,
Алып па сені тәңір одан қалып?
Төреден сенен кейін тоғыз алдым,
Бересің екі тоғыз ашуланып.

Қ ұ л м а м б е т:

Таң қалды алаш ұлы өнеріме,
Жеңілсем бұл араға келемін бе?

Керейдің қаңғып жүрген жаман шалы,
Аз қапты кәріліктен өлеріңе.
Тіліңді тарта сөйле, Түбек шалым,
Төремді жеңілмесем беремін бе?

Т ү б е к:

Құлеке, осы сөзің жөн бе деймін,
Ойласаң, мен де өзіндей пенде деймін.
Қара к...т, қызғыш құстай құйрығы жоқ,
Қалыпсың бауыр басып көлге деймін.
Қаңбақтай жұртта қалған салмағың жоқ,
Кетерсің қазір ұшып желге деймін.

Алаштан тары терген мен бір тауық,
Отырмын айтысқалы көңілім ауып.
Өнімді сөзімменен үйреніп ап,
Қылдың-ау, сен де пәле бетке шауып.
Алаштан ауып келген арыстан ем,
Бір күшік, к...і күйік алды қауып.
Түбекті қартайды деп ойламаңдар,
Бұл Түбек қартайса да алтын сауыт.

Қ ұ л м а м б е т:

Бай болсаң, бұл арада жүрсің нағып,
Мал іздеп қартайғанда азаптанып.
Керейдің қаңғып жүрген жаман шалы,
Өлеңге қарсы қондым қашан барып?
Алашта жақын туған жалғыз сен бе,
Сөйлегін құдайды да аузыңа алып.
Үйсіннің менен артық ақыны жоқ,
Жібергін, шамаң келсе, жерге қағып.

Т ү б е к:

Құлмамбет, сенің мендей түрің бар ма,
Түбек – түйғын, Құлмамбет – ала қарға.
Жетесің келген жерден кәрілікке,
Қайтқан кісі сықылды жының бар ма?
Бар еді менсіз сенің қайда күнің,
Баратын менсіз сенің жерің бар ма?

Түбектің мұнда келген көрдің түрін,
Қорыған айдын көлді жаман ырым.
Хан болған бұл батырың қызымды алып,
Сарт еді сары құлақ мұнан бұрын.
Түбектің Үш алаштан асқаны анық,
Түбінде бұдан бұрын төре ме еді,
Хан болған бұл батырың қызымды алып.

Қ ұ л м а м б е т:

Сөзіңнің қалай айтсаң, өрнегі жоқ,
Еліңнің Қаракерей дерегі жоқ.
Үйірге бір байталды қостым дейсің,
Алып кет, байталыңның керегі жоқ.

Т ү б е к:

Құлмамбет, сөз шығады ақылыңнан,
Көрінер Тезек төрең шатырынан.
Қарашы, Құлмамбеттің шермендесін,
Төрені айырмақшы қатынынан.
Сарттығың сары құлақ білінді енді,
Қызымды ашуланып алып кетсем,
Байлап қал есегінді ақырынан.

Құлмамбет, сөйлесеңші, сөзді бағып,
Кетесің бір аздан соң сүре қағып.

Қызымды ашуланып алып кетсем,
Байлап қал есегіңді арқан тағып.
Құланның мас боп қалған әңгісіндей,
Мазаңды алып жүрмесін оқыранып.

**Тезек төренің Қ ұ л м а м б е т т і ң сөзіне көңілі айт-
қаны:**

Қылдан тар қияметте сират деймін,
Ұжмақта иманды құл тұрад деймін.
Бір келген алыс жолдан мейман шығар,
Құлмамбет, айтпай-ақ қой, шырақ, деймін.
Кетесің келтеліктен жарға ағып,
Бұрыннан алсаң-дағы сұрап деймін.
Байғұс-ау, жас ақынмен тайталаспа,
Кетпегін терең сайға құлап деймін.
Мен айтсам, ширегіме келмес едің,
Айтқаны патша өлең ұят деймін.
Келтірсе қартайғанда нәсіп айдап,
Төрт түйе мен алған бір ат деймін.
О-дағы аруаққа болар намыс,
Ордамнан құры қайтсаң жылап деймін.

ҚҰЛМАМБЕТ – ТҮБЕК – ТЕЗЕК

(Кенен Әзірбаев нұсқасы)

Тезек:

Үш жүздің көріп пе едің Тезек ханын,
Тезектің бір жағы ақын, бір жағы Әлім.
Айтуға терең өлең ұятырақ,
Сендердің өлеңдерің бойдай талым.

Бәрің де түйем менен атымды алдың,
Қырсығын кестім талай ақындардың,
Үш жүзден озған Түбек келе жатыр,
Бересің не жауап, ақындарым?
Тезекті шалқып жатқан көл дейсіңдер,
Ордаға өкпелесең келмейсіңдер.
Үш жүзден озған Түбек келеді дейді,
Келгенде, ақындарым, не дейсіңдер?
Ұзаққа қайсың шауып сермейсіңдер,
Түбекке қайсың ер боп бермейсіңдер?
Бұл Тезек – миуалы жеміс ағаш,
Келгенде сағындырып жем жейсіңдер.
Егізақ, Тоғызақ пен тыңда, шырақ,
Түбектің келе жатқан жері жырақ.
Құлмамбет, Шаншар ақын, Түбек келсе,
Қарғадай тұрып қалма бәрің шулап.

Қ ұ л м а м б е т:

Арқада ол Түбектің өскен жері,
Кір жуып, кіндігін кескен жері.
Ей, Тезек, біз жеңілсек – өз намысың,
Бар болса, үйретіп қой кемдік жерін.

Мен өзім – Құланаян Құлмамбетпін,
Алдыңа айдап келген мұндай екпін.
Тақсыр-ау, біз жеңілсек – өз намысың,
Түбектің кемдік жерін бізге үйреткін.

Тезек:

Көк мұздан тағасыз ат тайғанақтар,
Мұндайда жаман ақын сипалақтар,
Ақыннан сондай үлкен қауіп жоқ па,
Болмай ма сұрап жүрсең зэндалақтар?

Ол Түбек Сарыарқада жатқан деймін,
Тәбін боп орыс малын баққан деймін.
Қалыңдар жеңілсең де бір ұстасып,
Қара нан малай болып татқан деймін.

Байлығы біздің елден төмен деймін,
Бай болса, мұнда неге келген деймін?
Біреуі қатынының жады қылып,
Алты жыл тең жастанып жатқан деймін.

Түбек:

Ассалаумағалейкум, жұрт иесі,
Тезектің жолда жатыр жүз түйесі.
Сен едің Алатаудың бау жидесі,
Табылар, айта берсем, сөз жүйесі.

Бәйгеден күнде келген көк маралым,
Алты алаш қоныс қонған кең аралым,
Жүзінді көрейін деп іздеп келдім,
Бәлкендік, өз әлінше жандаралым.

Хан Тезек, қарамысың, төремісің,
Қылмасаң ұрлық-қарлық, өлемісің.
Еліңнен қомды түйе, жалды ат қоймай,
Барғанда тозаққа шар беремісің.

Сөзіңді жақтырмаған естімейсің,
Адамның аңқаусыған кереңісің.
Жұтсаң да Алатауды қақалмайсың,
Төренің жеті басты тереңісің.

Хан Тезек, ақын шықты мұсылманда,
Түспейді ақ дидарың тірі жанға.
Төресін түлкі мінез шыр айналған,
Қоясың ақыл айтып қысылғанда.

Мен келдім Әбілезден тоғыз алып,
Сені тәңір алып па, одан қалып?
Сенен жаман төреден тоғыз алдым,
Екі тоғыз бересің ашуланып.

Қ ұ л м а м б е т:

Келіпсің Сарыарқадан, Түбек аға,
Келіп пе ең балапандай түлеп, аға.
Келгеннен сыр бердіңіз жүдеп, аға,
Төреден келе салып тілеп, аға.

Алыстан ат арытып келгеннен соң,
Төренің өзі-дағы біледі, аға.
Тілемей-ақ, өлеңді айтсаңызшы,
Бұл Түбек алжыған деп күледі, аға.

Ұлы жүз құлақ салған өлеңіме,
Бұл жерге өкпелесем келемін бе?

Төреден келе салып сұрай кеттің,
Қарамай ішіндегі шеменіңе.

Арқасын қайтқан айғыр алдырады,
Тезектің душар болдың дөненіңе.
Төремнен келе салып сұрай кеттің,
Оп-оңай, жеңілмесем беремін бе?

Т ү б е к т і н айтқаны:

Құлмамбет деген ақын сен бе деймін,
Қарағым, мен өзіндей пенде деймін.
Қызғыштай қара жағал құйрығы жоқ,
Қалыпсың ие болып көлге деймін.

Алаштан тары терген мен бір тауық,
Отыр ма айтыспаққа көңілің ауып.
Алыстан іздеп келген арыстанды,
Бір күшік к...і күйік алдың қауып.
Түбекті қартайса да жыға алмайсың,
Әлі де оқ өтпейтін темір сауыт.
Жығымтал тай, құнандай бала екенсің,
Шырағым, тоқтат сөзді жылы жауып.
Демеңдер ажал қайдан, қатер-қауып,
Мен келдім хан Тезекке көңілім ауып.
Әнім мен өлеңімді үйреніп ап,
Қылдың ба сен де мазақ, бетке шауып?
Бұл Тезек дария шалқар, білем сырын,
Құртқаның шалқар көлді жаман ырым,
Тезегің қызымды алып төре болған,
Сарт еді сары құлақ бұдан бұрын.

Қ ұ л м а м б е т:

Салғаным садағыма ақ қайың оқ,
Шапқанда «Әжібайлап» тоқтауым жоқ.

Түбеке, ақынмын деп мақтанасың,
Бұлбұл да сайрап-сайрап, шұқиды бок.

Жерінде тік сандалдай терегің жоқ,
Еліңде Тезегімдей зерегің жоқ.
Үйірге бір байталды қостым дейсің,
Байталыңды өзің ап кет, керегі жоқ.

Т ү б е к:

Болмаса кәрілігім, мінім бар ма,
Ақырған жас күндегі үнім бар ма?
Кетесің салған жерден кәрілікке,
Дегенде кәрі кісі, жының бар ма?

Кетемін ашулансам қызымды алып,
Алып қал айғырыңды арқан тағып.
Байталын үйірінен мен ап кетсем,
Бас салар еркегіңді оқыранып.

Қызымды ашулансам кетем алып,
Айғырың не болады жалғыз қалып.
Байлардың әңгі айғыры секілденіп,
Мінесің әрбіреуің тоқым салып.

Көрінер төре жақсы ақылынан,
Көрінген ноғай жақсы шатырынан.
Қарашы, Құлмамбеттің шермендісін,
Төресін айырмақ кой қатынынан.

Сонда ақындары жеңілетін болған соң, Т е з е к т і н
Түбекке қарап айтқаны:

Бар екен қыл көпірде сират деймін,
Мақшарда иманды құл тұрад деймін.

Алыстан қартайғанда келген екен,
Құлмамбет, тоқтат сөзді, шырақ, деймін.

Түбеке, жас ақынмен бәс таласпа,
Кетесің терең жарға құлап деймін.
Екеуің жеңілгенше қоя берсем,
Аруаққа тілің тиер бірақ деймін.

Кеп қапсың қартайғанда, Түбек аға,
Ала ғой алты түйе, бір ат деймін.
Құдайға біздің қылық тура болмас,
Ордадан құры шықсаң жылап деймін.

ҚҰЛМАМБЕТ ПЕН МАЙКӨТ АЙТЫСЫНЫҢ НҰСҚАЛАРЫ

Құлмамбет пен Майкөт ақынның, айтысқаны

(Белгісіз жеткізушінің нұсқасы)

Жар етіп, тіліме алдым бір құдайды,
Құлмамбет ән шырқайды бір ыңғайлы.
Атаңның аруағын жоқтап келдім,
Жүрмісің, болыс Байсал, күйлі-жайлы?

Құлмамбет Құланаян дейді мені,
Белгілі Арқа еліне өлең, жыры.
Арғы атаң кәрі Божбан, болған кісі еді,
Амансың ба, Тінәлінің Шолпанқұлы?

Құлмамбет аруағыңа түней келді,
Бергі атаң Құттымбек, ер Байсейіт,
Тұрсынның амансың ба, Сүлеймені?
Бұл сезім, көп сөзімнен дұрыс келді,
Білдірдім білмей жүрген жұмысты енді.
Байлығың мен бектігің үзілмеген,
Қанайдың аманбысың Рысбегі?

Сен бе едің, Рысқұлбек бұлғақтаған,
Келіп ем көріскелі, шырақ, саған.
Ауаға ақ сұңқардай тіліп өтер,
Бар екен бір мінезің шұнақтаған.

Айтайын тағы бір сөз ниет етсең,
Мұныма ашуланып кейімесең.
Саламын екі аруақ, бір құдайға,
Ағанды бір Ыстыдан кейін көрсең.

Майкөт ақын үстіне жүз сомдық ішік киіп келген екен тойға. Қ ұ л м а м б е т ақын үйде отырған Майкөтті кетіп, сырттағы біреуді Майкөтке меңзеп, үйге кір деп айтқан өлеңі:

Майкөт-ау, үйге кірші, сыртта тұрмай,
Жан-жаққа жалтақтамай, келші мұнда-ай.
Құлмамбет Құланаян ағаң келді,
Ағаңнан өлең үйрен, кеңес тыңдай.

М а й к ө т:

Көзіңді ашып қара, Құлмамбетім,
Майкөтпен айтысуға бар ма ниетің?
Майкөтті үйде отырған, сыртта дейсің,
Алған ба ақылыңнан құдіретім?

Қ ұ л м а м б е т:

Сен бе едің, Майкөт ақын дауысы биік,
Айтып ем танымастан жора тиіп.
Біреуі болыстардың екен деп ем,
Жүз сомдық отырған соң, ішік киіп.

М а й к ө т:

Танымай неге айтасың жанға тиіп,
Басынан келмедің бе сұрап, біліп?
Сен құсап Майкөт мұнда келмеп еді,
Желқомдап, сұр байталды жайдақ мініп.

Қ ұ л м а м б е т:

Рас-ақ, келдім, Майкөт, байтал мініп,
Келдің деп, байтал мініп, айттың біліп.
Жыртыңдап тапқаныңды кие бермей,
Бай болып кетпедің бе, дүние жиып?

М а й к ө т:

Қарағын айтқан сөзін болжамсыздың,
Деміне нан піседі кей болжамсыздың.
Үкілеп құла байтал жаратқандай,
Кеміткен жерін қара, сорлы арсыздың.

Қ ұ л м а м б е т:

Тіліңді тарта сөйле, Майкөт ақын,
Болып тұр бір Дулатпен жүзің жарқын.
Ергенге Рысқұлбекке еркінсіме,
Болмассың Албан, Дулат менен жақын?

М а й к ө т:

Кез болдың Рысқұлбекке кезің үшін,
Айтасың қошаметті өзің үшін.
Бағана туғаным деп, көріспеп пе ең,
Ендігі былшылдаған сөзің құрсын.

Қ ұ л м а м б е т:

Ал, Майкөт, осы ретте жолың түсті,
Менімен айтыспағың қиын күшті.
Албанмен тең түсем деп ойламағын,
Секілді ит табаны аз ғана Ысты.

М а й к ө т:

Үш арыс Ысты деген ел емес пе,
Үш ояз айналасы жер емес пе?
Дулаттай дуа қонған болмаса да,
Сенімен Албан қашқын тең емес пе?

Қ ұ л м а м б е т:

Ал, Майкөт, Албан бай ма, Ысты бай ма,
Байлығың, аз ғана Ысты, Албандай ма?

Албанның сен байлығын білмеуші ме ең,
Бір ауылың жүз қысырақ тай байлай ма?

М а й к ө т:

Құлмамбет, Албан бай ма, Ысты бай ма,
Байлығың, Албан қашқын, Ыстыдай ма?
Ыстының сен байлығын білмеуші ме ең?
Жүз бота сорлы аулыңнан ұшқындай ма?

Қ ұ л м а м б е т:

Сөйлейді мына Майкөт әлденеге-ай,
Ергенге Рысқұлбекке жүзің арай.
Шіріген аз ғана Ыстың тұрмақ,
Қазағы Қаратаудың бәрі кедей.

М а й к ө т:

Құлмамбет, сен өлеңді күнде айтасың,
Жалықсаң, күндіз емес, түнде айтасың.
Тіліңді тарта сөйле, Албан қашқын,
Кедей деп, көрмей тұрып кімді айтасың?

Қ ұ л м а м б е т:

Жел сөзге кетпейді аузым қалып алып,
Момынның малын жейді залым алып.
Дулаттың Ысты түгіл бәрі кедей,
Өмірін өткізеді егін салып.

М а й к ө т:

Сөйлейді қандай-қандай, неткен мұндар,
Басынан не шүкірлік өткен мұндар.
Әжібай, Еркінбайың сотпен ұрсып,
Түбіне өзді-өзінің жеткен мұндар.

Албанның датқалары батырлық қып,
Ақыры өзді-өзінің басын ұрлар.

Қ ұ л м а м б е т:

Атыңнан айналайын Әжібай-ай,
Сенімен бір туысқан Дәркенбай-ай.
Дулатта сендей туған ер бар ма еді,
Сөз қылды-ау, төрт үйлі Ысты, тәңірім-ай?!
Ал Майкөт, Бақтиярдан хабар бергін,
Еліңде датқаң бар ма, болған сондай?

М а й к ө т:

Көріп пе ең, Дулатымды көрде жатқан,
Әжібай кімнен артық құдай атқан?
Сыпатай Арқа елімен алысқанда,
Жастығын Ағыбектің бір қуартқан.
Үмбет пен естіп пе Шынбетімді,
Орысқа қиын жерде жауап айтқан.
Балтаұлы Құдайберген майыр боп тұр,
Мұны да білмейсің бе, құдай атқан?

Қ ұ л м а м б е т:

Өткенді көп сөз қылма, келген басқа,
Бір бөлек жердің жайы, өлең басқа.
Мақтадың салған жерден майырыңды,
Еліңде датқаң бар ма онан басқа?

М а й к ө т:

Баласы Байзақтың Батырбасы,
Келген жоқ қырық, елуге әлі жасы.
Ақмолда деген ағам елде жатыр,
Домалай өрге қарай атқан тасы.

Қ ұ л м а м б е т:

Майкөт-ау, не күн өтті бастарыңнан,
Солардың қызмет қылдың қастарынан.
Мақтадың Батырбастай майырыңды,
Шықпады ма, онан үлкен жастарыңнан?

М а й к ө т:

Бүркітбай, көріп пе ең Алтынбекті,
Бұралқы, естіп пе ең Сауырбекті?
Сұрасаң, арғы атасы Сарымырза,
Жүргізген қарағанға өкіметті.
Датқамды Райымбек білмеймін деп,
Бәрінен, Албан қашқын, соның өтті.

М а й к ө т т і ң бұл айтқандарының бәрі де Әулиеата,
Таластың датқалары екен. Құлмамбеттің енді Шымкент,
Сайрамды сұрап айтқан өлеңі:

Білгенге, пәле Майкөт, өлеңіңнен,
Солардың қызмет нанын жегеніңнен.
Таласты, Әулиеата мақтап болсаң,
Хабар бер, Шымкент, Сайрам төменіңнен.

М а й к ө т:

Көріп пе ең, қос Қасымбек, бір Исаны,
Исаның жан шыдамас келсе кәрі.
Исаның үлкен болған себебі сол,
Бабасы Батырбектен үлгі қалды.
Баласы Жұмабектің Тайтелі еді,
Сасқанда ақыл сұрар жанның бәрі.
Жаныста Әзіз төрем әулие еткен,

Халыққа белгілі боп аруағы.
Момынбек, Шойбек пенен Сеңкебай би,
Солардың датқа болған баршалары.

Қ ұ л м а м б е т:

Ел жайлы, пәле Майкөт, білгеніңнен,
Солардың қызметіне үргеніңнен.
Төрт ата Дулатыңды мақтап болсаң,
Хабар бер, Бестаңбалы Сіргеліңнен.

М а й к ө т:

Бір жұрты Қаратаудың Сіргелі еді,
Сіргелі өз жұртында іргелі еді.
Кешегі Бошан датқа заманында,
Қоқанның Тоқтыбайы мінген еді.
Марқабай, Жанкісі еді сәулелері,
Өзбектен бостан болып жүрген еді.
Бүтінде Қабыр деген бір жігіт бар,
Қадамы қатарынан ілгері еді.

Қ ұ л м а м б е т:

Өлеңге пәле Майкөт, ақылыңнан,
Солардың қызметіне дақылыңнан.
Сіргелі, Дулатыңды мақтап болсаң,
Өзге Ысты, хабар берші жақыныңнан.

М а й к ө т:

Сұрасаң, өз жұртымды Ысты дейді,
Ыстының Жәкен, Шұқай өстіні еді.
Төменде Көлбай деген бір дәуім бар,
Өртейтін бет алғанын ұшқыр еді.
Баласы хан Шоқайдың Төрекелді,

Басына бақ пен қыдыр ерте келді.
Бұлар да өкімет боп келе жатыр,
Орысқа сұратқан жоқ төменгі елді.

Қ ұ л м а м б е т:

Сөйлейсің қалай-қалай, сен қызталақ,
Болды ма, мұның бәрі сондай манап.
Өз Ысты, Сіргелінді мақтап болсаң,
Ошақты, Ойық жаққа келші жанап.

М а й к ө т:

Токберген хан деуші еді қалдырмаған,
Ат шабар «Наурызбайлап» ұран атап.
Бәтшағар, бұл сөзінді естігенде,
Жалаң бас қояр еді, аттай матап.
Бекқұл, Тоққұлды білемін деп,
Бағана отырмап па ең өзің мақтап?
Қасымбек, Бөлтірікті білмеймін деп,
Тағы да маған, қызталақ, қылдың шатақ.
Баласын Жаншуақтың білмеуші ме ең,
Датқасы Ошақтының батыр Сапақ.

**Қ ұ л м а м б е т Майкөтті датқа жағынан жеңе ал-
маспын деп, Сырдарияны жамандап айтқан өлеңі:**

Мақтама, Майкөт, елінді,
Басайын сенің демінді.
Сонша неге мақтайсың,
Қара пұлға жуық боп,
Қарындасқа суық боп,
Мейірімсіз елінді,
Тасына қына байлаған,
Күн төбеге келгенде

Ыстыққа миың қайнаған.
Неге сонша мақтайсың,
Бейтарап өскен еліңді.
Жеріңнің жайын айтайын:
Көкпектен басқа шөбі жоқ,
Көкекпен басқа құсы жоқ.
Қымыз ішіп, мас болып,
Ұйықтап жатқан кісің жоқ.
Қозы жауырын, қой мойын,
Күресе кетсе күші жоқ.
Бір-екі аяқ боза ішіп,
Құдаймен де ісі жоқ.
Көрік басқан кісідей,
Бір басыңның түрі жоқ.
Және бір жайыңды айтайын:
Қаратаудың қазағы
Тамның артын шөмейткен,
Таммен үйін көбейткен.
Нансыз асқан еті жоқ,
Етін нанмен көбейткен.
Анық кедей болмаса,
Майкөт-ау, елің неге өйткен?

Және бір жайын айтайын:
Қаратаудың қазағы
Ертеменен тұрысып,
Көн шалбары құрысып,
Ауадағы құдайдың
Торғайымен ұрысып.
Торғай ұшса шуылдап,
Топырағы бұрқ еткен.

Торғайға қарап ақырып,
Тақымдары тарқ еткен.
Шөптің басын егін деп,
Орып алсақ тегін деп,
Қысы, жазы жыбырлап,
Шөппен жатқан ел екен.
Және бір жайын айтайын:
Қаратаудың қазағы
Жалғыз атты желеңдеп,
Күмәнді болған қатындай,
«Көкпар тілей келдік», – деп,
Ащы боза ішпесе,
«Ойбай, шөлдеп өлдік», – деп,
Қатынмен өлең айтысып,
Бір-бір мата жыртып ап,
Шекелері тырысып,
Қамшыларын берік тістеп,
Әдет қылып ақырған.
«Алдыңда болса берме», – деп,
Еңсірігінді ант ұрған.

Және бір жайыңды айтайын:
Жалаң аяқ жар кешкен,
Қаратаудың қатыны.
Түске дейін болмайды,
Толықсып қыздың жатуы.
Жұмыс қылған қатынның,
Бола ма, Майкөт, ақылы?
Өтірік пе, рас па,
Бір шыбындай жаның бар,
Айтсаңшы, Майкөт, ақыры.

Қызынды құдай ұрғаны –
Ертеменен тұрғаны,
Қатынша шашын бұрғаны.
Ауадағы торғайды,
«Егінімді жедің», – деп,
«Қырылғыр», – деп қарғайды.
Малдарының боқтарын,
Бір-біріне бермейді.
Өмірінің ішінде
Бір рақат көрмейді.
Ойлап тұрсам, Майкөт-ау,
Ел сорлысы сен дейді.
Қаратаудың қатыны
Бір сиырын жетектеп,
Тышқан боғын етектеп,
Оны қоңыз жейді деп,
Тамға тығар жентектеп.
Бұл не себеп, Майкөт-ау,
Ұрғаны құдай келтектеп.
Қаратаудың байлары
Бір там бокты жиып ап,
«Алты ай қысқа жетед», – деп,
Артылғанын төбенің
«Базарға сатсақ не етер», – деп,
Он тиын егер болса да,
«Бір сомдық ауқат өтер», – деп,

Рақат етпей мәз болған.
Ойлап тұрсам, Майкөт-ау,
Ел сорлысы сен дейді.
Қаратаудың жігіті

Бір теңге пұл тапқаны,
Қап, арқанын шатқаны.
Қатыны шығар базарға,
Еркегі үйде жатқаны.
Базарға барған жігіті,
Бір теңгеге боза алып,
Жолдастарын шақырып,
Жиылып келіп қасына
Бір талай уақыт отырар.
Баласы жылап шуылдап,
Салып берсе шылымын,
Түтін шығар дуылдап.
Боза ішіп, мас болып,
Бір-біріне қас болып,
Өлең айтып қайтқаны.
Бұл емес пе, Майкөт-ау,
Еліңді құдай атқаны.
Бұл қорлықты көргенше,
Ыстыққа күйіп өлгенше,
Сарыарқаға келсеңші,
Қымыз ішіп, мас болып,
Сары қазы жесеңші.
Қурап қалған теріңнің,
Жібір ме екен қатқаны?

М а й к ө т:

Ал, сөйлесін бұл Майкөт,
Сен де тыңда, Құлмамбет,
Төбеңнен ұрсын күдірет.
Бабаң сенің – Бақтияр
Өз бабаңды жамандап,

Бұзылды сенен бұл ниет.
Сонша неге сөгесің,
Қаратау деген жерімді.
Тоқсан тоғыз машайық,
Сексен сегіз сәруәр,
Әулиелер жай еткен,
Қаратау деген белімді.
Төрт пайғамбар туылған,
Кіндік қаны жуылған.

Кіші Мекке деуші еді,
Сайрам деген жерімді.
Меккелігін айтайын:
Айтулы тұр азаны,
Құрулы тұр базары.
Сәріде тұрып тындасаң,
Құлаққа майдай жағады,
Шаихтың айтқан азаны.
Әзірет Сұлтан әулие,
Қай жақта деп естідің?
Аят құрған көк күмбез,
Астананың қазаны.
Бабаң сенің Бақтияр,
Үйсіннен бері қараған.
Бәйдібек бабаң, Жарықшак,
Олардың қайда мазары?

Жерімнің жайын айтайын:
Сен жамандап тұрған соң.
Мақтамасам қайтейін.
Сырдария өзенім,
Осында жатыр көп елім.

Қаратау – менің мекенім,
Мәуесін теріп жеп едім.
Айналайын Қаратау,
Кереметің мол еді.
Алмасы бар аяқтай,
Жуасы бар таяқтай.
Арқары мен құлжасы,
Жылқыдан шыққан саяқтай.
Түбекте жатқан құландай,
Артық жерің қай жақта-ай?
Бүлдіргені білектей,
Доланасы жүректей.
Бұғысы мен маралы
Сауып тұрған үлектей.
Мың Албан келсе бағады,
Бір диқаным жүдетпей.
Кедейі мен байы тең,
Ылдиы мен сайы тең.
Көн етігі кең болса,
Қос өгізі тең болса,
Ешкімге көңіл бермейтін,
Патшадан оның несі кем?
Аса, Талас екі өзен,
Ат бауырынан саз болған.
Балдырғанын жегенде,
Баланың көңілі мәз болған.
Жаужұмыры құмандай,
Сексеуілін жаққанда,
Кедейдің көңілі толғандай.
Бабанды жүрсің жамандап,
Төбеңнен құдай ұрғандай.

Біздің елдің бөктері,
Бұрынғы нұсқа көргені.
Пайғамбар салған жолымен,
Көбеу болған қыз-қызға.
Оншақты адам келгені,
Қыз, қатынның кигені,
Атылас пен шай болар,
Жеңіл салып жүргені.
Мұндай назымнаманы
Өзің түгіл, ит Албан,
Ата-бабаң көрмеді.
Қара Албанның өлгенін,
Ешкім, сірә, білмейді.
Иманын молдау иіріп,
Қасына молда келмейді.
Біреу елсе оң жақта,
Апта күн аты терлейді.
Ел-елді молда тентіреп,
Он күннен кейін көмгені.
Тіріде қоңсы қонбаған,
Өлгенде қоңсы қона ма?
Әр төбенің басына,
Өлгенді иттей сүйрейді.
Елің базар салмайды,
Қаладан келген ноғайдан,
Соның малы оңай деп,
Әке-шешең іздейді.
Орыстан келген тауарға,
Қыз-қатының күйлейді.
Орыстан келген будандар,
Тобылғының түбінде

Бір-бір киім матамен,
Қыздарыңды сүйрейді.
Құдай алғыр Күлмамбет,
Бекер жаппа жалаңды,
Қаратаудың жұртына.
Саудагер алып барады,
Қатының мен балаңды.
Біздің елдің диқаны,
Ұны мен сөгіне,
Балаңды сатып алады.
Қаладан келген құлдай қып,
Қалмақтан келген ұлдай қып,
Есігіне салады.
Құдай алғыр Күлмамбет,
Ісләмді жамандап,
Ақырың қалай болады?

Қанша айтысса да екеуі жеңісе алмай, қырғыз датқасына барады. Қ ұ л м а м б е т алдын алып, аузын алып қояйын деп айтқан өлеңі:

Жақ етіп тіліме алдым бір құдайды,
Әмбеден раушан қылған күн мен айды.
Күлмамбет сәлем беріп інің келді,
Жүрмісің, датқа Бәйтiк, күйлi-жайлы?
Домбыра әуенменен болды шешен,
Датқадан өз қатарлы болдың көсем.
Күлмамбет сәлем беріп інің келді,
Жүрмісің, датқа Бәйтiк, аман-есен?
Үлкендігің Рүстем – датқадайсың,
Бір құдайдан басқадан жасқанбайсың.
Қайратың Әзірет шерідей бар,

Төрт шарда Омар менен Оспандайсың,
Бәйбішең алдындағы Макарайым,
Бейіштің сарайындай салған жайың,
Қайратың Әзірет шерідей бар,
Қызындай пайғамбардың алған жарың.

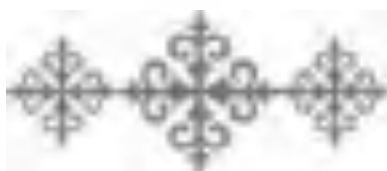
Сонда Құлмамбеттің бұл өлеңіне датқа ашуланып, мені пайғамбарға теңедің деп кейіді. «Енді, Майкөт, мені жамандап айт», – деп, сөзді Майкөтке бұрады. Сондағы **М а й к ө т т і**ң датқаны жамандап айтқан сөзі:

Жаманда дедің, датқа, мейлілерің,
Келмесін ашуланып зейілдерің.
Айтайын жасыңдағы мақамыңды,
Майкөттен қалмасыншы көңілдерің.
Жаманда дедің, датқа, көрді көзің,
Айтайын жасыңдағы мақамыңды,
Тағы да ашулансаң мейлілерің.
Жетім боп он жасыңда қалып едің,
Үш-төрт жыл байдың қойын бағып едің.
Бүгінде бұл дәулетті беріп құдай,
Жасыңда анық сорлы кәріп едің.
Онан соң бес-алты жыл бақтың бада,
Жауыр қып к...і де міндің тана.
Салдарынан кедейшілік кетпей қойған,
Жарығы табаныңның бітті жаңа.
Өгізбен тарғыл шолақ тойға бардың,
Болады деп мұным ұят ойламадың.
Біреудің қойын бағып, қосын айдап,
Келгенше жиырмаға оңланбадың.
Келгенде жиырма беске бітті дәулет,

Марабай
Құлжабайұлы
(1841-1898)

ЖЫР

ЕР ТАРҒЫН

Ертеде қырғыз заманында бір Тарғын деген батыр өзінің қырғыз халқынан кісі өлтіріп, ханына қылмысты болып қашыпты. Қашып келіпті қырық сан Қырым жұртына. Ол уақытта Қырымда қырық мың мешіт бар еді, қырық ханы бар еді. Сол ханының үлкені Ақшахан деген еді. Сол ханның қол астына келіп кірді. Сонда ел арасында жүрді. Бір талай заман болды, айдан айлар өтті, һешбір кісі мұның батыр екенін білмеді, тек қонақ болды да жүрді. Ол уақытта Қырым жұртының арғы жағында бір жауы бар еді. Он сан Оймауыт, тоғыз сан Торғауыт деген ханның елі еді. Олалай, Бұлалай деген. Ноғайда көп батырлар өтсе де, Олалай, Бұлалайдың елін бұрын алғандары жоқ еді.

Бұл уақытта Ақшахан талап етіп аттанды, неше мың шерік әскер болып. Сол Тарғын аттанған әскерлеріменен бірге аттанып кетті, һешбір кісі де оған жүр деп айтпай-ақ.

Ол Тарғынның ол әскердің ішінде екенін тағы да һешкім білмеді. Бұл аттанған әскер Торғауытқа барып жетті. Бұлар барып жеткен соң, Торғауыт халқынан шың қағылып, барабан соғылып, неше мың көп әскер жиылып, соғыс қылды. Жер жүзіне қан сел болды. Олай болса да, һешбір бұзып ала алмады. Алмаған себебі, қамалдың ішіне кіре алмады, сыртында тұрып ұрыс қылды. Ол уақытта Тарғын батыр ұрысқан жоқ еді, һешбіреуі де мұны танып «соғысқа бар» деп айтпаған соң, енді Ақшахан көп кісілерін өлтіріп, Торғауытты ала алмай, кері жұртына қайтпақ болды.

Ақшахан жұртына қайтпақ болып тұрғанда:

Тарғын сынды батырың
Қайтарың жұрттың біледі,
Алладан пәрмен тіледі.

Құйысқанын қысқартып,
Екі айылын бек тартып,
Енді атына мінеді.
«Өлгенім жақсы, Құда деп,
Тоғыз сандай Торғауыт,
Он сандай Оймауыт
Барабан соғып, шың қағып,
Алдымнан әскер жүргізіп,
Бұйым болды бұ да» деп,
Алдалап батыр шабады.
«Жалғыздың жары – Құда» деп,
Сары ала туы салбырап,
Шапты батыр тебініп,
Жалмауыздай емініп.
Сырттағы жүрген әскерге
Қарамайды бұл батыр,
Ішкі қамалға кірді желігіп.

Бұл Тарғын қамалға кірген соң, Ақшаханның әскерлері бұның Тарғын екенін танымаса да: – Е, тәйірі біздің ноғайымыздың бір батыры ғой, – деп, соңынан олар да кірді. Сонан соң бұлар қамалды бұзып алады, көңілдері ашылды. Ақшахан қуанып еліне қайтты. Елге келген соң, таранып тыныштанып, көңілі қош болған соң, тағында отырып, Ақшахан үкім қылды: «Сол жауды бұзып алған батырды тауып, маған алып келіңіз», – деп. Онан соң ол Тарғын батырды тауып, хан алдына алып келді. Хан оныменен көрісіп, жөнін сұрап: – «Сен кімсің?» – дейді. Тарғын айтты: – «Мен қырғызбын», – деді. Хан айтты: – Сен қырғыз болсаң, біздің жұртымызға неге келдің, не жұмысқа келдің? – деп. Онда Тарғын айтады: – Мен ханымыздың бір жақсы бегін шаһид еттім, онан соң жұртым

тынышсыздады, сол себептен сіздің қоластыңызға қашып келдім, – деді. Сонда хан айтты: – Сен кешегі жауды бұзған қайратыңды сені тынышсыздаған жұртыңа көрсетпедің бе? – дегенде, Тарғын айтады: – Нақақтан өз жұртымды жылатуға шариғат қоспайды, – деді.

Онан соң Ақшахан үкім жүргізіп, Тарғын батырды әскербасы қылды. Бұл батыр әскербасы болған соң, күні-түні жарақтанып, сақтанып жүрді. Ол уақытта Ақшаханның бір қызы бар еді.

Шашын дәндерменен тараған,
Бектер мінген бедеудей
Бауырынан жараған.
Бет ажарын қарасаң,
Жазғы түскен сағымдай.
Бет ажарын байқасаң,
Терісінен айырған
Жарма бидай ақ ұндай.
Қасы саржадай керілген,
Кірпігі оқтай тігілген,
Бұралып белі бүгілген,
Қараған кісі үңілген.
Қолаң шашты, қой көзді,
Әйелдегі бір сөзді
Ақжүніс атты ару еді.

Бұ мәрттің мұндай батырлығын, ерлігін, қайратын қарауылшы құлдары, қарауылшы күндері Ақжүніс аруға түсіндіріп айтты. Ол бозжігіттің асылын, қайратын есіткен соң, төзіп тұра алмады, бір құлын шақыртып алып, құлына мың ділдә беріп айтты: – Ділдәні беріп сенің тіліңді кескенім, – деді, – осында бір қырғыз жұртынан келген

Тарғын дейтұғын бір батыр жігіт бар деп есіттім. Сол жігітті һешкімге білдірмей, маған шақырып алып келіп жолықтыр, егер де өзіңнен басқа кісіге білдірсең, сенің неше жеріңнен кесіп өлтіргенімді көр, – деді. – Егер де алып келсең, кісі жатпастан бұрын менің мынау ашпалы алтын тереземнің тұсына алып кел! – деді.

Бұл құл Тарғынға барып жолығып, қыздың айтқан сәлемін айтып, алтын терезенің тұсына Тарғынды алып келді де, қызға хабар берді. Қыз терезеден Тарғынды үйіне кіргізіп алып, жөн-жосықтарын сұрасып, ас-су ішкізіп, ойнап-күлісіп, алты-жеті сағаттай отырысты. Онан соң Тарғын қайтпақ болғанда, қыз Тарғынға айтты: – Осы жұртымызда сіздей ерлігі болмаса да, қырық сан қырымның мырзасы бір Жалмамбет дейтұғын жігіт бар еді, мен сол жігітпенен ашына едім, сол жігітті өлтірдім. Өлтіргенімнің мәнісі «бір бөтен жігіт екен» деп, білмей қате өлтірдім. Соның күйігінен ішер астан, ұйқыдан айрылып жатушы едім. Сол мырзаның қайғысы менен һәркез кетпес еді, бұл уақытта сізді естіп, біліп, шақыртып алып, сізбенен сөйлесіп, ойнап-күліп отырдым. Сізден басқа һешбір кісіменен Жалмамбет мырза өлгеннен бері сөйлескенім жоқ. Енді сіз арқылы мырзаның қайғысы менен көтерілсін, менен хабар болған уақытта менің жаныма келіп жүріңіз. Менің сізді шақырған лебізімді һәркез жерге тастамаңыз, – деді.

– Бұ айтқан жарлығыңызды қабыл алдық, – деді де, Тарғын батыр қайтып кетті.

Һәр заман Ақжүніс бұ Тарғын батырды уақытыменен шақыртып алып жүрді. Бір замандар болғанда, бұ қызды бір ханның баласына айттыруға жаушы келді. Сонда Ақшахан қызына кісі жіберіп сұратты: – Мына айттыруға жаушы келіп жатыр, менен рұқсат, қызымның өзінің күйеуге барғысы келе ме екен, келмей ме екен? – деп білмек үшін.

Сонда қызы айтты: – Әкем маған үш күн фұрсат берсін, – деді. Қыз бұл үш күн ішінде Тарғын батырды шақыртып алды да, Тарғынға айтты: – Мына мені бір хан баласына айттыруға жаушы келіп жатыр екен. Әкем мені ол ханның баласына бермекші болып, менен рұқсат сұрай маған кісі жіберіпті. Мен ондай хан баласына таңсық емеспін, өзім де хан баласымын, сұлуға таңсық емеспін, өзім де сұлумын. Мен сондай кісіге барамын, кімнің бақыты зор болса, – дейді. – Енді мені осындай кісіге қор қылғанша, егер де батыр екенің рас болса, сен мені ал да қаш, мен саған тиемін, сенен басқа һеш кісіге тимеймін, көңілім бек саған ауды. Егер де маған келмесең, мен шыдап тұра алмай, сенің қайғыңнан өлемін, – деді.

Онан Тарғын бұ қызды Ақшаханның «қанатты қара» дейтұғын бір жорғасына мінгізді де, алды да қашты. Үш күн кетті, үш күннен соң, хан қызының қарауылшы құлдары Ақшаханның бір қазысына барып, хабар берді: – Солай, ханның қызы Ақжүніс сұлу сарайында жоқ, қашып кетіпті. Білмейміз, кімменен қашқанын, – дейді. Онан қазы барып, Ақшаханға хабар беріп еді. Хан айтты: – Ол жалғыз қашқан жоқ шығар, бір жігітпенен қашқан-ды, жігіттерді түгендеңіз, – деді. Жігіттерді түгендеп қараса, Тарғын батыр жоқ болды. Сонан соң ханға хабар берді. «Солай, Тарғын батыр жоқ», – деп. Сонда хан айтты: – Мұнда оның ру-туғаны жоқ, өз жұртынан қашып келген жігіт еді. Ол жоқ болса, алып қашып кеткен-ді, – деді. Онан соң өзіне қараған бүтін ел-жұртын жиды да, һүкім айтты: – Мен бұ қызымның ол қырғызбен кеткеніне риза емеспін, ол қара кісі еді, қызым кетсе керек еді хан баласыменен, сүйек қорлап, қара кісіменен кетті, сол қызымды кім қуып жетіп айырса, сол кісі алсын! құй бай болсын, құй ол жарлы болсын. Құй жас болсын, Құй қарт болсын, тек кім айырса

сол алсын, егер де қуып жетіп өлтірсе, құны жоқ болсын. Тек Тарғыннан айырыңыз да, өзіңіз алыңыз, – деді. Оның үшін қызыма бек қатты көңілім қалып өкпеледім, соның үшін айтамын, – деді.

Хан солай деген соң, жұрт қуды, бір мырза екі атпенен, бір мырза үш атпенен, тапқан кісі атын жетелей берді, бір атым болдырса да бір атпенен қуып жетермін деп. Әскер былай далаға шыққан соң жиылып кеңесті: – Біз мұны қуақ та, ол бізге бермес, оны ала алмаспыз, – деп, егер де қаһары келсе біздерге қырғын таптырар, – деді де, жұрт қорқып, қумай үйлеріне қайтты. Сол қуарға шыққан кісілердің ішінде алпыс беске келген бір қарт кісі бар еді, бір-ақ сол қайтпай қалды: – Мен үйден бір қуамын деп шыққан соң, қумай үйге қайтып барғаным да өлім, қуып барып өлгенім де бір өлім, мен қайтпаймын, қуамын, қазам жетсе өлермін, шамам келсе, ол қызды алармын, – деді де, қуып кетті. Бұл қуып жетіп келе жатқанда, кетіп бара жатқан Тарғынның астындағы Тарлан аты пысқырды. Ол ат артынан бір жау келе жатқанда, пысқыратын еді. Тарғын аты пысқырған соң, артына қараса, артында бір жалғыз кісі келеді екен.

Сонда Тарғын сөйледі,
Сөйлегенде не дейді:
– Ақжүністей жолдасым,
Қыз да болсаң мұндасым.

Қолаң шашты, қой көзді,
Әйелде ару сен едің.
Аш арыстан жүректі,
Палуан жолбарыс білекті
Жігіттің мәрті мен едім.
Құдыреті күшті Құдайым,

Сындырмағай белімді,
Тарылтпағай жерімді.
Нендей заман білмеймін,
Арт жағыма қарасам,
Қайнаған қара ол бұлттай,
Қайнап біткен болаттай.
Тұлғасына қарасам,
Сайдан шыққан құла аттай.
Қабағы тастай түйілген,
Лашын құстай шүйілген.
Жеңсіз берен киінген
Жалғыз қара көрінді.
Енді жүрсем, қашты дер,
Аруағым менің басты дер,
Менен қорқып састы дер.
Ажалым болса бұ жерден,
Жемей қоймас жебір жер,
Кіргізбей қоймас қазған көр.
Толғана мойнын бұрады,
Ақжүніспенен екеуі
Аз әңгіме құрады.
Жалғыз қара келгенше,
Қашатұғын қатын ба,
Қасқайып қарап тұрады.

Ертеңнен шапса, кешке озған,
Ылдидан салса, түске озған,
Томаға көзді қасқа азбан.
Біткен сүйек долантып,
Саурысын бедеу сұлантып,
Дауылдай жалы суылдап,
Құйрығы құйындайын шуылдап,

Теріскейден төмен желеді.
Ақжүніс пен Тарғынды
Көріп көңілін бөледі.

Алпыс бесте жасы бар,
Қорқатұғын ер емес,
Салып жетіп келеді.
Келді, Тарғын көреді,
Бұ да өзіндей ер еді.
Қарсы алдынан қараса,
Алпыстан асқан ағасы,
Ақ сақалды бабасы.
«Жасы үлкен ағам, – деп,
Ақ сақалды бабам», – деп,
Тарғындайын еріңіз
Әлгі келген қартыңа
Иіліп сәлем береді.
Қарсы алдынан қараса,
Омырауы даладай.
Әлпетіне қараса,
Тамнан соққан моладай.
Ердің берген сәлемін
Жақсы құптап алады.
Енді Тарғын сөйлейді:

– Батыр, сынап жүрмісің,
Тамам таудың арасын?
Аруағыңды байқасам,
Қаптаған қардай борайсың.
Көк бүркіттей түйіліп,
Лашын құстай шүйіліп,
Қай сапарға барасың?

Сонда қартың сөйлейді:
– Аспандағы жұлдызым,
Маңдайдағы құндызым,
Ажары сұлу көркем-ді,
Қыз да болса серкем-ді,
Ақжүністей аруды
Алып қашып барасың!
Беліме семсер ілемін,
Жазығым қарттау болмаса,
Бір Тәңірден тілеген,
Қазам жетсе өлемін.
Егер қазам жетпесе,
Қасындағы Жүністі
Айырып ала келемін.
Сонда Тарғын сөйлейді:
– Асу-асу бел едің,
Асудан соққан жел едің,
Жолдасымды бергендей
Қай батырдан кем едім?!
Менен қызды алғандай,
Өзің қандай, мен қандай,
Айтшы жөніңді, кім едің?!
Сонда қартың сөйлейді:

– Мен, мен-дүрмін, мен-дүрмін.
Мен де өзіңдей кен-дүрмін.
Менің жөнім сұрасаң,
Қырық сан қырым елінде,
Асыл жауһар белінде
Арғы атам – Ер Күлік,
Өзімнің әкем – Қоянақ,
Мен – Қоянақ ұлы Қарт Қожақ.

Оза шауып олжа алған,
Таласты жерде жүлде алған,

Жасанған, жауға қол салған,
Ортадан ойып жол салған
Қарт Қожақ деген ер едім.
– Өзің үлкен данасың,
Өрттей қаулап жанасың.
Ерлігіңнен мінің жоқ,
Ер де болсаң бұл қызды
Нағылып менен аласың?!
Сонда Қожақ сөйледі:
– Алда тізгін оңдаса,
Көк сүңгіні салармын.
Балдағы алтын ақ берен
Қызыл қанға малармын.
Тәңірі тізгін оңдаса,
Не көрмеген бейбақпын,
Ер де болсаң алармын.
Жер жазығы төмен-ді,
Сені қорқақ демен-ді.
Әуелгі кезек менікі,
Соңғы кезек сенікі,
Қалаған жерден атамын.
Айтпай туған ер болсаң,
Кезегімді бер енді.
Сонда Тарғын сөйлейді,
Толғай мойнын бұрады,
Әңгіме-дүкен құрады.
Бұл жанынан қорқар ер емес,
«Кезегін баба алсын» деп,
Қарт қояндай қасқарып,
Қарсы қарай тұрады,

Шошынып тізгін жимады.
Буырқанды, бұрсанды,
Мұздай темір құрсанды.
Жау жағадан алған соң,
Беренге батыр симады.
Бұ сықылды батырды
Қарт Қожақтай еріңіз
Атарына қимады.
Аруақты туған ер-дағы,
Тарғынды Қожақ сыйлады.

Тарғын бұ Қарт Қожаққа кезек беріп, «атсаң ат» деп, қарсы қарап тұрып еді, Қожақ мұны сыйлап атарға қимайды: – Не үшін десеңіз, мен алпыс беске келген, сақалым қуарған бір қарт шалмын. Қой, жас болса да қасындағы Ақжүністей сұлуды қиып, һәм өзінің жанын қиып, маған қарсы тұрды, бұл бек батыр екен, мұның өзін де атпайын, атын да атпайын, тек мұның қорамсақтағы жүз алпыс кез оғын жалғыз доғал оқпенен атып уатайын, соныменен өзімнің оны аяп, атпағанымды білдірейін. Сонан бұл ақылды болса, ойлап білер де, қызды маған тастар да, жүре берер, – деп, бір жалғыз доғал оқпенен салып қалғанда, Тарғынның қорамсақтағы жүз алпыс кез оғын шіл пара қылып, уатып кетті. Сонан соң Тарғын «кезегің болды ма?» деп, қылышын суырып, Қожаққа дүрсе қоя берді. Қожақ айтты: – Тоқта! Менің кезегім біткен жоқ, – деді, – мен сені аяғаннан өзіңді атпай, оғыңды атып едім, өзімнің ерлігімді білдірмек үшін. Егер де ақылың болса, менім аяғанымды білер де, қызды тастар да, жүре берер, – деп. Сен менің аяғанымды білмедің, ендеше барып тұр! Жаңадан өзіңді тура атамын, – деді.

Сонда Тарғын ойлады: «Мұның мұнысы рас екен. Бұл ғой менің өзімді байлап атса, таудай өзіме, таудай атыма тигізбей ме? Аяғаны рас екен, мен мұның қадірін білейін», – деді де, қызды тастады да, жүре берді. Сонан Қожақ қыздың қасына келіп еді, қыз атынан түсіп, киімін басына бүркенді де, жылай берді. Сонда Қожақ айтты: – Сен неге жылайсың, сен мені қарт деп жылаймысың, жә болмаса жаман деп жылаймысың? Әкеңнің айтқан уәдесі бар. Кім қызымды қуып жетіп айырса, сол өзі алсын. Егер де өлтірсе де, құны жоқ деген. Көп жылай берсең, басыңды қылышпенен кесіп жүре берермін, – деді. – Қарт та болсам, мен жек көретұғын қарт емеспін, һешкімнен де кем емеспін, – деп. Сен бүйтіп жылай бергенше, тұр, жылама! Басыңдағы бүркенгенінді ал, өзінді маған көрсет. Басыңды да, қасыңды да, бойыңды да, қабағыңды да, жарасаң аламын, егер де бір жерің жарамаса да, алмаймын, – деді. Сонда қыз толғап айтады:

– Ей, қарт Қожақ, қарт Қожақ!
Атыңның басын тарт, Қожақ!
Менің немді сұрайсың?
Бұқар барсаң, қолаң бар,
Қоланды көр де, шашым көр!
Зергер барсаң қасында
Алтыннан соққан түйме бар,
Түймені көр де, басым көр.
Молдаға барсаң, қасында
Қиюлы жатқан қалам бар,
Қаламды көр де, қасым көр!
Емран барсаң, пісте бар,
Пістені көр де, мұрным көр!
Һәр шаһарға қарасаң,
Құрулы тұрған күзгі бар,

Күзгіні көр де, көзім көр.
Самарқан барсаң, сандал бар,
Сандалды көр де, тісім көр!
Ұсталарға барсаң қасында,
Тартулы жатқан сымдар бар,
Сымды көр де, қолым көр!
Тоғайға барсаң, тоғайда
Домаланған қоян бар,
Қоянды көр де, жоным көр!
Қара жерге қар жауар,
Қарды көр де, етім көр!
Қар үстіне қан тамар,
Қанды көр де, бетім көр!
Мен Қырымның ішінде
Ақшаханың қызы едім.

Ата менен анамның
Асыранды қазы едім.
Қойда бағлан қозы едім,
Жылқыда шаңқан боз едім.
Қытай менен Қырымнан
Тамам жақсы жиылса,
Аузындағы сөзі едім.
Менің немді сұрайсың?
Бұл уақыт болғанда,
Бұ заманның шағында,
Жылап тұрған көзім бар,
Жалынып тұрған сөзім бар,
Өксіп тұрған жасым бар,
Әуре болған басым бар.
Алғанымнан айырма,
Мені өзіңе қайырма!

Батыр Қожақпын десең,
Біз сықылды бейшара
Жылап тілек еткен соң,
Тілекті бермес болар ма,
Сіз сықылды асылдар!
Бес жасыңда Қарт Қожак
Жас шыбықтан жай тарттың,
Жалғыз шиден оқ аттың,
Атқан оғың жоғалттың,
Кәне шыққан мүйізің?!
Он жасқа келгенде,
Қызыл-жасыл киініп,
Қынай белің буынып,
Қызбалықты көрініп,
Бала болдың бір кезек,
Қане шыққан мүйізің?!
Жиырма беске келгенде,
Ақ балтырың түрініп,
Оймақтай аузың бүріліп,
Қарт бурадай қамданып,
Қас батырдай шамданып,
Сыртыңнан дұшпан сөз айтса,
Шыныңменен арланып,
Қызды бақтың бір кезек,
Қане шыққан мүйізің?
Отыз беске келгенде,
Қоңыраулы найза қолға алдың,
Қоңыр салқын төске алдың,
Жауды көрсең шүйілдің,
Жеңсіз берен киіндің,
Көк серек атты борбайлап,

Қамалды бұздың айғайлап,
Қане шыққан мүйізің?!

Қырық бес жасқа келгенде,
Қырым деген шәһардың
Жел жағына қаласың,
Ық жағына панасың.
Қырдан қиқу төгілсе,
Елге таман үңілсе,
Мың кісіге бір өзің
Саспай жалғыз барасың,
Қане шыққан мүйізің?!

Елу беске келгенде,
Топқа бардың бой түзеп,
Дауға бардың тіл безеп,
Билік сұрадың бір кезек,
Қане шыққан мүйізің?!

Алпыс беске келгенде,
Сақал-мұртың қуарып,
Бойға біткен тамырдың
Бәрі бірдей суалып,
Алайын деп тұрмысың,
Мені көріп қуанып?!
Өлтірсең де тимеймін,
Теңдік берсең, сүймеймін.
Бұрын батыр болсаң да,
Сенің басың бұ күнде
Жерде жатқан қу тезек.

Сонда Қожақ ойлады: «Бұ ғой менің бес жасымнан елу
бес жасыма келгенше, менің не қылғанымның бәрін де

тапты. Енді тап менің өзімнің қасымда жүргендей асылзада патшаның баласы тағы енді менің бұ елу бес жасыма шейін не қылғанымды тапқанда, алпыс жасымдағымды таппай ма? Мұны мен алсам, обалына қалады екенмін», – деді. «Енді бұ асылзаданың баласының тапқан сөзін таппады демеймін», – деді, – мұны өзінің сүйгеніне қосайын!», – деді де, Тарғын батырға қосты да, қоя берді. – Барыңыз, менен озған дәурен екеуіңізге құтты болсын! – деп.

Тарғын ол қызды алып, сол кеткеннен кетіп, Еділдегі Орманбеттің он сан ноғайына барды. Он сан ноғайдың он ханы бар еді, сол он ханның ішінде бір Ханзада деген ханы бар еді. Сол ханның қол астына барып, бір бидің үйіне қонып еді. Би мұнан сұрады: – Сіздің асылыңыз кімнен? – деді.

Тарғын айтты: – Біздің асылымыз қырғыздан, – деді. – Әмә, бұ уақытта асылым қырғыздан болса да, Қырым жұртына жақынбыз – деп. – Олай болса сіздің атыңыз кім? – деді. Сонда Тарғын айтты: – Менім атым – Тарғын, – деді. Ол би айтты: – Қасыңдағы жолдасың кім? – деді. Тарғын айтты: – Жолдасым – Ақшаханның қызы Ақжүніс сұлу, – деді.

Бек айтты: – Ақшахан патшаның қызы Ақжүніс сұлу бұ болса, сахараға шығып, жұрт асып жүргені не себептен? – деді.

Сонда Тарғын айтты: – Мен алып қашып жүрмін, – деді.

Онда бек айтты: – Ақжүністей сұлуды алып қашып жүретұғын сен қай Тарғынсың? – деді. Онда Тарғын айтты: – Олалай ханның Торғауыт деген жұртын харап еткенмін, – деді. Енді бек бұларды бегрек те сыйлады. Сыйлаған себепті, мұның ерлігін есіткені бар еді, соның үшін сыйлады. Онан соң бұл бек Ханзада ханға барып мағлұм қылды. Хан есіткеннен соң, Тарғын менен Ақжүністі шақыртып алып, бір алтын сарайдың ішіне кіргізді де, хан бекке айтты: –

Бұл батыр Ақжүністің қасында он күн, он бес күн отырған соң, жұртын, тағы батырларын, мырзаларын, шораларын сағынар, онан соң бұ дертті болар, іші шерлі болар. Бұл батырға менім қоластымдағы батырларымды, шораларымды, аралатып көрсетіп, үйір қыл!

Сүйтіп аралатып болған соң, Ақжүністің қасына алып кел, сонан соң ол мұндағы жақсыларды көріп, таныс болған соң, өз жұртын сағынбас, – деді.

Сонан соң бұ бек ханның жарлығы бойынша Тарғын батырды жұртын аралатып, жақсыларын көрсетіп таныс қылып, ханға алып келді де, үйіне кіргізді. Бұ Тарғын батыр жұртты аралап қайтып келген соң, барша Ханзада ханның батырлары, мырзалары, жақсылары жиылып хандарына келіп, ханменен мәслихаттасып, сөйлесіп, Тарғынның ерлігін, батырлығын ханнан сұрап білді. Сонда барша жиылып отырған мырзалар, билер айтты: – «Бұ Тарғын батыр болса, біздер оны бек құрметтеп сыйладық, сіздің жарлығыңыз жерде қалмасын», – деп.

Тағы да ханнан өтінді: – Бұ Тарғын батыр болса, біз мұны Шаған деген судың бойындағы қалмаққа жұмсалық, ол қалмақты Шағанның бойынан ығыстырып, бізге жерін тартып алып берсін, – деді.

Сонда хан Тарғынды шақыртып алып айтты: – Сен өз жұртыңнан қашып Қырым жұртына бардың. Ол Қырым жұртының Олалай, Бұлалай деген жауын алып бердің. Һәм сен біздің қоластымызға келген соң, мынау Еділден шыққан Шаған дейтұғын судың бойындағы қыл жалаулы көп қалмақты ығыстырып, солардың жерін біздерге тартып алып бер, – деді.

Сонда Тарғын: – Бәлі, бас тақсыр, жарар, – деді. – Алла тілесе, бірақ менім қасыма үш кісі жолдас беріңіз! – деді.

Хан айтты: – Кімдерді аларсың? – деді.

Тарғын айтты: – Бізге беріңіз Қарасайұлы Көбенді, Алшағырұлы Тегенді, Өмірұлы Себенді. Сол үшеуімен барып қарармыз, бізге айтқан жарлығыңыз жерде қалмас, – деді де, үш кісі жолдасын алып, Тарғын батыр қалмаққа барып жетіп, қалмақты Шағанның басына қарай бостырды.

Қалмақтың аруағы қашып, бұларменен босқын тауып, ұрыса алмады. Қалмақты Шағанның басындағы белден асырды, қонысын адыра қалдырды, сонан соң бұ батырдың көңілі бұ Шағанның басындағы белдің үстіне бір жалғыз біткен емен бар еді, сол еменнің басына барып шықты, егер де қалмақтың бізбенен ұрысарға ойлары болса, әскер жиганда соны қарайын деп. Сол еменнің басында бір жалғыз-ақ көлденең біткен бұтағы бар еді, сол бұтағына атша мініп отырса, ол бұтақтың түбі шіріген екен, бұтақ сынып жерге түсті, Іәм Тарғын да бірге түсті. Тарғынның сонда бел омыртқасы буынынан шығып кетті. Сонда қасындағы үш жолдасы өздерінің найзаларын төрт бұрышты қылып қиындастырып, Тарғынның найзасының төртбұрышына екі аяғын, екі қолын байлап алдарына өңгеріп, екі айда Ханзада ханға алып келді. Ханзада бұл батырды неше кіре бақтырып қараса да, һешбір жазыла алмады. Жатқан орнынан қозғала алмады. Ол уақытта бұ Ханзада ханның елі Бұлғыр тау дейтұғын таудың ішін жайлайтұғын еді. Бұл Бұлғыр таудың ішінде алты бұлағы бар еді. Бұ Бұлғыр таудан ханның елі көшті де, баяғы қалмақтың жайлауы Шағанға барып қонды. «Тарғынды Шағанның бойына барып қонған соң, қайтып келіп алармыз» деп, Ақжүніс сұлуды, Тарғынды Тарлан атыменен, атын арқандап, жұртқа тастап кетті, алты-жеті күндік азығыменен. Бұ тастап кеткен азығы таусылды. Ханзададан һешбір кісі келмей, Тарғын менен Ақжүністің азығы жоқ, арқандаулы тұрған Тарлан атты бағатұғын кісі жоқ, бұлар аштан өлмекші болып, өлім халіне жетті. Сол

уақытта Тарғынға қайғы түсті. Мұның Қырым жұртында қырық құрдасы бар еді. Һәм бірнеше мырзалары бар еді. «Олардың қасында болсам, мұндай пәлеге ұшырамас едім, – деп, – менің бір қызға бола, өз жұртымнан айрылып, бұл жұртта жатқаным қате екен», – деп сөйлеп жылайды, жылайды да толғайды:

– Бұлғыр, Бұлғыр, Бұлғыр тау,
Бұлдырап тұрған құрғыр тау.
Қаптай қонар елім жоқ,
Елім, күнім кәрі боз.
Сөйлесетұғын тілің жоқ,
Ел таптырар ма екенсің?

Арысаң да жануар,
Көрсетер едің бір қара.
Саған мінер белім жоқ,
Белге қылар емім жоқ.
Бұ шамаға келгенде,
Ажалым аштан болды ма,
Ауызға жеуге жемім жоқ?
Егер өлсем бұ жерде,
Сүйегімді ұстар теңім жоқ!

Көк шалғынның үстінде
Көгеріп келіп жатырмын.
Үстіме киер кебін жоқ!
Еңіреп жүрген ер едім
Қаптаған қара борандай,
Өткені ме дүние боқ?!
Ащылы тоғай Алабас,
Ақ сары алдым Бозағаш.

Алтынды сарай, қара шаш,
Ала бастан боран бораса,
Бозағаштан борамас.

Тұлпардан туған талаудың
Артынан телміріп қиқу таянса,
Қара терге боялса,
Алдыннан найза бойы жар келсе,
Жабыдайын жалтандап,
Жануар түсер жерін қарамас.
Қапыда өткен дүние-ай,
Тұяғына айдай таға қақтырып,
Еділдің күзгі қатқан көкше мұзында
Шауып кетсем тая алмас.

Қарындасы кімнің бар болса,
Жамандық жер кез келсе,
Көкіректегі жанын аямас.
Жаттың жаман болмағы,
Жамандық жер кез келсе,
Ат саурысын бір берсе,
Қайырылуға жарамас.
Шағанның бойын шаңдатып,
Кешегі кеткен ит ноғай
Жұртына тірі тастап кеткені,
Есімнен қалмас бүйткені!
Ақжүністей аруым,
Болғаныма мұнан да
Ит тигендей арам ас.
Көк көгершін, көгершін,
Көк кептер ұшар жем үшін.
Баданамды баса бөктеріп,

Қасыма жаттан жолдас ертіп,
Күн-түн қатып жортқанмын.
Атаңа некес қалмақтың
Жайлау, қыстау жері үшін,
Еділден шыққан ен Шаған
Қалмақтан ноғайға тартып әпердім,
Атамнан арыстан туған ер үшін.
Атана нәлет ноғай-ай,
Елемеді өзімді,
Сыйламады сөзімді!
Жаудыратып көзімді,
Тастап кетті жұртына
Бір мертіккен бел үшін.

Қапыда өткен дүние-ай,
Тарғын, Тарғын дейтұғын,
Қолынан сарқыт жейтұғын,
Жамандық жер кез келсе,
Қайрылмай кетпен дейтұғын
Қарасайұлы Көбенді,
Алшағырұлы Себенді,
Бірге жортқан жолдасым,
Бейілі жаман оңбас!
Осындай қиын жерлерде
Келмей кетті не үшін?!

Аяукенің ауыр қол
Алты күндей атысып,
Қара қанға батысып,
Бәрін бірдей қырғанда,
Саяға шығып тұрғанда,
Балалы марал келгенде,
Қоянақұлы Қарт Қожақ

Баласын байлай атқанда,
Атқанына жығылмай баласы,

Ақсай басып өткенде,
Біздің деңге жеткенде,
Тарғын созып тартқанда,
Атқан оғы маралдың
Атасының қос жауырыннан өткенде,
Иегін сүйей жатқанда,
Қасымдағы қырық жігіт
Суыра алмады оғымды
Тасқа кірген тартқанда!
Қайда өткен дүние-ай,

Басымнан дәулеттің құсы ұшты ма,
Фәлактің қайғысы мұндай қысты ма?!
Ішім оттай жанады,
Жалыны жүрегімді шалады,
Бұ істерді айтқанда.
Дін кәпірге болмаған,
Оған тиген оңбаған.
Азнау деген аз қала
Алпыс атын бақтырған,
Үлкені һәр не қылса жақтырған.

Ақ сыбанның баласы
Ақ айуанды жүһуттың
Алпыс атын алған мен едім!
Сол сапардан үйге қайтқанда,
Балтаға бардым тал үшін,
Талды кестім сал үшін.
Айналасы алты айшылық Еділге
Тарланды талай-талай салғанмын.

Еділдің арғы жағында
Атаңа нәлет қалмақтың
Сыңсып жатқан малы үшін.

Аттанбадым олжа үшін
Аттанғанмын кәуірге
Атамның ежелден
Ескі кегі бар үшін.
Қолаң шашты, қой көзді,
Қастауыш қасты Ақжүніс,
Айттым сені Құдай жолына.
Кешегі ноғай жұртына
Тастап кеткенде,
Көкіректегі шыбындай жан үшін.
Айналайын, Тарланым,
Бектер мінген бедеуге
Сен тұрғанда бармадым!
Қырдан қику төгілсе,
Елге таман үңілсе,
Жалғыз-ақ сені қармадым!
Қыялай қику болғанда,
Қараңғы тұман толғанда,
Сеніменен еді дәрменім.

Мінбей, түспей қарыдың,
Арқанда тұрып арыдың.
Алдыңа келіп бітсейші
Қамысты көлдің құрағы.
Суғаратұғын балам жоқ,
Алдадан басқа панам жоқ,
Тәңірі қылды, шарам жоқ.
Маңдайыңнан ақсайшы
Құрғыр Қаратаудың бұлағы!

Қаламдай қасы сүрілген,
Оймақтай аузы бүрілген
Ақжүністей арудың
Алғанынан айырып,
Сөнгені ме, енді, шырағы?!
Құдыреті күшті Құдайым,
Ақжүністей арудың
Көз алдында көлбектеп,
Ашыққаннан еңбектеп,
Көзіме менің көрсетпей,
Алдыма келіп өлсейші,
Киіктің жалғыз жетім лағы!
Менің бүйтіп жатқаным –
Өз шәһарымның жырағы!
Еңірей-еңірей кетейін,
Қырымда қалған ерлердің
Есіткей тағы құлағы!
Сол батырлар келмесе,
Жайымды солар білмесе,
Кеткен жақтан қайрылып,
Бір-бірінен айрылып,
Екеумізге кім келсін?!
Атам қалды дейтұғын
Өзімнен туған балам жоқ.
Балам қалды дейтұғын
Атам менен анам жоқ!
Бауырым қалды дейтұғын
Ағам менен інім жоқ!
Белімнен басқа жарам жоқ,
Ауызға жерге парам жоқ.
Бір қайрылып келмеді,

Не болғаным білмеді,
Ер Тарғынды көрмеді.
Атаңа нәлет ақсүйек
Ойлай-ойлай қарасам,
Ханзада ханнан сараң жоқ.
Асыл туған Ақжүніс,
Күнді бұлт қоршайды.
Күнді байқай қарасам,
Күн жауарға ұқсайды,
Айды бұлт қоршайды.

Айды байқай қарасам,
Түн жауарға ұқсайды!
Көгілдірін еріткен
Көлдегі қулар шулайды.
Шулағанға қарасам,
Көктен сұңқар соғылғанға ұқсайды.
Бойды байқай қарасам,
Қол-аяғым көсіліп,
Аузы-мұрным ісініп,
Алланың хақ бұйрығы
Маған таянғанға ұқсайды.
Көктен бұлт сөгілсе,
Көктеп болмас не пайда?!
Көктегі жұлдыз сиресе,
Есептеп болмас не пайда?!
Көлденендеп тұрған тұлпарым,
Шабысыңнан маған не пайда?
Көріп алған көрікті едің,
Таңдап алған текті едің,
Маған теңіңнен сенің не пайда?

Алладан әмір болған соң,
Жас мезгілі толған соң,
Көрмейісің жатқанын
Арыстаныңның бір сайда?
Қолаң шашты, қой көзді,
Алшандаған аруым,
Ажарыңды салма көзіме!
Раушан нұрың көргенде,
Өлейін деп жатсам да,
Қай-қайдағым құрсайды!

Мінбей-түспей қарыдың,
Арқанда тұрып арыдың.
Айналайын, Тарланым,
Бектер мінген бедеудей
Безетей басқан аяғын.
Сен тұрғанда бармадым,
Сен құлын да емдің, тай да емдің,
Құнан жаста арда емдің.
Дөнен жаста үйреттім,
Алты қабат ала арқан
Жібектен өріп сүйреттім!

Бес жасыңа келгенде,
«Белдің қызығын көрсін» деп,
Бес бедеуге салдырдым.
Алты жаста ақтаттым,
Аттай мұрның танаттым.
Алшақштатып ойнаттым,
Арпа-бидай асаттым!
Жеті жасқа келгенде,
Жер төпелді желгенде.

Дұшпанның көзі қорықты,
Көлденеңнен көргенде!

Қандай қатын қинайды
Таудан асқан тұлпарым,
Иең Тарғын өлгенде?
От орнындай тұяқтым,
Омыртқаң бар отаудай.
Жаурыныңа қарасам,
Сыпыра шапқан тақтадай.
Құйрығыңа болайын,
Қынаптан шыққан қанжардай!
Жалыңа сенің болайын,
Күлтеленген жібектей!
Шықшытыңа болайын,
Оралып жатқан түбектей!
Құлағыңа болайын,
Көлге біткен құрақтай!
Қабағыңа болайын,
Қара албасты қабақтай!
Бауыздау жеріңе болайын,
Піскен алма сағақтай!

Екі көзіңе болайын,
Қорқыттан жанған шырақтай!
Танауыңа болайын,
Тығынын алған шелектей!
Бауыздау жеріңе болайын,
Сарттың мақтадан соққан келептей!
Омырауыңа болайын,
Еділден шыққан аңғардай!
Телміріп қиқу келгенде,
Шұбар туды шұлғанып,

Қара терге бұлғанып,
Ақ сүңгіні қолға алып,
Мінер ме еді заңғарды?!

Сауырыңа болайын,
Зәнтекті қара көмірдей!
Сүбелік жеріне болайын,
Тастан соққан қорғандай!
Жанбасыңа болайын,
Ұста соққан сандалдай!

Тұрпатыңа болайын,
Тұлпардан туған жорғадай!
Қартайғанша мінбедім,
Өлгеніңше дәурен сүрмедім!
Ойлап келіп қарасам,
Жігіттегі мен байбақ
Болғаным тағы сор маңдай!

Енді Тарғын Ақжүніспенен, атыменен амандасып болды, сонда Ақжүніс ойлайды: «Мен Қырымда болсам, асыл ханның қызы едім, бұл ел-жұртынан, атасынан, анасынан айрылып, мені осындай алыс жерге жолдас қылып алып келіп еді», – деп, бұл ғой өзі өлейін деп жатса да меніменен, атыменен толғауменен амандасты. Енді мен де, толғап, мұныменен амандасайын! Егерде дүниеден көше қалса, бұ батырдың маған көңілі қош болсын! – деді. Сонда Ақжүніс толғайды:

– Арыстанымның барында,
Оқалы байпақ кигенмін,
Оқасын жерге төгілтіп.

Әлде, неден азғырдың
Асыл туған арыстанды
Әзіз жаннан түңілтп.
Атасы басқа жат ру
Жаман екен, дүние-ай!
Тастап кетті жұртына,
Екі бірдей асылды,
Асылдан шыққан нәсілді!
Екеумізді үңілтп,
Қосаяқтай көшкенде,

Қатар-қатар қара нар
Көш болып қашан түзелер?
Қыл жалаулы қалмақтан
Дүркін-дүркін қуалап,
Келіп тұрған көп жылқы
Қашан келіп күзелер?
Байлауда қалған ақсұнқар
Бұрынғыдай бола алмас,
Көлден үйрек ала алмас.
Күндердің күні болғанда,
Құрағытып барып түленер.

Кетпек болсаң, алғаным,
Нағылғаным сенен қалғаным?!
Кетемін деп шыныңды айт,
Артыңда қалып не етемін?
Алдыңда сенің кетемін!
Арыстан кетіп мен қалсам,
Артыңда қалған бейбағың
Құрсаулы шелек қолға алып,
Қай шәһардан тіленер?!

Сүйіп мінген Тарланың
Басын көкке қаратып,
Бауырынан жаратып,
Тұяқтан ұшқан тозаңын
Жауырынан жауған қардай боратып!
Арқадан соққан борандай
Жер түбіне желген ер!
Атасы нәкес кәуірдің
Мәстегін айдап келген ер!
Бекіре ойнар ақ теңіз
Өңгеге терең болса да,
Сіз өтейін дегенде,
Белгілі өткел болған ер!
Ит мінезің ұстаса,
Қайсардың қара тасына
Қарауыл салмай қонған ер!
Шыныңменен тілесең,
Қайда кетті тілегің,
Тәңірің тілек берген ер!
Баданаңды баса бөктіріп,
Жаттан жолдас ертіп,
Еділ, Жайық екі су
Ерінбей жорытып, дүние-ай,
Басы-аяғын көрген ер!
Ерлігінде шама жоқ,
Ағаштан белің мертiгіп,
Қызметші қара құлдарша
Қорлықпенен өлген ер!
Қай батырдан кем едің,
Өлерде болдың қара жер!

Бұ Тарғын ойлайды екен: «Мені жұрт ағаштан құлап
өлді демес, Шағанның бойындағы көп қалмақты асырамын

деп жаудан өлді дер», – деп. Қатыным бұлай деген соң, басқа жұрт та мені ағаштан жығылып өлді, – дер. Ойлап тұрсам, менің мұным бек ұят екен», – деп, бек қатты қорланды. Бұрын дәрігерлерге белін қаратқан уақытта, белін бастырмайтұғын еді. Қаһары келген соң, «бүйтіп жатқанша бір жолата өлейін» деп, белін қолыменен басып қалғанда, бел омыртқасы сырт етіп, орнына түсіп кетті.

Алты құлаш белбеумен
Алып белін орады.
Алдадан медет сұрады,
«Бабадан жәрдем болғай» деп,
Таяна барып тұрады.
Тұрмасына арланды,
Төңірегін қарманды,
Ақжүніске сөйледі:
– Берер болғай, Тәңірім, тілекті,
Қуантар болғай жүректі.

Алып кел, Жүніс, Тарланды!
Алып келді Ақжүніс
Шұбала басып Тарланды.
Арқада тұрған Тарлан да
Хайуан бұ да зарланды.
Алып келді, ер салды,
Оңалмаған енді не қалды?!

Атын ерттеп болған соң, Тарлан атқа екеуі мінгесті. Ақжүніске барша қару-жарағын асындырды, алдына мінгізіп, өзі артына отырып, Ақжүністен ұстатып: – Кеше жұртына тастап кететұғын ноғайдың еліне қарай жүр, – деді. Ал енді жүрді.

Бір уақыт болғанда,
Бұл Тарланы пысқырды.
Пысқырғанменен қоймады,

Және жерді тебінді,
Хайуан бүйтіп не білді?

Сонда Тарғын Ақжүніске айтты: – Әй, Ақжүніс, бұ Тарлан қашаннан бергі менің жолдасым, хайуан да болса мұның сыры маған белгілі, – деді. Сонда Тарғын Ақжүніске айтты: – Бұл Тарлан артынан бір нәрсе келе жатса пысқыратұғын еді, егерде алқынып терге бұлғанып шабылатұғын болса, жер тебетұғын еді, һәм бұл екі әдетін бірдей қылды, жан-жағыңа қарашы, бір кісі келе жатпасын, менің бұрылып қарауға әлім келмейді, – деді, – менің ауру науқас әлім бар, біз бүйтіп келе жатқанда бір-бір жау болып беймаза етіп жүрмесін, – деді. Ақжүніс бұлай қарады да: – Һешбір нәрсе көрінбейді, бірақ алдыңғы жағымызда бір-екі қара көрінеді, – деді. Сонда Тарғын сөйлейді:

– Хақ Тағала Құдайым,
Ақ тарыдай ақтарып,
Шешіп жаздың белімді!
Белім түсіп орнына,
Тағы іздедім кешегі
Тастап кеткен елімді.
Елдің шеті бола ма,
Емескі екі қара көрінді?

Сен, Тарланым, пысқырма,
Таудан үлкен күш қылма!
Көрінген қара ел болып,
Ең кірістен жау шапса да,

Бір шығарман терінді!
Кім үшін сені қинайын,
Бір омыртқам мертiгiп,
Жалғыздығым бiлiндi!
Ару, саған ұнаса,
Кел, тапсам қайтер екен жөнiмдi.

Солай дедi де, Тарғын аттың басын тартып тұрады. Сонда Ақжүнiс айтады: – Бұлай етпеңiз, белiңнiң жазылғандығын бiлдiрiп, бұ тастап кеткен ноғайдың iшiне барып хан халқына көрiнiп, жақсысына ой салып, жамандарын қорқытып, сүйтiп қайтыңыз! – дедi. Егерде бармай қайтып кетсеңiз, Қырым халқынан Ақшаханның қоластынан бiр Тарғын деген батыр келiп омыртқасы сынған соң, қайтып бұйымға аспай қарға-құсқа жем болып, Бұлғыр таудың бұлағында өлiп қалды дер, – дедi. Тарғын айтты: – Ендеше жүр, – дедi. Бұл екеуi ел шетiне келiп түстi, елге бармады.

Бұл Тарғын менен Ақжүнiстiң келiп түскенiн қойшы, малшы көрiп таныды да, елге шауып барып хабар бердi. «Тарғын келдi», – деп, ел биге шапты, би ханға шапты. – Тарғын батыр ел шетiне келiп түсiптi, – деп. Бұл уақытта ханның елiне кешегi Шаған бойынан Тарғынның қуып жiберген көп қалмақ келiп қамап жатыр екен, «шабамын» деп. Шабамын десе де, шаба алмай жатыр екен. Шаба алмай жатқаны оның үшiн Ханзада ханның бiр сұлу қызы бар екен, «сол қызынды берсең, шаппаймын, егерде қызынды бермесең, шабамын» деп, сол қызды тiрi алайын деп шаппай жатыр екен. Әне, олар олай-бұлай деп өтiрiкпенен жұбатып жатыр екен. Тарғынның келгенiн естiген соң, ханы, халқы, мырзасы, биi – баршасы жиылып барып көрiстi, отырысты. – Айыпқа бұйырмаңыз, сiзге бара алмадық, оның үстiне жұртымызға жау келiп жатыр едi, – дедi. Бұл уақытта өзiмiз

бек қатты қайғыдамыз. Өзіңіз аман-есен жазылып келдіңіз бе? – деді. Батыр айтты: – Иншалла, шүкір, келдім, – деді. Хан айтты: – Бұ қалмақты әуелгідей қырып, қуып бізді бұ жаудан бостан қыл! – деді. Сонда Тарғын айтты: – Менің аз жерде жауға шабатұғын қуатым жоқ, – деді. Бұ әскер-ләшкердің қашатұғын аяласын мен сіздерге үйретейін, өзіңіз барыңыз сол үйреткен менің айламенен, – деді. Үйреткен айламы қылсаңыз, өздеріңізден де қашар, – деді. Онда хан айтты: – Ондай шабуға әліңіз жоқ болса, үйретіңіз! – деді. Сонда Тарғын үйретті. Үйретерде сөйледі:

– Ауан, ауан, ауан су,
Ауандап үлкен балық жүзген су.
Қараша құбан қанды су,
Ақ туған бұдан жанды су,
Үш өзен Самар даңды су.
Су болғалы екеуі,
Кәпір менен мұсылман
Ерлеріменен даулы су.
Даулы жерде тұрмаймын,
Мен кетемін, кетемін,

Кеткенменен айдалаға кетпеймін,
Айналып Еділді өтемін!
Қадір білмес сен итке
Қарашы болып нетемін?!
Иірімі жоқ суларға
Иірілген шабақ не табар?
Қайрымы жоқ сұлтанға
Ерген нөкер не табар?
Қатын қалса бай табар,
Қарындас қалса ер табар.

Талапты туған жігітке
Тәңірім қайғы бермесін!
Алтыннан соққан кеудесі,
Ат басындай шер табар.
Әй, жебір сұлтан, сен білмейсің,
Елден кеткен ер жігіт
Ылғидың құба жонында
Тәңірім жөнін берген соң,
Тарланға мінгесіп жүріп жөн табар!
Мінбей, түспей қарыған,

Арқанда тұрып арыған.
Тарлан жауға мінілмес,
Минілсе де бұ Тарлан
Бұрынғыдай жүгірмес.
Қалған белім үзіліп,
Балдағы алтын ақ болат
Енді белге ілінбес,
Ерлігім жауға білінбес.
Шығыршығы шираған,
Бадана көзді кіреуке

Шарайна бес қабат.
Жау қарысы жетпеген,
Жез айырдың оғы өтпеген.
Сатуға басын сұраған,
Сан ділдаға бітпеген.
Енді үстіме киілмес,
Батыр жауға шүйілмес.
Неге десең, сұлтаным,
Қатып қалған көнім бар,
Шілде түспей жібімес.

Қатты қалған көңілім бар,
Май құйсаң да ерімес.
Жебір сұлтан, сен білмейсің,
Мен бір аңқау туған бөрімін.
Көп екен деп саған иек сүйемен,
Нәсібімді бір Тәңірден көрермін.
Бұл барғаннан барармын,
Қырымға таман барармын.
Қырымда қалған қырық құрдас
Қырқын қасқа алармын!

Алда маған жол берсе,
Бері қарай сұлтаным,
Сапарланып салармын.
Есен барып, сау келсем,
Домалатып басыңды алармын,
Жұртыңа бүлік салармын!

Тарғын мұны айтты да: – Жаудың қашатұғын айласы осы, кет көзіме көрінбе, – деді. Тарғынның бұ сөзіне ханы, халқы қорықты. Ханзада хан айтты: – Олай болса райыңыздан қайтыңыз? – деді. Бұл Бұлғыр тауға сені жалғыз тастап кеткендігімнің ұятынан Ақжүніс сұлудың үстіне саған жалғыз қызымды берейін, – деді. Жығы жұртымның саған бармаған айыбы үшін қолыңды бер! – деп, қолын алды. Сонан соң бұ батыр райынан қайтты да, Ханзада ханның ордасына келді. Бірнеше күнде белінің ауруы бітіп жазылды. Баяғы келіп жатқан қалмақ Тарғынның келіп жатқанын білмеді. Қызын бермеген соң, атқа мініп, ханның елін шаппақ болып, барабандарын соғып, ханның үстіне келді.

Жау келгенін білген соң,
Бұл әскерді көрген соң,

Сар ала туы салбырап,
Сауытының шашағы
Тұс тұсына саудырап,
Қабағына қар жауып,
Кірпігіне мұз тоңып,
Жаурыны жазық, мойны ұзын,
Атарына қолы ұзын,
Құланды қақтан қайырған,
Егескен ханды елінен
Алтын тақтан айырған.
Ертеңнен салса түске озған,
Ылдидан салса төске озған.

Оза-оза зырлаған,
Басын тартса болмаған,
Көк айыл болып көпірсе,
Айшылықты алты аттауға ойлаған.
Артынан қиқу таянса,
Қара терге боялса,
Дамбауыл көрсе қарғыған,
Қарғи барып атылған,
Атыла барып тік түскен.
Аяғының даңымен
Қазандай тасқа жік түскен.
Томаға көзді Тарланды
Жауға қарай тебініп,
Жалмауыздай емініп,
Толып жатқан әскерге
Келді Тарғын желігіп.
Алты құлаш ала атпен,
Үсті толған болатпен,
Сайдан шыққан құла атпен
Көңілін тоқсан бөледі.

Бұ да айтулы ер еді,
Келе жатқан Тарғынды
Сонда байқап көреді.
Қалмақ тағы болмаған,
Домбауыл деген бір жайсаң
Жекпе-жекке Тарғынға
Соғысуға келеді.
Келе қалмақ сөйлейді,
Сөйлегенде бүй дейді:
– Алайын десем оңайсың,
Алмайын десем тоғайсың.
Айтшы маған жөніңді,
Нағылып жүрген ноғайсың?

Сонда Тарғын сөйлейді,
Сөйлегенде бүй дейді:
– Асудан асу бел, – дейді,
Аса сокқан жел, – дейді.
Сұрасаң жөнімді айтайын,
Әкең Тарғын мен, – дейді,
Іздегенім сен, – дейді.

Еркек кара қарғадай,
Қоқандаған өлім құл,
Сен де бір жүрген ер, – деді,
Қағысалы [к] кел, – дейді.
Домбауыл сонда сөйлейді:
– Асуда асу бел, – дейді,
Аса сокқан жел, – дейді.
Қарсы алдыңнан қарасам,
Жасың кіші жас ұлсың,
Кезегімді бер? – дейді.

Толғана мойнын бұрады,
Алдадан пәрмен сұрады.
Қашатұғын қатын ба,
Табатұғын сарсаң ба?
Кезегім бер деген соң,
Қасқайып қарап тұрады.
Атаңа нәлет ит қалмақ
Қорамсаққа қол салды.
Суырып алған қу жебе,
Көп оғына жол салды.

Кезегендей қалады,
Созағандай алады.
«Тарлан аттың басы» деп,
«Алтынды ердің қасы» деп,
«Қақ жүректің тұсы» деп,
«Өлер жерің осы» деп,
Толғанып тұрған Тарғынды
Толғап атып салады.
Кірістен шығып кетеді,
Тарғынға таман жетеді.

Тоғыз қабат торғауыт
Сегізінен өтеді.
Жыртыла жазды сауыттың
Қатарлатқан жағасы.
Қабыл еді Тарғынның
Ежелден бермен тобасы.
Өтер еді мұнан да,
Жібермеді бұл оқты
Сиынып жүрген Тарғынның
Бәтуаші бабасы.

Сонда Тарғын сөйлейді:
– Атаңа нәкес, ит Домбауыл,
Атың мінген күймелі,
Ақ сауытың түймелі,
Кесілмесем қарымнан,
Айрылмасам барымнан,
Қасқайып қарсы тұр солай.
Мен тартқан соң көрсетпен,
Бәлем, саған дүниені-ай!
Желігіп келген Ер Тарғын
«Алда», – деді, ақырды,
Аруағын судай сапырды.

«Иә, бабам» дей берді,
Жарандар қамын жей берді.
Қорамсаққа қол салды,
Бір салғанда-ақ мол салды.
Кезегендей қалады,
Созғандай алады.
«Алаша аттың жасы» деп,
«Қалмақы ердің қасы» деп,
«Қақ жүректің тұсы» деп,
«Өлер жерің осы» деп,
Толысып келген қалмақты
Толғап Тарғын салады.

Зырқырай оғы кетеді,
Қалмаққа таман жетеді.
Көкірек қысқан көбеден,
Қалмады қабыл жебеден,
Зырлауменен өтеді,
Бұған тоқтар қайрат па,

Мұнан да өтіп кетеді.
Бір төбеге жетеді,
Төбені төңкере тастай кетеді.
Атқан оғын көрген соң,
Мықтылығын білген соң,
Атганып келген әскердің
Көңіліне қайғы бітеді.
Оқ тоқтаған кезекте,
Домбауыл барып құлады,
Туы қолда тұрмады.

«Ла лай, Лама лух» деп,
Бәлем қалмақ сұлады.
Толып жатқан көп қалмақ
Атына өпшін жабады.
Ары-бері кеңесіп,
Ақыл-айла табады.
Тарғындайын батырды
Тұрған жерде қамады.
Қамағанын көрген соң,
Жалғыздығын білген соң,
Сонда Тарғын сөйледі:
– Олайым да бұлайым,
Көтере көр, Жаббар Құдайым.
Алты мыңдай ауыр қол,
Өзіңнен медет болмаса,
Бұған не амал қылайын?!
Жаман-жақсы болса да,
Алданың бұлай әмірі.
Қорлық берді басыма,
Жақындап келді қасыма,
Нағылып бұған шыдайын?!

Алты қырлы ақ мылтық
Ата алмасам маған серт!
Мен атқанда ұсынып,
Ұта алмасаң саған серт!
Қозы жауырын қу жебе,
Алтыннан ойған алпыс кез,
Тартатұғын шақ болды,
Жан-жағыма жау толды.
Қиғаш салып жауырыным,
Тарта алмасам маған серт!

Талайдан бермен жұмсаған,
Қан көрмесең сусаған,
Қанға тойсаң жусаған,
Тауға салсам тас кеткен,
Кеудеге салсам бас кеткен,
Алты аршын ақ болат
Қынаптан алып суырып,
Шаба алмасам маған серт!
Қанға тойсаң саған серт!

Айдаһардың тіліндей,
Салсам кеткен білінбей,
Қарағайға самғатқан,
Шұбар туға шұлғаған,
Аруаққа көрсетіп,
Талай жауға мақтатқан,
Төрт қырлаған көң сүңгі
Жау ішінде жалданып
Толғамасам маған серт!
Толғауыма шыдамай,

Толықсынсаң саған серт!
Қысқа бақай, тар мықын,

Кебеже қарын, кең құрсак,
Құлжа мойын төгерек,
Ұмтыла шапқан Тарланым,
Алты мыңдай кісі екен,
Тіл жіберсең саған серт!
Сен желігіп жүргенде,
Таяна шапса маған серт!
Тауыса шапса бұ жауды,
Сонда бітер Тарлан бәйгесі.

Осындай жауды көрген соң,
Жау екенін білген соң,
Керегелеп кірген соң,
Қаса қатын болмаса,
Бізге ұқсаған ерлердің
Көкірегінде болар ма
Қайран Тәңірім қайғысы?!
Алтыннан соққан кіселі,
Әжептәуір мүшелі.

Бұлайша толғап Ер Тарғын,
Енді атынан түседі.
Қысқартты келіп құйысқан,
Өзінде жоқ Тарғынның
Алдадан басқа туысқан.
Мұндай, мұндай жауларға
Неше дүркін жуысқан.
Жуысқан жаудың жүрегі
Мүз құйғандай суысқан.

Тартты бекем айылын,
Жасынан көрген қайынын.
Білмесеңіз Тарғынның

Білдірейін зайырын.
Шабайын деп батыр тұр,
Қырылуға кәпір жүр,
Алда берсін қайырын.
Мінді батыр еріне,
Іздеген жауға көріне.
Келген қалмақ жолықты,
Тарғын сынды бөріге.

Кеудеден жаны кетпесе,
Әл-қуаты бітпесе,
Тарғын намыс берер ме?!
Ақыл-айла табады,
Келді қалмақ қамады.
Сарала туы салбырап,
Қабағы тастай түйіліп,
Аллалап Тарғын шабады.
Ай бетінен кіреді,
Күн бетінен шығады.

Қойға кірді бір бөрі,
Бүріктіре қырады.
Талай қалмақ құлады,
Ер қайратын сынады.
Атысқан жауы артық көп,
Қай уақытта тынады?
Сүйтіп мінген Тарланға
Басты келіп дойырды.
Тарлан салды мойынды,
Толып жатқан қалмаққа
Тарғын салды ойынды.
Талай қалмақ жиылды,
Қару қанға тойылды.

Бір уақыт болғанда,
Салды келіп қамшыны-ай.
Сауырынан тер кетті,
Көктен құйған тамшыдай.
Қысылды-ау батыр, қысылды,
Қысылмай батыр не қылсын,
Сауытын қанға малшыды.

Бір уақыт болғанда,
Толғады батыр найзаны.
Жалғыз жаумен ойнады,
Жауды еркіне қоймады.
Көтеріп салған көк сүңгі
Тіріде қанға тоймады.
Бір уақыт болғанда,
Суырды белден қанжарды.
Жауға таман ол барды,
Қалмақтың көбі жалбарлы.

Жалбарлыны сермеді,
Ілндірді сағақтан,
Бауыздады тамақтан.
Қарсы алдынан қараса,
Адам шыдар ер емес,
Қар жаудырды қабақтан.
Бір уақыт болғанда,
Қынабынан суырды
Қиялай тартып қылышты,
Жалғыз жаумен ұрысты.

Жау қарасын көрген соң,
Ұмытылмай кетер ер ме еді?
Ет арқасы құрысты.

Ердің жаудан қашуы
Шариғатта дұрыс па?
Алты күн айғай салғанда,
Жетінші күн болғанда,
Тарлан сонда дүзеді,
Жылмия басып жүрісті.
Сегізінші күн болды,

Көп қалмақтың басына
Атайтұғын түн болды,
Ер жігітке сын болды.
Қорамсақтан суырды
Қуалай тартып садақты-ай.
Келген қалмақ көп еді,
Көп те болса қалмақтан
Алты күн айғай салғанда,
Азғантай қалды қадақтай.
Тоғызыншы күн болды,

Мойынынан алады
Атайын деп мылтықты-ай.
Неше батыр болса да,
Түтінін қосты түтінге.
Ынтықты-ай батыр, ынтықты-ай,
Санын садақ үзген көп қалмақ
Сынған санын сүйретіп,
Тарғынның күшін көрген соң,
Қашты сайға сылтықтай,
Тап он бір күн болғанда.

Ердің жүрген намыспен,
Күні-түні шабыспен,
Қику салған дабыспен

Ұмытыла шапқан Тарланның
Мойнынан жал кетті,
Аяғынан әл кетті.
Неше жүйрік болса да,
Бір тынымы болмады,
Болдыратұғын күн бітті.
Мойнын барлай қараса,

Өкпе-бауыр жалы бар.
Аяғын барлай қараса,
Болар-болмас әлі бар.
Он екі күн болғанда,
Болдырды дейді жануар.
Аруағы қашты кәпірдің,
Сұсы басты батырдың.
Болдырған соң Тарланға,
Қаһары келді бақырдың,
Басты келіп тепкені.

Сонда Тарлан ұмтылса,
Әлі де болса бедеудің
Үй жыққандай екпіні.
Жауды қоймас білемін,
Бұл батырың сықылды.
Нағылып қойсын бұ жауды,
Ежелден жауға әйгілі
Тарғын ердің ерлігі.
Бұл уақыт болғанда,
Қарайды да күн батты,

Сарғайды да таң атты,
Қызара келіп күн шықты.
Күн шыққанда қараса,

Болған екен тамаша.
Қырылып жауы батырдың,
Өзі қайтты оңаша.
Астына мінген Тарланның
Тұрпатына қараса,
От орнындай тұяқтан
Оймақтайы қалыпты.

Етектейін ернінің
Екі елісі қалыпты.
Қиған қамыс құлақтан
Бір тұтамы қалыпты.
Жалбыраған жалынан,
Жалғыз қарыс қалыпты.
Бір құшақтай құйрықтан
Бір уыстай қалыпты.
Тұла бойын қараса,
Он жеті жерден жаралы,

Сонда да Тәңірім алмайды,
Ол жараға болмайды,
Әлі де ойын салады,
Қос тізгінін созады.
Артынан қиқу таянса,
Ет арқасы қызады.
Қос тепкіні салған соң,
Қамшыны басып алған соң,
Шаршады Тарлан десек те,
Жер басқаннан озады.

Отырысы нән болып,
Тұла бойы қан болып,
Жүрген жері шаң болып,

Көргендерге таң болып,
Төскейден тұман желеді,
Көңілін жауға бөледі.
Ханзада сынды ханына,
Қара ноғай еліне
Аман-есен келеді,
Бірін-бірі көреді.
Ханы, биі, мырзасы
Иіліп сәлем береді.

Бұл Тарғын жаудың қырғанын қырып, қашырғанын қашырып, аман-есен келіп, Ханзада ханға көріскен соң, мұның қуанышына ат шаптырып той қылып, арап-шарап ішіп, тойдың қызығымен таңның атқанын, күннің батқанын, халық білмеді. Олай да болса хан қызын беремін деген уәдесіне тұрып, қызын бермеді. Хан айтты: – Жеті атаңнан бергіңді сұрап келіп отырсам, қожа менен төреге һешбір шатасқан жерің жоқ екен. Соның үшін саған қызымды беруге аталарымның аруағынан қорқамын, – деді. Енді бұл он сан Орманбеттің ішін қыдыр да, һәр қандай сұлу қыз тапсаң да алып берейін, – дейді. Сонда Тарғын айтты: – Биылғы Бұлғыр таудың ішіне жалғыз тастап кеткеніңнің күнәсін кешіп едім, енді бұл қызды беремін деп жауыңды қырдырып алып тұрып, қызыңды бермегендігіңді кешпеспін, – деп, Ақжүністі алды да, Қырымға қарай жүре берді. Сонан соң хан елі бек қатты қорықты. «Бұл кетіп, қайтып келген соң, бізді жаман қылар» деп малын баға алмады, отын жаға алмады, ас іше алмады. Ханы, халқы жақын болды, сонда жұрты әбігер тартты. Ол уақытта жүзден асып жатқан бір Сыпыра жырау деген бар еді. Ол Сыпыра жырау өз өмірінде қолынан тоғыз ханды өткізіп, толғау айтып, тоғыз ханды түзеткен кісі еді. Жұрт сасқан

соң, ханы, халқы жиылып, Сыпыра жырауға жиылып барды да, Сыпыра жыраудан сұрады: – Біз Тарғын батырды екі алдадық, әуелі «Бұлғыр тауға жалғыз тастап кетіп, қайтып келеміз» деп, келмей кеттік, екінші «қызымды беремін» деп жауымызды қырдырып алып, бермей қалдық, сонан соң ол ашуланып, «Қырымдағы қырық құрдасымды алып, келіп жұртыңды қырамын» деп кетті. Ол өзі Қырымнан қыз алып қашты, ханына қылмысты болып жүрген кісі еді, ол жұртына барып мұнда қайтып келер ме, иә болмаса ол бізге өтірік айтып, алдап бізді қорқытып кетті ме? Соны болжап бізге айтшы, көпті көрген көне едің, һәр не десең сіздің ақылыңызбен боламыз, – деді. Сонда Сыпыра жырау айтты:

– Хан менен төрем, келіпсің,
Би мен мырза, отырсың.
Бізге ақыл салсаңыз,
Біздің тілді алсаңыз,
Тарғындайын батырға
Жиылып барып бәріңіз,
Қараң түгіл ханыңыз,
Қимылдаған жаныңыз,

Батырды еске алыңыз,
Етегіне басың салыңыз!
Егер кетсе еліне,
Тату болып қалыңыз!
Буырқанып, бұрсанса,
Мұздай темір құрсанса,
Жыртпай кетпес жағанды,
Жаңылтар келсе тобаңды.
Шулатпай кетпес балаңды,
Қан етпей кетпес қалаңды.

Бір түбектей бір қылар
Жалпы жатқан даланды.
Қырым деген ағанды,
Ағаның ісі жаман-ды.

Сонда хан қызын бермек болып, Сыпыра жырауға айтады: – Біздің шәһарымыздың ханының да, халқының да өтірігі шықты. Біздің ішімізде тілімізге нанатұғын бір кісіміз қалмады. Оны нағылып тоқтатамыз. Осы өз қоластыма қараған кісімнен сол Тарғын тіліне нанатын бір кісі тауып бер, – деді. Сонда Сыпыра жырау айтады:

– Батырдың жіберіңіз артынан
Қызметін қылған бүлініп
Қара ноғай халқынан.
Қасына ерген баяғы
Қарасайұлы Көбенді,
Алшағырұлы Тегенді,
Өмірұлы Себенді.
Аруакты туған ерлердің
Алдаға берген уәдесі бар болар.
Қызмет жасаған қосшының
Тарлық жері тап келсе,
Тілегін бермей кетпен деген-ді.
Бұл үш кісі Тарғынның
Соңынан қуып кетті енді,
Батырға қауып жетті енді.
Етегіне басын салды енді,

Ашуын тілеп алды енді.
Елге қарай жүрді енді,
Ел ішіне кірді енді.
Ханы, халқы жиылып,

Хан ордаға кірісіп,
Бірін-бірі көрді енді.

Бұл Тарғын ханның үйіне келген соң, ханы, халқы жиылып, хан өзінің ұятынан ешбір сөз бастап айта алмады. Ем Тарғын да ешбір сөз бастамады. Сонда Сыпыра жырау сөйледі, Тарғын батырға қарап тұрып:

– Ай, батырым, батырым!
Тауда Тарлан ақырса,
Тас інінен бөріні
Ару сұңқар шақырса,

Көгілдірін ертіп,
Көлден қулар ұшар ма?
Әділ туған хандары
Қара берен батырға
Беремін деп бермеді,
Өтірік сөзден өлмеді.
Бұл сықылды хандары
Бұл сықылды батырды
Жалған сөзбен қысар ма?
Хан мен қара келген соң,

Сіз сықылды батырға
Ашуын бермей кетсе ұқсар ма?
Ай, батырым, батырым,
Сөз айтады алдыңда
Сыпыра жырау пақырың.
Ханы, халқың жиылып
Айтып отыр біздерге.
Құлақ салып тыңдасаң,
Біз айталық сіздерге.

Аруақты туған ер болсаң,
Нағыласың бұл қызды?!
Жас баладай жайдақтап,
Жас тайлақтай ойнақтап,
Шыға берме түздерге!
Мына отырған ханыңыз,
Қимылдаған жаныңыз,
Сый қылады, алыңыз!
Қара лашын береді,
Көлден көлге салсайшы!
Қара арғымақ береді,
Елден елге мінсейші!

Ақ падиша жіберген
Балдағы алтын ақ берен
Мұны сізге береді,
Аш беліңе ілсейші!
Бадана көзді кіреуке
Мұны сізге береді,
Баса келіп кисейші!
Нағыласың бір қызды?

Бес жүз атан береді,
Шағаннан көшсең суытып.
Бес жүз бие береді,
Желеп мұны байлашы!
Нағыласың бір қызды?
Бес жүз ауыл береді,
Өз алдына сұлтан боп,
Сүйген жерің жайлашы!
Неше батыр болсаң да,
Алмаймысың бұл сыйды?
Миың болса басыңда,

Айтып тұрмын қасыңда,
Осы жерін бір ойлашы!

Бұл батыр енді райынан қайтып, ханның, халықтың берген сыйын алды. Қара ноғайдың ханы, халқыменен та-туласып табысты да, Жанарыстан үш Тарғын деген тауға барып жайлады, һәм қыстады. Һәм су жерді мысыр етті. Сол елге Тарғынның өзі хан болды және батыр болды. Сүйтіп жүргенде, Тарғынның өзі қартайды, ажал келіп дүниеден көшті. Бұ Ақжүністен бір Ардаби деген ұл туды, бұ да бек ер болды, бек асыл би болды, бұ Ардадан екі бала туды. Үлкені – Әжікерей мырза. Әжікерей мырза жиырма жасында дүниеден өтті. Енді жеті жасар кенже баласы Айқожа қалды. Бұ Айқожа бес қалаға хан болды, сүйтіп жұрт иесі болып, хан болып, таққа мініп бес қаланы билеп, мұратына жетті.

МАЗМҰНЫ

Балқы Базар Оңдасұлы

Өлеңдер

Мәжілісін қыздыр алқаның.....	5
Сыналмайды ер жігіт.....	7
Тарқамай қалмас құмарың.....	9
Атасы тегін жел сөзден.....	10
Халқымның аузын тұшыттым.....	11
Шалқыма.....	12
Мен – халықтың шынары.....	13
Өзімдей-ақ ұл туар.....	14
Қазақты сүттей ұйытты.....	15
Бұ дүниенің қызығы.....	16
Екі талай жерлерде.....	18
Мен тайымда оздым құнаннан.....	20
Хас батырдың белгісі.....	22
Арманы бар ма жігіттің.....	23
Сенімі бар ма тірліктің.....	24
Түзелер еді бұ заман.....	25
Жігіттік.....	26
Өткесін дәурен бір келмес.....	28
Адыр-адыр, адыр тау.....	29
Жігіттің бәсін кемітер.....	30
Өте шығар бұл дәурен.....	31
Жігіттің қолын тұр байлап.....	33
Түспесін ісің ақымаққа.....	35
Бір мысал.....	36
Әр нәрсенің паркы бар.....	38
Жиырма бес.....	39
Айдан ару нәрсе жоқ.....	41
Тырп етуге мажал жоқ.....	43
Кезекті нәубет жеткенше.....	45
Кімдерден кейін қалған жоқ.....	47
Сұм заман.....	50
Дүние-ай.....	58

Көктем	61
Әр кемелге – бір зауал	63
Әлмәмбет Өңгебайұлына айтқаны	70
Назар биге айтқаны	74
Алмат Сардарға айтқаны	75
Түменбайдың ел-жұртына айтқан кеуілқосы	78
Қаратамыр Пішәнұлы Төребай батырға айтқан кеуілқосы.....	85
Қалжан Ахунға айтқаны	95
Көнек Жалғасбайды мақтауы.....	99
Жалған дүние.....	106
Терме	107
Биопа	108
Қарғадан қарға туар қарқылдаған	110
Кезеңдер	111
Бір кезде	113
Мен едім қара алтайы қалыңдағы	115
Кеуілдің арып аты, тозбай тоны	116
Жиырма бес, көз ұшында елестейсің	117
Бұл кезде жігіт көрдік шіңгірлеген	118
Әуре еттің, әттең, дүние, шіркін мені	119
Ойладым тәуба, шүкір қылайын деп	120
Жамиғы қазақ бір туған	121
Өсиет	123
Бір нәубет	120
Серпілу	124
Түбі туыс байтақ ел.....	125
Алшандаған Базар ем.....	126
Сындарлы сөздің зергері	127
Қоштасу	132
Қара үйдің хикаясы.....	134

Құланиян Құлмамбет

Айтыстар

Құлмамбет пен Түбек айтысының нұсқалары	137
Құлмамбет пен Майкөттің айтысқан сөздері	152

Құлмамбет пен Жамбыл ақынның айтысқаны.....	178
Құлмамбет ақынның Шабдан батырға айтқаны.....	194
Құлмамбет – Түбек	199
Құлмамбет – Түбек – Тезек	205
Құлмамбет пен Майкөт айтысының нұсқалары	211

Марабай Құлжабайұлы

Жыр

Ер Тарғын.....	231
----------------	-----

**Балқы Базар жырау Оңдасұлы
Құланаян Құлмамбет
Марабай Құлжабайұлы**

ШЫҒАРМАЛАРЫ

Редактор:

Ш. ЖҰБАТОВА

Мұқабаны көркемдеген:

Ж. БОЛАТАЕВ

Беттеуші:

Г. БАЙБОЛЕКОВА

ИБ № 10(12)

Теруге 25.07.2014 ж. берілді. Басуға 17.09.2014 ж. қол қойылды.

Пішімі 84x108^{1/32}. Әріп түрі «Times New Roman», кегль 11,5.

Офсеттік басылыс. Қағазы офсеттік. Көлемі 15 шартты баспа табак.

Таралымы 2000+10. Тапсырыс № 228.

«Полиграфсервис» ЖШС.

050050, Алматы қаласы, Зелёная көшесі, 13 «А».